

HOLMI

XIX. évfolyam 10. szám

2007. október

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Vajda Miklós*: Anyakép, amerikai keretben • 1239
Térey János: Fürdőhely futtában • 1257
Kiss Judit Ágnes: Kölcsönlakás • 1260
Zaj • 1261
Makedón dallam • 1261
Pálfalvi Lajos: Az ifjú Gombrowicz gyötrelmei • 1262
Cseke Ákos: K. • 1272
Szántó T. Gábor: Orbán Ottó temetésén • 1281
Miklya Zsolt: Nem a karod • 1282
A karfán túl • 1282
Árnyékfogó • 1283
Miklya Luzsányi Mónika: Feketén, fehérén • 1283
Jónás Tamás: Rab-elégiák • 1289
Somssich-Szőgyény Béla: Rumos tea • 1290
„Hol van a konzoltükör...” (I). Egy kispesti polgárasszony fél
évszázada. *Hoffstaedter Lajosné* szavait
Lenkei Júlia jegyezte le • 1310
Bari Károly: Ősz • 1326
Sopotnik Zoltán: Futósár • 1327
Futónyár • 1327
Futómítosz • 1328
Voigt Vilmos: Anekdotikus érvelés egy ügy érdekében
(Lectori jelentés Marót Károly
tanulmányairól) • 1328
Centauri: Kékangyal • 1334

FIGYELŐ

- Mesterházi Mónika:* „Élnem hiteles magamat” (Rába György: Földlakó) • 1342
- Tözsér Árpád:* Keserű semmittevés mint metafora (Lövétei Lázár László: Két szék között) • 1347
- Bodor Béla:* „...Amit látni akartunk, mindvégig az volt, ami néz” (Babiczy Tibor: Levegővétel) • 1352
- Rózsa Erzsébet:* „Berlinben éjszaka is nappal van, csak épp égnek a lámpák” („Berlin, drágám. Csukja be, kérem, a szemét”. Magyar írók Berlinről) • 1354
- Albert Pál:* Csillaghullás („Monumenta”. Anselm Kiefer kiállítása a párizsi Nagy Palota csarnokában) • 1358
- Rugási Gyula:* Zsidóság és filozófia (Staller Tamás: Zsidóság és filozófia. Szerkesztette Babits Antal; Szaadjá gáon: Hittételek és vélemények könyve. Szerkesztette Jutta Hausmann, Lichtmann Tamás, fordította Hegedűs Gyöngyi; Ábrahám ibn Daud: A magasztos hit. Szerkesztette Babits Antal, fordította Kohn Zoltán; Moses Mendelssohn: Phaidón, avagy a lélek halhatatlansága. Szerkesztette Kiss Endre, fordította Rathmann János) • 1360
- Forgács Éva:* Az emigráns festő (Csernus Tibor, 1927–2007) • 1369

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Vajda Miklós

ANYAKÉP, AMERIKAI KERETBEN*

„Mert akkor szól tisztán a húr,
ha némaság kíséri mélyen,
mikor a hang mögé zenétlen,
vér-lüktetésü nesz simul;
s riadt és esztelen a század,
ha hívsága mögött nem állhat
valami mozdulatlanul.”

(Rilke/Nemes Nagy Ágnes:
ÍGY LETTÜNK)

Áll a konyhában, egy konyhában, nem a mi konyhánkban, a mi egykori konyhánkban, a mi egykori konyháink egyikében, hanem az ő saját konyhájában, amely nekem idegen, nem konyhám, és főz, kavargat valamit. Nekem főz. Ez is új, idegen. De ott áll, és azt ismétli, ahol és amit én akarok, amit én éppen akarok. Ő nincsen, én még vagyok. És akarok. De ha nem, ő akkor is jön-megy, tesz-vesz, belép a fejembe, szólít, beszél és hallgat, örül és szenved, gondol vagy néz rám, telefonál, kérdez, ír nekem, mintha élne. Telhetetlen vagyok; a rajtam kívüli, a privát, az előttem és utánam, a nélkülem való léte is érdekel, azt is próbálgatom kirakni az összegyűjtögetett mozaikdarabkákból, de mostanában bármit csinál, az, nem tehetek róla, mind és mindig nekem, miattam, általam, értem, velem vagy révemén van – persze, pontosabban, volt.

Most éppen azt akarom, hogy ott álljon, abban a konyhájában, és kavargasson. Mondjuk, egyik odakint tanult specialitását, kaprimártást a grillen sercegő steakhez. De gyakran ismételtetek vele sok egyebet is; például mostanában azt is szeretem titokban, az ágyamból nézni, ahogy lefekvés előtt hosszan lesminkel a hatalmas, aranykeretes, antik velencei tükör alatt álló antik öltözőasztalánál, és ezüstkeretes, szintén antik állótükörében szakszerűen szemügyre veszi magát, aztán krémes vattagombócokkal kis körkörös mozdulatokat végez, módszeresen és mindig pontosan ugyanúgy, szükség szerinti grimaszokat vág, mikor kell, fél arcát fölfújja, megdolgozza a bőrét, utána bekeni többek közt egy folyadékkal, amelyet „rázókeverék”-nek hív, ez azonnal rászárad, és olyan lesz tőle az arca, mint egy fehér bohócé. Aztán letörli, és én újra elalszom. A szoba csupa tükör, a hatajtós beépített szekrény minden ajtaja is földig érő tükör. Az ágyam itt, az ő hálószobájában áll, a gyerekszobában a német Fräuleinom alszik. Néha újra fölbredek, mikor késő éjszaka sárga selyempongyolában halkán belép a fürdőszobából, és még hallom, mikor újabb, ezúttal már éjszakai krémek alkalmazása után ő is ágyba kerül, fészkelődik, elhelyezkedik, megköszörüli a torkát, és utána jól esően fölsóhajt, majd élvezettel nekilát az alvásnak, nyitott szájjal, hangosan, elégedetten kilélegzik, pontosan úgy, ahogy, rajtakaptam magamat, manapság én. Vagy elnézem, ahogy délelőtt tizenegy felé kifestve, kosztümben, kalapban, kesztyűben, magas sarkú cipőben beül a kocsiba, fölhajtja arca elől az éppen divatos, ritka szemű fátylat, kitolat a garázból, megfordul a kertben, és a bal oldalon – még bal oldali közlekedés

* Részlet egy készülő könyvből.

van – elindul lefelé a Sas-hegyi, ma Hegyalja úton a Belvárosba *kommissiózni*, és hogy utána a nemrég megnyílt Mignon eszpresszóban, amely az első ilyen Magyarországon, vagy a Gerbeaud-ban találkozók a barátnőivel, esetleg apámmal is, aki néha átsétál az irodájából, és megbeszéljük az esti, a másnapi programot, vagy ami épp foglalkoztatja őket. Innen aztán együtt jönnek haza ebédelni. Vagy mikor Márianosztrán, esetleg már később, Kalocsán, a havi beszélő végén a géppisztolyos fegyőr elvezeti, és a sűrű dróthálóval kettéosztott teremből a nagy Sztálin- és Rákosi-képek alatti kétszárnyú vasajtón kifelé terelt rabok és a fegyőrök mozgó csoportjai közt hirtelen kis rés nyílik felém, ő pedig talán megérzi, mert egy pillanatra megtorpan, visszanéz rám a vállam fölött, sejtí, hogy még ott állok és bámulok utána. A fegyőr tányérsapkája már félig takarja az arcát, de a kissé összehúzott szeme, a biccentése, a halvány mosolya és a gyanús csillogó tekintete többet mond nekem, mint amit a fegyőr jelenlétében tizenöt perc alatt közölni tudott.

Soha életemben nem láttam sírni. Apám halálakor, a nővére halálakor sem sírt. Hevesebb érzéseit nem tudja, sohasem tudta, vagy akarta, vagy szokta, vagy engedte, közvetlenül, szavakban, pláne érzelmi kitörésekben kifejezni. Ha hosszabb útra ment, vagy mentem, megölelt, finoman, könnyedén megcsókolt, közben gyöngéden, biztatóan megpaskolta a hátamat, és hüvelykujjával kis keresztet rajzolt a homlokomra. Így búcsúztunk '56. december végén is a Déli pályaudvaron, bensőleg romokban, akár a város, hangtalanul és könnytelenül sírva, tudtuk, hogy sok évre, ha nem végleg.

Énekelni, dudorászni sem hallottam soha. Vagy, azt is sokszor előhívom, mikor ott megszólal a telefon, ő zavart arccal rám néz, úgy kéri, már nem is mondja, hogy inkább megint én vegyem föl a kagylót, mert ő rosszul érti a nyelvet, főleg telefonon. Többnyire persze magyar a hívó fél. Alig van nem magyar ismerőse. Ezt a kérő nézését mostanában, akár valami DVD részletét, gyakran ismételtetem vele; így bűnhődöm, ezzel gyötrom magam. Mindig megsajnálom, de egyszer-kétszer némi éllel megjegyzem, hogy annyi év alatt már igazán megtanulhatta volna rendesen a nyelvet. Alighogy kimondtam, máris megbánom, nem tudom, mi késztet, hogy neveljem, kritizáljam, miáltal különállásomat is tudatom vele, vagyis ellököm magamtól, újra meg újra. Valami zavaros, tisztázandó szükséglet diktálja ezt, hogy érzékeny pontokra bökjek, és sokszor nem tudok ellenállni. Látom, hogy rosszul esik, fáj neki, elszomorodik, szenved tőle, becsukódik, de bölcsen elfogadja, megadóan hozzáadja a többihez. Talán ösztöneivel ő érti, amit én nem. Már a börtön előtti években is folyt ez a nemtelen játék; fájdalommal tűrte, de akkor még talán mosolygott magában, hogy egy ilyen nehéz kamaszarral hozta össze a biológiai sorsa. Nagyon hamar aztán megint a régi. A türelme, nyugalma, bölcs megértése szinte végtelen; mélyen felszín alatti forrásból táplálkozik. De többet nem mutat. Nincs váratlan ölelés, becézés, oktalán, kedveskedő csók, évődő nevetés, játékos ugratás, elengedettségek, bolondozás; nem is volt soha. Belőlem hiányzik ezekből legalább kettő-három. Zárkózottság és tartózkodás van, ami azonban nem komorság, nem színtelenség, nem is egykedvűség, egyáltalán nem zárja ki a melegséget, kedvességet, figyelmességet, vidámságot, és finom iróniába képes öltöztetni a humort, azt pedig nagyon szeretem. Megszoktam, hogy ami benne nincs meg, azt ösztönösen, és legalább részben, másoknál próbáljam megtalálni: születésem óta pazar bőségben kaptam ilyesmit is Gizitől, imádott keresztanyámtól, és egyszerű, szerény változatban a Fräuleintől. Később lányoknál, asszonyoknál keresem, erősen változó eredménnyel. De hiába, mert az is, amit az anyjától nem kapott meg, sőt az is, amit megkapott tőle az ember, az igazában sehol sem kapható. Ez a végérvényes tapasztalat.

Újabbán úgy érzem, közelebb vagyok hozzá, mióta nem él már. Sokáig azt gondoltam: egyszerű lélek. Csak ösztöneire hallgat, előítéletei vannak, az érzéseit, benyomásait, indulatait nem fogalmazza meg, csak ha ki kell fejeznie, állást kell foglalnia. De aztán rájövök: tévedtem. Gazdag és sokrétegű, rendezett belső világ létezik benne, nemcsak érzélemlátvány, hanem egy nyitott, de azért családi és osztályabeli hagyományoktól vezérelt ízlés- és gondolatvilág is. Némely emlékezetes megnyilvánulását újra meg újra lepergetem, vizsgálom, értelmezem, és mindig erre a végeredményre jutok. Véleményei okosak, sohasem ösztönszerűek, rögtönzöttek, hanem meggondoltak, ha kell, szűkszavúan indokolni is kitűnően tudja őket. Morális érzéke, ízlése kiváló, emberismerete szinte tévedhetetlen. Nem sznob, nagyságos asszonyként is kedves, barátságos, nem leereszkedő, mikor például a cselédekkel beszél. Nem művelt, de sok mindent olvasott. Balzacot és Dickenst például már korai kamaszkorban, May Károlyok és Verne Gyulák idején, neki köszönhettem. Öregkorában Churchill emlékiratait olvasta nagy élvezettel. Felsőbb leányiskolába járt Aradon, és a román megszállás után hamarosan Pestre menekülő, ősi szerb eredetű, elmagyarosodott valahai földbirtokoscsalád csak rövid ideig képes fedezni hegedűtanulását Hubaynál. A hosszú hajú, átszellemülten hegedülő, karcsú, gyönyörű kamasz lány fényképe – ha lehet ilyet képzelni – szenvedélyes muzikalitásról látszik tanúskodni. Mikor elfogyott a pénz, mesélte, az értékes hegedűt egy szegény sorsú, vak csodagyereknek ajándékozták. Ezek után meglepő, hogy soha semmilyen érdeklődést nem mutatott többé a zene iránt. Talán megsértődött a sorsra? Soha egy hangverseny, egy opera. A rádió vasárnap déli művészlemez-összeállítása – ebéd közben mindig az szólt – képezte a család teljes zenei fogyasztását. Talán azért, mert apámat végképpen nem érdekelte a zene. Keresztanyám – Hortytól ajándékba kapott – csodás Steinway zongoráját pötyögtetve már egész kicsi koromban erősen vonzott a zene, de évekig makacsul, állandóan hangoztatott kívánságomat, hogy hadd tanuljak zongorázni, mindig múló, gyerekes szeszélynek nevezték, és – ezt az egyetlen – megtagadták. Ezt máig sem tudom megbocsátani.

De leginkább meséltetem őt, kérdéseimre válaszoltatom, gyakran tapintatlan, sőt provokatív megjegyzéseimmel zavarba hozom, kijavítom, kioktatom, néha egyenesen megbántom, büntetem, szellemi fölényemet éreztetem, kérdőre vonom, kigúnyolom, és rögtön utána szörnyű, bénító büntudattal jelezni szeretném: tudom, hogy megbántottam, de kimondani mégsem tudom, sem bocsánatot kérni nem vagyok képes, egyáltalán, beszélni az egésze, és jelezni, hogy nem akartam bántani. Így aztán a levegőben marad a dolog, és gyászosan zörögve sokáig mocorog bennem, mint egy kerítésen fönnakadt újságpapír. Még akkor is, mikor ő, látszólag legalábbis, már túltette magát az egészen. Még ma is, mikor ilyen, megélt helyzeteket álmodom, olyan erős fájdalmat okoz a mellemben a lelki furdalás, hogy izzadva fölébredek tőle. De vissza tud vágni, nem bosszúból, hanem védekezésből, zavarba tud hozni ő is, mikor például a családra vonatkozó kíváncsi kérdésekre keserűen megjegyzi, hogy bezzeg valaha füttyültem a családra, az őseire, akik az enyéme is, sőt, egy időben valósággal szégyelltem, hogy arisztokraták, történelmi nevek vannak közöttük. Még az Aradon kivégzett legendás honvéd tábornok sem érdekelt. És a nagymama bárónő volt, nem tehetett róla, mi bajom vele. Ma itt lóg a lakásom falán a híres ősök képei mellett nagypapa díszes családfája.

Most éppen főz, nekem főz abban a konyhában, és ahogy csinálja, úgy vélem, kissé demonstratívan, félig felém fordulva, miközben vidáman beszélget, abban nem kevés a büszkeség. Magas, karcsú alakja elegáns felkiáltójel a szegényes konyhában: nézze,

tudok főzni! Bizonyítani akarja – folyvást bizonyítani akar valamit –, hogy megtanult főzni, nem is akárhogy. Azelőtt épp csak egy-két levest, tejbegrízt, rántottát, natúrseletet, *pořeznit* (nekem bundáskenyér) – tudott, ha muszáj volt, többet nemigen. Zöld-fehér kockás kötényt kötött magára, alatta krémszínű selyemblúzt visel, gyöngysorral (olcsó, de mégis csinos bizsu, az igazi a Szovjetunióba távozott), halszálkás, drapp kosztümszoknyát, harisnyát, elegáns, keskeny, de most már nem magas sarkú cipőt. Így marad lefekvésig (persze a kötényt ledobja), abban az öltözetben, amelyben a hivatalban volt, a cipőjét sem rúgta le, ami nekem első dolgom, amint hazaérek, itt is, mint otthon. Illetve ott is, mint itthon. Nem érti, miért zavar engem a cipő. Papucs csak lefekvéskor vagy fölkeléskor való. Napközben az olyan *unsoányirt* – mondja. Utálok ezt a szószörnyet, német fosztóképzővel és raggal házasítva magyarított francia melléknév, olyan, mint egy lótetű, leírva még visszataszítóbb. Már gyerekkoromban, a nővéreitől és az unokatestvéreimtől is hallottam, Aradról jöhet tehát, nyilván az egymást váltó német és francia nevelőnők háziasított hagyatéka. Persze rászólok, nem először, szelíden, de nyilván bosszantó, sőt talán bántó fölénnel, és elmondom, hányféleképpen lehet ezt magyarul kifejezni, semmi ok, hogy idegen szót, pláne ilyen rémeset használjunk. Persze megbántódik, de nem mutatja, persze megbánom, de nem mutatom. Elnémulunk. Különbönb sokszor elég nehezen vagy felületesen beszélgetünk. Nem vagyunk nagyon beszédes emberek. Egymással valahogy nem.

A kapris borjúsült remek. Sohasem ettem ilyet. Otthon már generációk nőttek föl, amelyek hírből sem ismerik a kaprit. Én is kisgyerekkoromban ehettem utoljára, mikor a szardellagyűrű közepéből, akár valami tengeri állat szeme, nedvesen csillogó, mélyzöld kapribogyó nézett föl rám, így emlékszem rá. Ismerős és mégis teljesen új az íze. Az arcomon figyelni, mit szólok a főztjéhez, megkérdezi, ízlik-e a kapri. Nem hagyom örülni; nincs abban semmi pláne, hogy Amerikában lehet kaprit venni, meg minden mást is, amit nálunk nem. Néha már nálunk is kapni banánt, válaszolom kapásból egy törpe önérzetével, karácsony előtt narancs is volt. Persze sorba kellett állni érte, teszem hozzá, hogy azért tárgyilagos legyek. Tényleg?, kérdi kissé csalódott hangon. Szerintem ennek örülnie kéne. Elfelejtette volna, mit jelent ott egy narancs vagy banán? Eszünk tovább. Érzem, hogy a kaprimártás meg a borjúsült, az alufóliában egészben sült krumplikkal, nekem szánt, régóta dédelgetett meglepetés, egy a sok közül. Igazi amerikai fogás. Később meséli, hogy sok minden mást is tud főzni, majd meglátom. És kiderül, hogy a szabadidejében néha tortákat készít, megrendelésre, magyar ismerősök és ismerősök ismerőseinek különféle alkalmaira, pénzért. Csak arról tudtam, mert azt megírta, hogy alkalmilag bébiszittelni jár, főleg magyar, de néha amerikai családokhoz; mulatságos esetei akadtak magyarul nem értő, vásott gyerekekkel, például órákra bezárták őt a fürdőszobába. Legutóbb egy nagy Sacher-tortán tíz dollárt keresett, meséli büszkén. Megveszi a hozzávalókat, és fölszámítja a munkabért, aminek itt magyar körökben úgy látszik, árfolyama van, a nyersanyagokról mellékeli a blokkokat, és többnyire házhoz is viszi a tortát. Megesett, meséli nevetve, hogy az ismeretlenek borraivalót adtak. Elfogadta? Persze, miért ne? Nagyot kell nyelnem. Ezek a keresetek, szerény kishivatalnoki fizetésének kuporgatott részével egyetemben, remek érzékkel és ízléssel összeállított ruhacsomagok formájában a Groza rakparton, később gyerekjátékok és ruhácskák alakjában a Vércse utcában kötöttek ki. És nyilván a repülőjegyemben is, szaros pelenkák mellett finom torták lapulnak, a tőle kapott bőséges zsebpénzben is. A Népköztársaság öt dollárral bocsátott el nagy nehezen erre a három hónapos látogatásra. Elég kínos érzés, mikor harmincnégy éves korában zsebpénzt kap az ember az anyjától. Kitart az anyám. Négy- vagy ötféle tortát szokott süt-

ni, persze szakácskönyv alapján, mind remekül sikerült, csak a dobost rontotta el, meséli. A kárámellel nehéz bánni. Így mondja: *kárámell*, persze nem palóc, hanem egészen rövid, német ákkal. Ez módfelelt idegesít, nem tudom, miért. *Ákadémia*, *Astoria*, *ágresszív*, *ántipátikus*, *átítitúd*, *táxi*, *antik*, és *bánán* és *kápri* meg *kárámell*, mióta az eszemet tudom. És *mászek*. Erre már nem állom meg, hogy meg ne jegyezzem: ez nem idegen szó, hanem a magán és a szektor szavakból összevont betűszó. Egyfajta úgynevezett akroním, teszem hozzá, teszi hozzá a nagyképű, undok irodalmár, a fia. Nem válaszol. Nincs ellenérve. Marad a mászek és az ákadémia.

Eszünk. Már gyerekkoromban is szerettem nézni, ahogy céltudatos, apró, terelgető kés-villa mozdulatokkal, pontos topográfiai elgondolás szerint eligazgatja tányérján az ételt, mint forgatáson a rendező, mikor beállítja a jelenetet, és instruálja a szereplőket, mielőtt indítja a kamerát. A tányér jobb oldalára tolja a húst, bal oldalra, szépen csoportosítva, egymástól elkülönítve, a körítéseket. A tányér elforgatása közönséges, vagyis kimondatlan tabu. Levág egy darabkát a húsból, és a körítésből a hozzá illő mennyiséget a villa domború hátára halmozza, úgy viszi a szájához. Ez nem olyan egyszerű, például most sem, mikor a kapriszemek lepotyognának, ha nem egyensúlyozna a villával, ha előbb kissé össze nem lapítgatná őket, ha a főlészűrt hús vagy krump-lidarab nem állná útjukat, és ha nem hajolna minden falatnál valamivel mélyebben a tányérja fölé, hogy minél előbb a szájába kerüljenek. Zöldborsóköret esetén, mikor csak alig néhány szem tud megmaradni a hús mögött a villa hátán, és emiatt borsófő- lősleg keletkezik, külön borsóadagokat is kell ennie, de ahhoz is megvan a stratégiája. A kés segítségével a villájára szúr néhány borsószemet, az aztán megtart maga fölött egypár, kissé megnyomkodott másikat. Láttam már ezt a stílust, de míg mások a sok kénytelen ide-oda taszigálással és nyomkodással előbb-utóbb többnyire teljes ketyvaszt képeztek a tányérjukon, nála valamiért tagadhatatlanul elegáns és disztíngvált ez a mód, ahogyan eszik. Ügyesen, kecsesen csinálja. A húst és a körítést, a salátával együtt, mindig úgy osztja be, hogy pontosan egyszerre fogyjanak el; minden darab húshoz jár köret, és viszont. Soha nem hagy semmit a tányérján. Különbén én sem. Ő két világháborús éhínséget élt át, én egyet. A lapostányéron esetleg megmaradt mártást vagy levet, akármilyen híg, szintén villájával viszi a szájához. Kanál használata elképzelhetetlen. Előrehajol, gyors, kanalazó mozdulatot tesz a villájával, és azt kissé kifelé fordítva, hogy a lé csak gondolatnyival később tudjon lecsurogni, viszi a szájába. A technika látványos, odafigyelést és gyors munkát kíván, erősen idő- és energiaigényes, de végül eredményes. Nyilvánvaló célszerűtlensége ezt is előkelővé avatja. Én is így eszem, mióta a nagyokkal együtt étkezem, és a német kisasszony is megtanulta, módfelelt imponál neki. De nekünk kettőnknek még olyan ez, mint egy második nyelv, hibázunk is gyakran, neki viszont anyanyelve, abban nőtt föl, talán nem is igen látott más evési módot, csak ezt. Apám, aki egészen másféle háttér neveltje, nem így eszik. Ami nem szűrhető, azt ő a késével a villa öblébe kotorja, és úgy kanyarítja a szájába. A tányérján maradt mártást, ha ízlett neki, nyugodtan kikanalazza, ha nem, akkor ott-hagyja. Mikor nincsenek vendégek, kenyérral beletunkol, néha villával, de néha kézzel! Neki szabad. Csak neki szabad. Az egyetemi menzán az első napon kiröhögtek, mondhatni lebuktam, egy vérbeli burzsoá csökevény, mikor megszokásból alkalmazni kezdtem az anyai technikákat. A stílus osztályidegen jellege teljesen nyilvánvaló lehetett, a vak is látta, marxista-leninista műveltség sem kellett hozzá. Azóta stílárisként tekintetben kissé eklektikusan eszem, bár mióta egyedül élek, alaposan elzüllöttem; ő, odakint, szintén egyedül, egészen biztosan holtáig villával kanalazta a mártást.

Csönd. Leszedi az asztalt. Nekiáll mosogatni, én nézem, a segítséget elhárítja. Gesztenyebarna haja még mindig, bár nyilván csak látszólag, nem őszül. Nagyon szép, finom vonású, szelíd, meleg tekintetű, étellel teli az arca, pedig nemsokára hatvanéves. Értem, miért nevezte a harmincas években egy pesti bulvárlap „a város egyik legszebb asszonyá”-nak. A lefekvés előtti lesminkelés liturgiája – most persze nem az ágyamból nézem, mint valamikor, hanem a háta mögött járkálok, és beszélgetek vele közben, beszámolok neki aznapi New York-i csavargásaimról – a rázókeveréssel és a régi mozdulatokkal együtt teljesen változatlan, csak a szép antik tükrök hiányoznak. Ami most olcsó tükréből visszanéz rá, még női arc, csupa figyelem, még tud örülni, még kíváncsi, még látni akar. Nincs rajta az idekerült deklasszált emberek gyakran látott önfelmentő elődisége és cinizmusa. Nem falazta be magát a magányba, ami körülveszi, nem torzította el roppant méreteivel, tágasságával és harsány nyüzsgésével az idegenség, amibe belekerült. Mint ahogy annak idején a börtöncella sem, ahol olykor kilencen szorongtak. Magányos, ezt másoktól és jelekből óvatosan kipuhaltam, pedig reméltem, hogy férfi is van az életében. Őt nem kérdezhettem, ilyesmiről sohasem beszélünk. Nagymama úgy nevelte a három lányát, akik közt ő volt a legfiatalabbik, hogy még a legártatlanabb lányregényből is, ahol a minden tekintetben kifogástalan, vonzó ifjú kérő a várva várt végső kifejtésben, eljegyzéskor végre először megérinthette a rajongott, ártatlan leányka kezét, ezeket az utolsó oldalakat leragasztotta, vagy egyszerűen ollóval kivágta, mert illetlennek tartotta. Az én anyám kevésbé radikális, számára kényelmesebb módon oldotta meg a dolgot: egyszerűen nem létezőnek tekintette a témát. Otthoni szexuális neveltetésem egyetlen rövid mondatból állt, ami körülbelül négy- vagy ötéves koromban hangzott el, az ő szájából, mikor valamilyen betegségben, talán influenzában feküdtem. „*A pipszivel* nem szabad játszani.” Ennyi volt. Apámtól még ennyit sem hallottam. Így aztán ebből a tantárgyból magántanuló lettem.

Társasága néhány rokon és barátnők, valamennyi magyar, köztük ketten állnak egészen közel hozzá. Sejtem, érzem, látom, mert szinte sugárzik belőle, hogy tulajdonképp nekem él, most legalábbis egészen biztosan, és kizárólag. Amit csak lehet és amit csak tud, és ami számára szellemileg és anyagilag elérhető, azt meg akarja mutatni, meg akarja venni, nekem akarja adni Amerikából. Ha már ott maradtam, ahol, és nem jöttem vele. Erre készült és kuporgatott, mióta csak itt él. Alighogy megérkeztem, egyik első dolga volt, hogy elvitt egy középdrága nagyáruházba, és ízlésemet tiszteletben tartva, tetőtől talpig többszörösen felöltöztetett, akár egy gyereket. A fiát, akit három hónapra kölcsönkapott. Néhány holmimat ki kellett dobnom; ehhez ragaszkodott.

Jó harminc évvel azelőtt a *Színházi Élet* egy fényképén (Bajor) Gizivel pasziánszoznak. Gizi rakja a kártyát, ő figyelmesen nézi, és cigarettázik, közben a bal keze hüvelykujjával az ismert mozdulattal a pecsétgyűrűjét forgatja. Most is ott a kezén a jegygyűrűje mellett a csodálatosképpen megmaradt arany pecsétgyűrű, mosogatáshoz sem húzta le. Kisfiúkoromban rettentően kívántam, hogy nekem is legyen olyan. Föltartott kardja hegyén varkocsos fejet hordozó, jobb felé ügető lovas vitéz parányi alakja van a mélyvörös rubinkőbe vésvé, ötágú korona alatt. Ő szépen, okosan, többször is elmagyarázta, hogy nem lehet, nekem nem jár, mert apámnak sincs. Fájt, dühített, lázított, nem tudtam elfogadni, hogy méltatlan vagyok rá. Én, hogyhogy pont én. Mikor mindent megkapok, amit csak akarok. A világom most mutatta először határait, és ez szokatlan volt, érthetetlen. Pedig milyen jó volna forgatni beszélgetés közben az ujjamon, mint ő teszi. Hanyagul válaszolni a kíváncsi kérdésekre. Néhány évvel és korszakkal később szemrehányást teszek neki a pecsétgyűrű miatt. A gimnázium államosítása előtt, még

éppen ciszter diák vagyok, de tanrenden kívül már Ady, Móricz, Szabó Dezső, Németh László, Illyés, Szabó Zoltán, Nagy Lajos, József Attila, a *Válaszban* Bibó mohó olvasója, szégyellem mások és magam előtt az anyámat, akinek a feudalizmust idéző gyűrtje ellenkezik nagyon erősen átélt egyenlőségszempényeimmel. Estéit az idő tájt avval tölti, hogy konok követelésemre hozománya megmaradt darabjaiból, abroszokból, szalvétákból, ágyneműből, törülközőkből, konyharuhákból, porrongyokból komor arccal, szótlánul és megadóan kifejtji a monogramja fölé hímzett ötágú koronát. Aztán elkövetkezik, amire igazán nem számítottam: vállalnom kell a valaha áhított, aztán megvetett pecsétgyűrtöt, a diktatúra nekem is az ujjamra húzza. Veszélyessé válik, ami felháborít, én nem ezt akartam. Félttem őt, és rá kell beszélnem, hogy vegye le, mert bajba keveredhet. Nem hallgat rám. Egész felnőtteletében viselte, ő vállalja a családját, nem szégyelli a származását, mondja némi éllel. Hamarosán, 1949 novemberében, rémhírterjesztés hamis, teljesen abszurd vádjával letartóztatják. „Kivel baszol, te arisztokrata kurva?” – kérdi nemsokára első kihallgatója az Andrássy út 60.-ban.

A kis konyhában is van büszkélkedni- és megcsodálnivaló. Például a falon egy sosem látott szerkentyű: az elektromos konzervnyitó mellett négyzetméternyi, fehérre festett, perforált, vastag kartonlemez, piros szigetelőszalaggal házilag keretezve, a lyukakban szükség szerinti távolságban célszerű kampók, melyeken konyhai eszközök és szerszámok lógnak. Az amerikai gyakorlatiasság egyik pofonegyszerű, remek kis találmánya. Meglátta valahol, megvette, bekeretezte, saját kezűleg föltilpizte a falra, *rémpráktikus*, sok helyet megtakarít vele. Nem emlékszem, hogy előző életünkben, életeinkben valaha is láttam volna a kezében csavarhúzó vagy kalapácsot. Most fogói, véssői, reszelői, mindenféle csavarhúzó, mérő- és szigetelőszalagjai is vannak, ezeket igazi, profi kézi szerszámosládában tartja, és büszkén sorolja, mennyi mindent javított már meg velük.

Átme gyünk a *living-room*ba – így mondja, kis bocsánatkérő mosollyal; szalont aligha mondhatna, a nappali szoba pedig nálunk nem járta. Ez a kis helyiség nappal is sötét, sötétebb, mint az egész udvari lakás. Különleges, nekem teljesen új, huncut szemvillogással és kuncogással, hangját lehallkítva meséli, hogy a szűk világítóudvarra nyíló ablakból átlátni a szomszédos ház egyik lakásába, ahol az ott lakó természetes fekete házmester nyitott ablaknál, este csillárfénynél is, képzelje, Muksikám, a heverőn rendszeresen – khm – simogatja magát! A szuszogása is áthallik! Ezért nappal is behúzza kell tartani a függőnyt. A falakon pár metszet, láthatóan saját kezű, kissé ügyetlen keretezésben. Két régi, jóindulattal antiknak mondható, mindenben különböző, erősen megviselt *fauteuil*, és két, szintén különféle, szintén antik utánzatú asztalka áll itt, meg cingár, kacskaringós lábakon egy velük csak utánzat voltában rokon fiókos szekrényke. Ezeket alkalmilag és darabonként ő vette egy *thrift-shop*ban, azaz mindenféle, uraságoktól levetett és átadott holmit jótékonyági célra olcsón árusító üzletben. Az asztalokon nipppek, pár megmaradt kis antik ezüst-, vörösréz és porcelántárgy, ezüstkeretes fénykép, szép régi hamutartó; legtöbbje Csernovics- és Damjanich-ereklye, kérésére én hoztam ki otthonról. Készségesen azonnal beilleszkedtek, mint akik hazatértek. Az asztalkákon váza, és mint régen is mindig, a vázában virág. Ismerős ízlés, az ő és fölmenői ízlésének határozott jelei érzékelhetők, persze csak számomra. Én is az ő gyönyörű antik bútorai közt éltem a Sas-hegyen egészen a háború végéig. A róluk itt-ott levált, lepattant apró, politúrozott barna furnérdarabkákat egy fém cigarettásdobozban gyűjtögette; időnként aztán szakértő műbútorasztalos jött, és sebészi műgonddal

visszaragasztgatta őket a helyükre, mint valami kirakójáték hiányzó darabkáit, és ők, sebeik begyógyítottán, ismét hibátlan ódon fényükben és méltóságukkal terpeszkedtek. Csak azért is legyen körülötte itt is, akár ócska és hamis alakban, csak hangulatku-lisszának, saját egykori világának legalább valami pótléka, hogy otthon érezhesse magát. Ez a vágy átkelt vele az Óceánon, elválaszthatatlan tőle, mint az egyénisége, a múltja, a gyűrűje, mint a villa hátán egyensúlyozott kapribogyók, mint az ákadémia. Ami-től persze meghatódom, de persze nem mutatom.

Ott áll a living-roomban a hatalmas, otromba őstelevízió is. Vidáman meséli, hogy pár háztömbnyire innen, az utcán találta, ki volt téve a járdára, rajta cédula: működik. Megmozdítani is alig bírta, de két ismeretlen fiatalember kéretlenül segített, egészen hazáig felváltva cipelték a vállukon, majd megszakadtak, nevettek és fújttak, meséli, behozták a házba, egészen a liftig. Nem fogadtak el semmit, még egy kávé sem. Az üzembe helyezésben a szomszédja, egy munka nélküli színész segített.

Amerika ilyen, mondja nyomatékosan ez a történet. Nincs egyedül az ember. Az antenna legalább tizenöt méteres drót, ezt csatornánként másképp kell elhelyezni a lakásban, mivel az adók Manhattan különféle pontjain álló, egymást árnyékoló felhőkarcolók tetejéről sugároznak, mi pedig csak a negyedik emeleten vagyunk. Hivatásos antenna kellene, de arra nem telik. A drót átér a hálószobába, és többnyire vissza is kanyarodik ide, de van úgy, hogy a fürdőszobába kell kivinni, onnan a végét a vendégszoba érintésével, félfordulattal a konyhába görbíteni. Nem mindegy, hogy a padlón fekszik-e a merev, girbegurba rézdrót, vagy bútormagasságban, esetleg az ablakfogantyúra akasztva. Az ember könnyen hasra eshet rajta, ha nem vigyáz, ezért lefekvés előtt föl kell szedni, és másnap este minden kezdődik előről. Néha centimétereken múlik, és egy-egy érdekesebb műsornál szaladgálnia kell ide-oda, hogy beállítsa, mondja nevetve, mert a konyhából vagy a fürdőből nem látni, milyen a kép. A fekete-fehér kép, mintha csak halványságáért úgy próbálna kárpótolni, jó esetben is többszörösen szellemképes, de kellő kíváncsisággal és némi fantáziával valamennyire élvezhető. Ő már egészen hozzászokott. Remek műsorok is vannak, majd meglátom. Otthon nekünk még nincsen televíziónk, a házmesternének van.

Mindenen, amit ez az új, választott világ kínál, ámul, mosolyog, nevet, csak ritkán panaszkodik, a sötét oldalt nem veszi tudomásul. Nagyon fontos, hogy Amerika neki teljes sikertörténet, szabadság, biztonság, megélhetés, nyugalom, szerény kényelem. Azt írta nekem egyszer, „Itt minden megvan, amire a börtönben vágytam, meleg lakás, fürdőszoba, jó kávé és félelem nélküli élet. Egyedül maga hiányzik csak, Muksikám.” Rengeteg a barátságos ember, a magyart különösen segítik, befogadják, és Amerika csupa érdekesség, öröm és pazar meglepetés. Ámulva meséli őket, engem is bevon a csodálkozásba. Nemsokára lesz olyan vízcsap, amelynek a végén valami atomszerkezet állandó meleg vizet ad majd, nem lesz szükség kazánra. A fűtést is majd az oldja meg. Az újságok előre megírják, a rádiók, televíziók bemondják, a hétvégén hány közlekedési baleset várható, vagy hol és mikor hány centi hó ígérkezik, és majd nem mindig csaknem annyi lesz. Van olyan élő rádióműsor, amelybe betelefonálhat az ember, bármi baja, problémája van, és megpróbálnak segíteni. Tudja, hogy otthon ez még vágyalomnak is irreális. Azt is inkább csak bosszantó helyi érdekességként, Amerikát mentetgetve említi, hogy már háromszor rabolták ki az utcán, mikor este sötétben jött haza, pedig ez igazán nem rossz környék. Az angol nyelvben külön ige van az utcai rablásnak erre a válfajára, mondja, úgy, mintha ez a tény tulajdonképp legalizálná a dolgot. Az egész mindig pár pillanat alatt zajlott le. Kirántották a kezéből a táskáját,

és mire fölcsődött és megijedt, már el is tűntek. A kulcsai kétszer szerencsére a kabátzsebében voltak, de a harmadik alkalommal nem, így azokat is elvitték, csak nagy nehezen tudott bejutni a lakásába, és másnap ki kellett cseréltetnie a zárat. Mindhárom esetben néger suhancok rabolták ki, de ő mégis sajnálja és pártolja a négereket, a demokratákra szavaz, mióta szavazati joga van. Hát ilyen utcai rablás nálunk nincsen, mondom, de érzem, ez úgy hangzik, mintha dicsekednék. Valami, amiben jobbak vagyunk. A rendőrállam előnye, teszem hozzá kis nevetéssel, félreértés elkerülése végett. Két alkalommal a rendőrség pár nap múlva visszahozta a postaládában megtalált táskáját az irataival együtt, csak a pénze hiányzott. Szerencsére, mondja, itt alig tart magánál készpénzt az ember, csekkel fizethet majdnem mindenütt. Otthon, ha mégis előfordulna ilyen, és valahogy megkerülne a táská, mondom, abban az esetben otromba modorban, helyesírási hibákkal teli értesítésben beidéznének a rendőrségre, és hosszú várakoztatás után jól lehordanának, hogy miért nem vigyáztam rá jobban. Megkönnyebbül; nem attól, hogy otthon rosszabb, hanem mert végre megint elismertem itt valamit. Biztos, hogy nálunk a tolvajban nem volna annyi becsület, hogy a postaládába dobja a kifosztott táskát, teszem hozzá, hogy örüljön. Mellesleg, ha akarná sem tudná bedobni a postaládába. Nevetünk.

Neki azt kell bizonyítania, folyamatosan, önmagának is, nekem is, nemcsak most, hanem állandóan, mindig, hogy helyesen tette, mikor súlyos lelkifurdalása ellenére otthagyt, huszonöt éves, végre felnőttnek látszó fiát, és eljött. Ez nem nehéz, egészen természetes, hiszen másodszorra is csak ideiglenes büntetésmegszakítással helyezték szabadlábra, és bármikor harmadszor is lecsukható; arról nem is szólva, hogy én is rábeszéltem: menjen. Előbb úgy tettem, mintha én is vele akarnék tartani, és később, mire megszervezte az akkor már nem veszélytelen és nem olcsó utazást, és lelkileg is nehéz lett volna visszatáncolni, bejelentettem: én mégis inkább maradok.

Nekem azt kell bizonyítanom, szintén neki és magamnak, hogy helyes választás volt mégis otthon maradnom. Úgy éreztem akkor, nem minden pátoz nélkül, hogy nem szabad elhagynom megtiport hazámat, mert mi lesz vele, ha mindenki elmegy? Kődös irodalmi terveim is voltak; szerelmes voltam a magyar irodalomba, de egy izgalmas szőke lányba is. Anyám az utóbbit értette, az előbbi kevésbé. Ott kint is írhat, ha azt akar, mondta. Kilenc év múlva itt, most, Amerikában, egyre nehezebb nekem ez a bizonyítás. És ráadásul a kettőnk kölcsönös bizonyítási kényszere állandóan működik, gerjeszti egymást, és feszültségeket, indulatokat kelt bennünk, viselkedni kényszerít, elidegenít önmagunktól, néha megütközve hallgatom saját magamat. És ott lebeg közöttünk az a sokáig ki nem mondott, annál érezhetőbb vágya is: maradjak ott. Tudom, nem önzésből, nemcsak önzésből szeretné, hanem főleg a jövőm és a biztonságom érdekében. A látogatás vége felé aztán, egy közlékenyebb pillanatában, ki is mondja. A feleségem majdcsak utánam tudna jönni valahogy, teszi hozzá, de már lemondóan, mint aki csak elszólta magát. Egy otthon megismert amerikai professzor révén előadási meghívást kaptam itt egy rangos egyetemről, és az előadást erősen csábító állásajánlat követte. Roppant büszke erre, hallottam, ahogy telefonon többfelé elújságolja. A két világ között, egy magas kerítés tetejéről nézelődöm, lovaglólülésben, de most a valós lehetőség egyszerre ijesztő és csábító bizonyosságával, és, mellesleg nem is először, a döntés újabb kényszere előtt. Ráadásul most elég jól be is látok innen Amerikába és egy – vagy ki tudja, hány – lehetséges jövőbe. Csakhogy ez egy szögesdrót kerítés, és sebez. Talán azért sebez folyton én is. Védekeznem kell Amerika ellen, az anyám ellen. És önmagam ellen is. Elvégre mégsem a dzsungelbe megyek majd haza. De ahogy

közeledik a hazatérés, egyre világosabb, hogy tulajdonképpen megint csupán beszélőn vagyunk itt mi ketten, anyám meg én. Akkor havi tizenöt percünk volt, best csak kétévenként, de hosszabban találkozhatunk, ám a helyzet attól még azonos marad. Postán vagy telefonon közben is érintkezhetünk, de ugyanúgy cenzúráznak, mint akkor, csöppet sem kizárt, hogy még itt, Amerikában is. A különbség pusztán annyi, hogy most majd engem kísérnek vissza géppisztolyos őrök a rácsok mögé. Már a repülőtéren azok fogadnak.

*

A rendőr nagyon fontos téma. Egy darabig még itt is összeszorult a gyomra, valahányszor meglátott egy rendőrt. Egy másik találkozásunkkor mesélte, hogy zsilteppengét tartott a táskájában arra az esetre, ha újra le akarnák csukni. Eltökélte, hogy nem megy vissza a börtönbe. Nem is kétlem, hogy adott esetben elővette és használta volna. Tudott nagyon kemény lenni, ha kellett, és elhatározásait mindig betartotta. Itt a rendőr, meséli lelkesen, ha kell, segít, tanácsot ad, autót szerel, defektes kereket cserél, dumál, tréfálkozik, jópofa, emberi. Néhány nap múlva hármasban a legjobb barátművel, egy Amerikában jártasabb, aranyos teremttessel, előre gondosan megszervezett, többnapos országjárásra indulunk. Én, a Trabant-tulajdonos, vezetem a bérelt, vadonatúj, hatalmas Studebakert; ő itt nem váltott ki jogosítványt, mert minek, és különben sem vezetett már a háború óta. Ladik után egy luxus óceánjárót kormányozok; eleinte nyomasztó, sőt félelmetes, később egyre mámorítóbb élmény. Fél szemmel látom, ahogy Annuskával össze-összenézve, az arcomon lesi az örömet, és büszke, hogy jól megy a dolog. Ám mit tesz isten, az első napon estefelé az autópályán a koci akadózni kezd az óriási forgalomban, az automata sebességváltó nem működik rendesen, végül a koci dicstelenül bedöglök. Gyári motorhiba, nem én tehetek róla. Trabantos lelkem újjongva vihogni szeretne, de a helyzetnek fele sem tréfa. Trabanti Elzát, ahogy feleségemmel nevezük, úgy utáltam, hogy néha megrugdostam és leköttem, pedig jó sokáig kellett áhítóznunk rá, mire végre megkaptuk. Szegény elrotyogott velünk egészen Rómáig, de ahogy a napi célt elérte, rendszerint bedöglött. Kitanultam a vacak, alatomos, bűzös kis lelkét, majd minden baját ki tudtam javítani, nem is találtunk volna hozzáértő olasz szerelőt. Volt úgy, hogy szakadó esőben kellett hanyatt bekúsznom a hasa alá, és feleségem a púderdobozának tükrével vetítette oda nekem az utcai lámpafényt. Anyám elkéseregését látva, ilyen történeteket mesélek, miközben a leállóságban tanakodunk. Ez a Studebaker még képes lerombolni az ő Amerikáját, amelyet annyi tervezgetéssel, kuporgatással, szeretettel sikerült fölépítenie bennem. Ez mind az arcára van írva. Tíz perc sem telik belé, megáll egy rendőrautó. Mint a filmekben, fiatal országúti járőr száll ki belőle, nyájas óriás, káprázatos egyenruhában, egy amerikai Lohengrin. Köszön, és kedvesen érdeklődik, mi a baj. Belenéz a motorba, megpróbál ezt-azt, majd lemondóan legyint, és intézkedik. Hattyúján elvisz bennünket egy közeli motelba, a kocsit a bérautócéggel elszállíttatja, és ígéretet kapunk, hogy reggelre másikat küldenek. És másnap reggel sűrű bocsánatkérések kíséretében, kártérítést és engedményeket ígérve, a bérautó cég helyi képviselője átadja a másik kocsit. Anyám ragyog. Hát tessék, mégsem sült föl, hiszen ez Amerika. Az ő Amerikája. Íme, nehéz helyzetben is milyen pazarul működik, nem lehet csalódni benne. Nem is titkolom, hogy le vagyok nyűgözve.

És még újabb csodák várnak. Az út mentén óriásplakátok szólítanak föl, hogy *Visit Your Navy!* Látogasd meg a hadiflottádat. Egy óriási flottatámaszpont felé járunk. Az állampolgárnak flottája van, és azt jogosult bármikor meglátogatni, megsemmélni, föl

is szólítják erre. Ameddig a szem ellát, hatalmas csatahajók, anyahajók, cirkálók, rombolók, fregattok, tengeralattjárók, a jó ég tudja, mik még, tornyaikkal, ágyúikkal, nagy, rejtélyes gömbjeikkel, antennáikkal, forgó radarjaikkal. Egy superhatalom rettentő izomzata, illetve annak is csupán csekély része. Mint gyerekkorom óta szenvedélyes balatoni vitorlázót, minden vízi jármű izgat és érdekel, és ilyeneket még nem láttam soha. Pusztá méreteik is elképesztőek. Az egyiknek a fedélzetén állunk, és egy tengerésziszt valami rakétaágyú-féle elektronikáját és kilövési technikáját magyarázza nekem. Újabb elképesztően elegáns egyenruha, hozzá udvarias, közvetlen, kulturált beszédmodor. A langaléta, örökös zavarával küszködő alhadnagy elvtárs a szovjet gyártmányú M-48-as karabély használatát, tisztítását, szétszedését és összerakását suk-süközve adta elő nekünk a bölcsészkaron, a legszigorúbb katonai titoktartás mellett. Anyám, miközben persze büszke, hogy itt még ezt is lehet, katonai támaszpontot látogatni, akár külföldieknek is, kuncogva, nem minden ironia nélkül emlékeztet kamasz fiára, aki a háború alatt egyenruha- és fegyvermániás lett, motorzúgásáról pontosan meg tudta különböztetni a német és a szövetséges légierő valamennyi géptípusát, szülei teljes kétségbeesésére hatszor nézte meg a *Stukák* című német háborús propagandafilmet, mondhatni szinte élvezte Budapest ostromát, majd, rögtön a háború után, némileg már megokosodva és igényesebben, talán még hatnál is többször látta a *Guadalcanal* című amerikai háborús propagandafilmet, amely egy kis csendes-óceáni sziget véres ostromáról szólt. Az örökké győztes, nyalka német stukapilótákkal ellentétben, akik a diadalmas bevetések után a tisztí kámban harsányan énekelve és nevetgélve, egymás hátát lapogatva évődtek, és vedelték a sörüket, ebben a filmben az amerikai tengerészgyalogosok féltek, teljesen emberi módon viselkedtek, miközben hősi tetteiket elkövették, és majdnem mind meghaltak, mire végre-valahára kitzhették a csillagos-sávós lobogót. A film indulójának dallamára ma is emlékszem.

Aznap éppen nem sok állampolgár szemléli flottáját, pedig nem akármilyen látvány. Nekik nyilván nem akkora szám, mint nekem, a Varsói Szerződésből, ahol a Keleti pályaudvaron kis híján elkobozta a fényképezőgépet egy civil ruhás rendőr, mikor bécsi barátomat fényképeztem, ahogy lelép a vonal lépcsőjéről.

Megyünk tovább anyámmal a futballpályányi fedélzeten. A stukák és az amerikai tengerészgyalogosok rajongóján kívül nyilván ott kell mennie vele, benne Cica úrnak is, gondolom magamban, az elbűvölő, ámbár mégis német Fräuleinokra bízott fiúcskának, a nagy színésznő dédelgetett keresztfiacskájának a *Színházi Élet* bugyuta cikkében és fényképein, ám az is ő, aki az elemista osztályablón negyven gyerekből egyetlenként mer az előírt testtartástól radikálisan eltérő módon, térdére könyökölve, kíváncsian a kamerába nézni; apja büszkén nevetve szerette mutogatni ezt. És ott megy az is, aki, mióta születésnapjára végre megkapta a rettentően óhajtott légpuskát, a villa szerszámoskamrájának ajtaja előtt, előírásosan vállra támasztott fegyverrel, órákon át döngő léptekkel menetel föl s alá, szabályos hátraarcokkal és csattanó kilépéssel, egy szigorúan titkos hadi létesítmény őre. És az is, aki valamivel később futballkapusnak készül, és pontosan olyan, vastag, magas nyakú pulóvere van, mint amilyent a sportújság fényképén a híres kapuson látott, és bravúrosan, ahogy kell, „a levegőben úszva” vetődik Kari, a villa házmesterének kemény, hegyes lövéseire, kékre-zöldre veri magát, térde, oldala, könyöke csupa seb, és a lövések nagy többségét beengedi, de nem adja föl. Ott kell mennie az indián fejdísz készítő, de magyar népdalokat furulyázó cserkész mellett a Mária-kongreganistából lett, szerzetesnek készülő, hajnalonta ministráló és áldozó, rózsafüzért morzsoló, vágyálmaiban suhogó fehér-fekete reve-

rendában gyóntatni vagy misézni siető idétlennek is. Ő nem hajlandó egy lakásban élni Casanova 1874-es, lipcsei kiadású, magyar nyelvű, tizenvalahány kötetes önéletrajzával, mire ultimátumának engedve, az erkölcsstelen (ám persze őrijítően izgalmas) mű, a Sátán alkotása, egy rokonhoz kerül – ahonnan évtizedek múltával az elragadóan mulatságos, nagy értékű sorozatnak csak három rongyosra olvasott kötetét sikerül majd visszaszereznem. Ott ballag még a reménybeli karmester is, szorosan a szerelmes lírai költő nyomában. Ezek mind, és még többen, az ő egyetlen fiai, vele van/vannak/vagyunk mindnyájan, kísérjük mindenhová, bármikor elérhető kódolásban elmentve az anyai emlékezet szüntelenül forgó merevlemezén. Mendegélünk szépen, békésen, kronologikus libasorban, mindenki lenézi és rühelli a kisebbet, a mögötte jövőt, és fejünk fölött a mosolygós anyai megértés közös glóriája lebeg.

Neki az utolsó Fräulein távozása után mindegyiket meg kellett értenie, ki kellett bírnia, és meg is értette, ki is bírta, és nem nevette ki, legfeljebb megmosolyogta őket, hihetetlen türelmet és bölcsességet tanúsított. Ahogy visszagondolok rá, nem volt könnyű dolga, annyi szent. A kisgyerekkorában szülei és keresztanyja által halálosan elkényeztetett fiúcska nagyon megtanulta az érdekérvényesítés nyílt és átlátszóan burkolt módjait, és azok mindig célra is vezettek. Később metamorfózisait sem kísérte semmiféle tiltás. A fiús anyák, gondolom, ahogy gyalogolunk az amerikai hadihajó fedélzetén, mind tele vannak ilyen figurákkal, levedlett bőrökkel, lyukas gubókkal, melyekből kimászott, kirágtta magát elrepült gyermekük, talán csak neki valamiért a szokásosnál tarkább és hosszabb sor jutott ezekből. Adott helyzetekben elő is veszi valamelyiket, mindig humorral, néha enyhén, megértően ironizálva. A kis Ödipusz-jelölt azonban nem lehet közöttük, aki a fürdőszobaajtó kulcslyukán át hunyorítva próbálja meglátni a teremtés titkát, amit fürdőző anyjának teste rejt, de sajnos az ajtó úgy van elhelyezve, hogy csak azt lát, amit bármikor láthat. Erről anyja semmit sem tudhat, s a kis Ödi hamarosan át is alakul mutáló, borotválkozó, cigarettázó kamasszá, aki anyját e tekintetben feledve majd jóval merészebb és furfangosabb felfedezőutakra indul a titok nyomában, mielőtt hirtelen önként fölkínálkozik számára az empirikus ismeretszerzés semmivel sem pótolható lehetősége.

*

Hadd pasziánszozzon most egy kicsit. Vacsora után a New York-i konyhaasztalon rakja a kis lapokat szép, rendezett alakzatokban. Jobb keze mutató- és hüvelykujjával, a kártyalap alsó szélét fölfelé pattintva húzza le a baljában tartott pakliról a következő lapot, és kis fejmozdulattal körülnéz, keresi, a szabályok szerint hová rakhatná le. Megint parányi csettentés hallatszik, mikor lerakja. Négy- vagy ötféle pasziánszot tud, valamennyi anyai öröksége, nevük is van, de csak a Roxánra és a nagy meg a kis Olgára emlékszem – így hívták nagymamát. A hosszú ujjú, vörös körmű kéz mozgatai kecsesek, elegánsak, takarékosak, mindig azonosak, gyerekkoromban is pontosan ilyenek voltak, akár az evési koreográfiája. Egészen mások, mint keresztanyáméi, a másik nagy pasziánszozói. Ő külön erre a célra kék vászonnal bevont, feles rajztáblán rakja, többnyire félig ülő helyzetben a díványon, másféle, nem örökölt, hanem öntörvényű eleganciával, picit mulatva önmagán, mintegy az egészet idézőjelbe téve játszik, nem hisz benne, mint anyám, hanem csak lazít, szórakozik vele, játssza, hogy játszik, közben beszélget, telefonál, valaki végszavaz neki, és ő szerepet tanul és fölmond, sokszor bolondozik. Könnyed, sokszólamú fűgát ad elő, amelynek folyvást szétágazó, burjánzó, variálódó, majd önmagára visszacsavarodó dallama a játékosság. Finom kis kézmozdulattal és kíváncsi tekintettel húzza elő a következő lapot, aranymű-

tyűrökkel teleaggatott karperece halkan csilingel hozzá. Körülnéz, szemöldöke fölszalad a homlokán, picikét tűnődik, majd kis lemondó vagy vidám grimasszal kommentálja döntését, és puhán, könnyedén ejti oda helyére a kártyát, a renddel nem nagyon törődik. Anyám erősen koncentrálna játszik, fontos neki, játék közben nem beszél, ha szólok hozzá, keze megáll a levegőben, fölnéz, szünetet tart. Szinte kényszeresen igazgatja a lapokat szabályos sorokba. Tudom, hogy sok minden múlik azon, kijön-e a játék vagy sem. Néha előfordul, de csak nagyon ritkán, hogy csal egy picikét, vallja be egyszer gonosz kérdésemre, szégyenlős kis mosollyal. Boldog, mikor kijön, és néha komolyan elszomorodik, mikor nem. Ha megkérdem, mire gondolt, többnyire csak kis fejrázás a válasz, nem nyilatkozik. Belső világába nem enged bepillantást. Tudom, hogy a játék, amelyben a stratégiának eléggé csekély szerepe van, titkolt vágyakat segít vagy nem segít a megvalósuláshoz. Most alighanem velem kapcsolatos a titkos kívánság, ez a legvalószínűbb, vagy olyasmi, hogy ne küldjék nyugdíjba, mikor betölti a hatvanat, vagy más efféle, gondolom. Az sincs kizárva, hogy azért hallgat, mert maga is gyerekes dolognak tartja, hogy a játékkal kockára tesz valamilyen titkolt, fontos reménységet, ám közben persze hisz is a szerencséjében. Babonás egy kicsit, és hisz valamiféle befolyásolható gondviselésben is, jótettért kijáró vagy elvárható e világi jutalomban, mint ahogy valamikor én is, mindaddig, amíg a szerzetesi nevelés rengeteg lelki vizsontagság és gyötrődés után római katolikus ateistát nem faragott belőlem. Tudom, mert utólag néha bevallja, hogy fontos ügyekben Szent Antalhoz fordul, tőle kér segítséget, pénzt ígér neki. Ha kívánsága teljesül, megadja, pedig nem is katolikus. Megharagszik, mikor egyszer tréfából gonoszul megjegyzem, hogy tulajdonképpen üzletel azzal a derék szenttel, és ő szabja meg a feltételeket. Sértetten azzal vág vissza, hogy a pénz mindenképp jótékony célra megy. Nem feszítem tovább ezt a húrt.

Kényesebb téma felé próbálom terelni a beszélgetést; régóta erősen foglalkoztat, és most talán több derül ki róla. Ki tudja, adódik-e még ilyen alkalom, mikor magunkhoz képest egészen közel kerültünk egymáshoz. Nehéz szívvel vágok bele, tudom, hogy fájni fog neki. De ha már annyit elviselt életében tőlem, belőlem, akkor megbocsátja, sőt megérti ezt is.

Ha gyereket akartak, miért kellett engem nőrszökre és kisasszonyokra bízni? Abba hagyja a játékot, komor arccal maga elé néz, és hallgat. Alig foglalkoztak velem, miközben a világon mindennel elhalmoztak – talán éppen kárpótlásul? Első szavaim angol szavak voltak, akkor éppen angol nőrszöm volt. Hamarosan aztán német kisasszonyok váltották föl, míg végül, tán harmadiknak, megjelent Kisi, Drezdából. Régóta Magyarországon élt, németül már félig el is felejtett, de magyarul nem volt képes rendesen megtanulni. Nyolc évig szolgált nálunk, elválaszthatatlanok lettünk, a világon mindenkinél jobban szerettem. Valósággal búskomor lettem, mikor a háború közepe táján hirtelen elküldték. Összetört bennem a világ. Szegényke szabadnapjain elkezdett valamilyen budai Volksbund-szervezet gyűléseire járni, csak hogy német szót halljon. A politikáról, nácizmusról fogalma sem volt, nagy, jóságos szívéhez egy meddő kotlós-tyúk esze tartozott. Attól féltek, talán nem is oktanul, hogy butaságában elfecsegi, amit nálunk hall, ha mást nem, akkor a minden este megszólaló angol rádiót.

Emlékeztetem őt: milyen gyakorlatlanul vette át az anyai teendőket, és jó részüket mindjárt a szobalányra bízta. Én mondtam meg nekik, hol van ez meg az, mit mikor és hogyan szoktunk csinálni. Ő nem érezte a helyzet fonák voltát? És választ sem várok, megkockázatom a következő kérdést. Amit nemigen kérdez meg anyjától az ember: Szoptatott ő engem egyáltalán? Rövid hallgatás után sértetten válaszolja: igen. De később hozzáteszi: egy darabig. Csönd. A kisasszonyok azért voltak, mert akkoriban

ilyen családokban ez volt a szokás, mondja. Azt akarták, hogy tökéletesen megtanuljak németül, mondja. És példákat sorol. Én ellenpéldákat sorolok. És az nem csupán nyelvtanulás volt ám, amit én Kisitől kaptam, hanem sokkal inkább nevelés, teszme hozzá; vagyis engem azokban a fontos években szinte egészen a buta, teljesen műveletlen, szigor nem ismerő, bármire rávehető, áldott jószívű kisasszony nevelt, aminek máig ható következményei lettek. Ez a magyarázat tehát elfogadhatatlan – de azért így nem mondom ki mindezt.

Németül Kisitől csak egy elég gyér szókészletű konyhanyelvet tanulhattam meg, de igaz, azt jól. Évtizedekkel később, mikor műfordítói pályám sok angol és amerikai mű sikeres átültetése után Goethe-, Eichendorff-, Dürrenmatt-szövegekkel hozott össze, nagyszabású olvasási programot írtam elő magamnak, hogy megismerjem az irodalmi, egyáltalán, a művelt német nyelvet. De ez semmi volt ahhoz a korábbi, megdöbbentő felfedezésemhez képest, amit magyar szakos egyetemista koromban tettem: nem tudok igazán jól, az íráshoz-fordításhoz elengedhetetlenül szükséges szinten és mértékben magyarul. Anyám finoman szólva ügyetlenül kevert, tisztátalan és pongyola nyelvhasználat, a kisasszony deutsch-ungarisch karattyolása erősebben hatott, mint a gimnázium és az addig olvasott minőségi irodalom. Célirányos többletolvasással bővítenem és nagyon figyelnem kellett a szókészletemet, a stílusomat. Novellista nagynénémnek, aki a nagymama nemesi előnevéből – kádári – képzett írói nevén, Kádár Erzsébetként nyerte meg 1936-ban Ottlik és Örley előtt a *Nyugat* novellapályázatát, és a korszak egyik ragyogó irodalmi publicistája is volt, mint anyám mit sem sejtve maga mesélte, önkéntes penzumként Móricz- és Kosztolányi-novellákat kellett kézzel másolnia egészen addig, amíg úgy nem érezte, hogy a nyelve – amely az övével azonos háttérből származott – és a stílusa már föléri saját magas igényeit.

Az igazság az, hogy alig láttuk egymást. Anyám egy darabig délután megnézte a megírt vagy megrajzolt leckét, később, az első egy-két gimnazistaévben apám néha, ha éppen kedve támadt, kikérdezte a latint, amit jól tudott, ő is nyolc évig tanulta, és jogász volt. Villanyoltáskor anyám bejött hozzám, és puszival búcsúztunk éjszakára. Jóformán ennyi. Jó tanuló voltam, nem kellett segítség, de közös programoknak nagyon örültem volna. Ilyenek ritkán adódtak, kivéve a nyaralásokat. Korabeli lapokból látom, hogy Kisin kívül Gizi vitt az Állatkertbe, de még a margitszigeti uszodába is. Annyi igaz, hogy anyám kísért úszóleckékre a Rudas-fürdőbe és a nyápic kisfiúk tornaóráira Keresztessy bácsi Szentkirályi utcai tornacsarnokába. Vacsorára vagy vacsora után, ha ők éppen nem mentek el valahová, akkor vendégek jöttek, szinte minden áldott este, nemritkán nyolc-tíz ember, jó részük majdnem mindennapos törzsvendég. Fürdés után be kellett menni a szalonba és külön-külön mindenkinek jó éjt kívánni, amit különösen utáltam. Nagyszabású estélyek, *soirée*-k is előfordultak, komoly előkészületekkel, több tucat vendéggel. Ilyenkor én teljesen zárójelbe voltam téve, és általában keresztanyámnál aludtam, ahol a hatalmas villa manzárdján festett magyaros bútorokkal, szőttesekkel és köcsögökkel berendezett, fürdőszobás, teraszos kis lakosztály várt rám. Előfordult, hogy napokig alig láttam a szüleimet. Reggel néha levélkéket találtam az éjjeliszekrényemen. Apám nagy kihagyásokkal folytatásos verses regényt írt nekem Pisi Misi és Kaki Maki könnyen elképzelhető, izgalmas kalandjairól, és anyám is megpróbálkozott valami kis mulatságos történettel, amit kedves, ügyetlen rajzocskákkal illusztrált.

A család együtt ebédelt, utána apám lefeküdt aludni, majd sokszor visszament az irodába, vagy esetleg ügyvédbojtárjai jöttek hozzá referálni. Én tanultam vagy cserké-

szetre, esetleg focizni mentem, anyám pedig a szakácsnővel tárgyalt, átnézte a számlákat, megbeszélte a menüt, a befőzést és egyebeket, a szobalánnyal konzultált, hogy mikor jöjjön a mosónő, milyen ágyneműt húzzon föl, mikor legyen nagytakarítás, ezüsttisztítás és hasonló dolgokról. A nála húsz évvel idősebb szakácsnőt, a tízszázalékos fiatalabb szobalányt, a házmester nagyobb alkalmakkor kisegítő fiatal feleségét és az aranyos mosónőt egyaránt ő is, apám is „fiam”-nak szólította, amit már gyerekfejjel is nevelésnek éreztem. Erre is azt mondja most: ez volt a szokás. Tény, ezt tudom, az így szólítottakat, akiknek nagyon jó dolguk volt nálunk, csöppet sem zavarta, mert rajongtak szüleimért. Mikor a szobalány egyik kimenőjén „megesett” egy katonától a Városligetben, anyám mindenben gondoskodott róla, szülésről, kórházról, elvállalta a keresztanyaságot, ellátta bőséges hozománnyal, hosszabb fizetett szabadságra hazaküldte, apám pedig, ügyvéd lévén, könnyen rákényszerítette a fiatal bányászt, hogy feleségül vegye a megesett lányt. Amerikából aztán a kis bakonyi faluba is mentek az ajándékcsomagok. Egyik hazalátogatásakor kérésére elvittem őt oda, és a viszontlátáskor a börtönt járt, amerikai egykori nagyságos asszony és a már nagymamává lett tsz-tag egykori szobalány boldogan ölelgették egymást. Ezt mind tudom, és nem válasz a kérdéseimre. Mi készítette, hogy úgy éljen, ahogy akkor élt? Annyira fontos volt a társasági élet? Nem mondom ki, de ebben benne van: fontosabb, mint a gyereke?

Rakja tovább a lapokat, aztán megáll. Igaz, mondja rekedten, keveset foglalkoztak velem. Érzem, ez most mélyről jövő, nehéz vallomás. Apám nagyon elfoglalt ember volt, és beteg is, nem sokkal a születésem után kapta az első infarktuszát, és különben a pedagógiai érzék, a kisgyerekekhez kellő türelem teljesen hiányzott belőle. Ő pedig, bevallja, azóta maga is sokat tűnődött saját akkori szerepén. Hozzáteszi: mélyen sajnálja, nem fél kimondani: fájlalja, sőt szégyelli, hogy elhanyagolt engem. Magyarázata van rá, de mentsége tulajdonképp nincsen. Elkapta a színes, mozgalmas társadalmi élet, a sok érdekes ember, akikkel együtt lehetett, akik főleg apám révén ismerték meg, befogadták és megszerették, keresték a társaságát. Együtt rekonstruáljuk a gyakoribb vendégek névsorát. Bajor Gizi előadásról jövet sokszor beállított a férjével. Paló Imre és felesége szintén gyakori vendég volt; apám halála után az énekes lett a hivatalos gyámom. Gyakran jött Cs. Szabó, aki a Rádióban dolgozott, és a korszak híres bemondónőjének, anyám barátnőjének, Gecsónének udvarolt – később feleségül is vette. Magas, harsány, nyerítő nevetése behallatszott hozzám a hálósobába. Illés Endre anyám író nővérének a kedvese volt, Zilahy Lajos pedig apám ifjúkori barátja. Heltai Jenő és Hatvány Lajos is nemegyszer járt nálunk feleségével. Szabó Lőrinc és Tamási Áron is előfordult olykor. Csathó Kálmán Bajor Gizi udvarához tartozott. Kandó László festő, később majd főiskolai tanár és Rákosi Mátyás udvari portréfestője, a közelben lakott, szinte hazajárt hozzánk. A második Gömbös-kormány belügyminisztere, a Magyar Távirati Iroda, a Magyar Filmiroda és a Rádió elnöke, Kárpátalja kormányzó biztosa, vitéz Kozma Miklós, a keresztapám volt. Halála után özvegye már anyám legjobb barátnőjeként a nyilasok alatt egy ideig bújtatta még a század elején, egyetemista korában kikeresztelkedett zsidó apámat. Anyám két nővére, a földbirtokosné és az író nő, természetesen sűrűn előfordult, nálam tíz évvel idősebb lányaik néha egy-két hétig nálunk is laktak, párszor velünk nyaraltak. Jó néhány kevésbé érdekes név is fölmerül még a ködből, rokonok, politikusok, arisztokraták, néhányukra alig emlékszem. A *high society*, mondom kissé gúnyosan nevetve, mert kezd fölmenni bennem a pumpa. Voltak köztük, akiket ki nem állhatott, mondja mintegy mentegetőzve, és pár nevet említ. Hogy köztük van Illés Endre, volt főnököm a Szépirodalmi Kiadóban, a ma-

gam tapasztalatából is, teljes mértékben megértem. Az író halála után azonnal friss özvegy anyámnak kezdett hevesen udvarolni, „olyan volt, mint egy hüllő”, teszi hozzá anyám, és megborzong. Akkor miféle kényszer folytán kellett ezeket újra meg újra meghívni? Elgondolkodik. Barátok hozták a barátaikat, sokan feleségestül jöttek. Természetesen, meghívásviszonzási, szívességmeghálálási kötelezettségeik is voltak, mint mindenkinek. Ilyen volt akkoriban a társasági élet, mondja, és érzem, már szabadulna a témától. Bizonyos dolgokat még mindig adótnak tekint, nem revideálta, elfogadja őket. Elmeséli, hogy az egyik *soirée* alkalmával a vendégek őrizetlenül parkoló harminchat kocsijának valamennyi gumiját kiszúrták. A legtöbben saját maguk vezették kocsijukat, a néhány sofört pedig behívták vacsorázni a konyhába. Ez állítólag az illegális Kommunista Párt szervezett akciója volt, Kozma Miklós, a korábbi belügyminiszter ellen.

És ha már a szoptatásról volt szó, mondja hirtelen, eszébe jut egy mulatságos kis eset. Érzem, ezzel most szeretné lezárni a gyötrő témát. Megint abbahagyja az újra-kezdett játékot. Valahol társaságban megismerkedett egy jóképű mérnökkel, valami gyáros vagy vállalkozó volt, aki elkezdett neki hevesen udvarolni. Ott lakott a közelünkben a Sas-hegyen, és néha kora délután, mikor nyilván megfigyelte, hogy apám nincs otthon vagy alszik, beállított. Alighanem úgy számított, hogy a huszonegy évvel idősebb, nagyon elfoglalt és akkor már szívbeteget férj mellett esélye van a harmincéves asszonynál. Nem lehetett nem fogadni, csak úgy kitenni, de a dolog kezdett már kellemetlenné válni, ezért egy ilyen alkalommal behívott engem a szalonba, hogy ne kelljen egyedül lennie a tolakodó udvarlóval, én pedig a ritka alkalmat fölhasználva, fölkéredzkedtem az ölébe. Mialatt fejem fölött folyt a diskurzus, fölfedeztem, hogy anyámnak elöl, a mellkasán két érdekes, rugalmas, kerek dudora van, ami valahogy még sohasem tűnt föl nekem addig. Meg is kérdeztem: „Mamikám, mi ez itt magának?” Mindketten iszonyú zavarba jöttek, majd nevetéssel ütötték el a dolgot. Ezt sosem felejtí el, mondja befejezésül, és játszik tovább.

Azt nem teszi hozzá, amit csak évtizedekkel később, már halála után, az unokanővéremtől tudtam meg. Mikor egy következő alkalommal végre határozottan és végleg kiadta a mérnök útját, az hazament, és főbe lőtte magát. Ez tehette valóban felejthetlenné a dolgot. Vajon egyszer magától is szóba hozta volna mindezeket? Később, talán. De hiába tűnődöm. Nem tudom.

*

Akkori anyám rendkívül szép, finom, arisztokratikus jelenség volt, igazán nem *femme fatale*-fajta. Divatosan, de sosem feltűnően öltözködött, nagyon adott magára. A fényképek és emlékeim alapján érdekesnek és nagyon vonzónak, de nem különösebben szexisnek mondanám. Vonzereje a nőiességnek másik, az érzékiségnél magasabbnak, mindenesetre finomabbnak és civilizáltabbnak mondható síkján sugárzott, és sokféleképpen. Egy tapasztalt férfinak meg kellett volna éreznie, hogy nem az a fajta feleség, aki bármiféle kalandra kapható – bár az is lehet, hogy a mérnököt éppen ez izgatta. Házasságáról semmit sem tudok, de annyit láttam, hogy amikor csak lehet, együtt vannak, szeretik egymást, aggódnak egymásért, harmóniában élnek, veszekedni sohasem hallottam őket. Jóképű, elegáns, fiatalabb korában nagy nőcsábász és közkedvelt, jó humorú társasági sikerember apámat első felesége, Bajor Gizi mutatta be neki egy bálban. Ő lett a harmadik feleség; elődje Herczeg Ferenc húga volt. Apámat súlyos szívbaja, halála előtti fél éves ágyban fekvése idején anyám gondosan ápolta, de elfoglalt-

sága miatt magánápolónőt is alkalmaznia kellett – abból lett aztán Amerikában a legjobb barátnő, Annuska, útitársunk a bedöglött Studebakerben, aki az első időkben beilleszkedését segítette, valósággal rajongott érte, végül haláláig mindenben féltőn gondját viselte. El tudom azonban képzelni, hogy a több mint két évtizeddel idősebb, beteg és rendkívül elfoglalt, híres ügyvéd férj mellett idővel talán nem volt könnyű az asszonyi élete. Mégis teljesen elképzelhetetlen, hogy más férfival, akár csak flörtölési szinten is, dolga lett volna. Nemcsak én gondolom ezt, de a halála óta megkérdezett unokanővérem és Annuska is állítja, mégpedig teljes, szinte felháborodott határozottsággal. Apám halála után Pesten volt egy barátja, ő maga mondta itt el nekem később, de megint csak kérdésemre. Az illetőt, aki sas-hegyi törzsvendég volt, közelről ismerem, és nagyon szerettem. Kedves, elegáns, jószívű, bohém agglegény volt, valahai délvidéki földbirtokos és főispán, afrikai elefántvadász, aki tekintélyes vagyonát, főleg kártyán, elkótyavetyélte. Bérmaapám is ő volt; nála töltöttük anyámmal ketten az ostromot, mert apám másutt bujkált. Nyugodtan megmondhatta, mert örültem volna, de azt hitte, bántana engem, mondta. Elégge aggályos, ha saját halott édesanyja intim világába próbál önző kíváncsiságával behatolni az ember, de minden kérdést kényszeresen tisztáznom kell, mielőtt ott, ahol a halottak nemlétező lelkei nemléteznek, né tán mégis újra láthatom. Vagy ha a sok millió fényévnyi távolságban egyes asztronómusok szerint valóban létező, végtelen számú párhuzamos világegyetemek valamelyikében a végtelen időben újra összeáll az atomoknak az a kombinációja, amelyben a fia vagyok, akkor minden fenntartás nélkül tudjak fölnézni rá.

*

Anyám estélyiben, anyám bokáig érő, sárga selyempongyolában, anyám divatos kosztümjeiben, kalapjaiban, bundáiban, anyám egyrészes, szigorú, fekete fürdőruhában, anyám az óvóhelyen hosszúnadrágban, barna lódenkabátban, hozzá majd bakancsban, mikor romeltakarításra kell mennie, özvegy anyám már szerényebb, ostrom utáni eleganciával eszpresszójának kávéfőzőgépe mögött, anyám rabruhában, anyám Corvin áruházi szürke munkaköpenyében, magas szárú cipőben, anyám újra rabruhában, anyám megint munkaköpenyben és magas szárú cipőben, és anyám hosszúnadrágban, lódenkabátban és ismét bakancsban, mikor kockázatos éjszakai szökéséhez eltöztönten, 1956 Szilveszter napjának hajnalán kis cókmojkával eltűnik szemem elől a Déli pályaudvarról induló ócska személyvonat kocsijában. Ezek mind az én anyám, ott állnak abban a konyhában, itt vannak bennem az emlékezet montázstechnikájával egymásra vetítve mind. Ő, aki magában hordozott, megszült erre a világra, aki szoptatott, aztán másokra bízott, aztán megváltozott benne és körülötte a világ, és ő attól kezdve csak értem, csak nekem élt. Ott mennek bennem is sorban ezek az ő régi, elhagyott, meghaladott énjei, de Amerikában egy újat látok viszont, olyat, aki főz, vasal, takarít, csavarhúzókat és reszelőket használ, idegenek gyerekeire vigyáz, másoknak tortát süt, és most nekem akarja adni Amerikát.

Én pedig aljas módon az utolsó napokra hagyom, tervezem azt a vallomást, amelyről tudom, hogy nagyon szíven fogja ütni. Nem vagyok jó konspirátor, az arcom, a hangom, a viselkedésem vagy az ördög tudja, mi, főként talán az ő ösztöne elárulja neki, hogy mondandóm van. Azt kell bevallanom neki, hogy aradi múltjának legszebb, legértékesebb, legbecsesebb darabját, a hatalmas, vagyont érő barokk tabernákulumot távozása után néhány évvel eladtam, hogy az árértékért egy kis használt balatoni vitorlást vehessek magamnak.

Két méternél is jóval magasabb volt; úgy hatott, akár egy katedrális. Különféle csavaros barokk voluták, oromdíszek, egy muzsikáló társaság aranyozott keretbe foglalt színes képe és két tükrös, oltárszerű ajtó díszítette a felső részt. Az alatt nyílt a lehajtható írólap. A tükrös ajtók és az írólap mögött, illetve alatt is számtalan rekesz és fiók, és az egész, hatalmas, tagolt, fényesre polírozott barna felületen változatos, csodás intarziák. Alul három nagy, kettős barokk hullámvonalú fiókból álló szélesebb rész, az egész pedig rövid, tömör lábakon állt. E fiókok egyikét a kivert nyilasok után rövid ideig a villában tanyázó oroszok elégették tűzifának. Amint tehetette, az ostrom után anyám sok pénzért, szakemberrel pótolta ezt az ordító hiányt.

A felső részben, a tükrös ajtók mögött és az írólap alatt negyven, szinte észrevehetetlenül elhelyezett titkos fiók nyílt. Ha anyám letartóztatásának estéjén nem viszem el keresztanyámhoz az oroszok után megmaradt ékszerét és a nem kevés, rejtegetett aranyat és valutát, az államosítás előtti utolsó percben okosan eladott balatonföldvári villa konzervált árát, amit aztán éjszaka Gizi férjével ketten a kertjükben elástunk, akkor a másnap hajnalban egy rendőr kíséretében házkutatásra kiküldött két ostoba ávós nem találja meg. Giziék azonban biztonság kedvéért beavattak még egy személyt, és mikor haláluk után a kincset ki akartam ásni, az már nem volt a helyén.

Nem könnyű együtt élni egy műemlékkel. Gyerekkoromban állandóan vigyázni kellett, neki ne menjek, meg ne karcoljam, föl ne sértsem. Levált darabkái a cigarettásdobozban várták, hogy helyükre kerülhessenek. Anyám a Mária Teréziának, néha *secrétaire*-nek, néha *trumeau*-nak hívta. Fölül igazi tabernákulum volt, vagyis oltáriszentségtartó-szerű, de lejjebb valóban szekreter vagy trümó, mert íróasztal céljára is szolgált. A vevő képzett szakember volt. Tőle tudtam meg, hogy nem Mária Terézia kori, hanem korábbi és délnémet eredetű. Rögtön látta, hogy nem értek hozzá. Értékéről fogalmam sincsen. Tett egy ajánlatot, és én, aki alkudozásra képtelen vagyok, és bűntudatomban minél előbb túl akartam lenni az egészen, hát azonnal elfogadtam. Az összeget le sem merem írni; nagyjából annyi volt, amennyit az eléggé lestrapált kis kalózvitorlásért, vitorlák nélkül, kértek. Ma csillagászati összeget érne.

Vitorlázni ujjongó szabadság, szenvedély, semmihez sem hasonlítható, boldog, mennyei életérzés. Az ember folytonosan vágyik rá, álmodik vele, hiányától szenved, ami nem mondható el egy mégoly szép bútorról. Nagyjából ez volt bennem, mikor anyám egyszer csak megkérdi: Nincs-e valami kérdezni- vagy mondanivalóm? Mert ő úgy érzi, hogy van. És akkor töredelmesen, de a dolgot ügyetlenül kissé bagatellizálni próbálva, bevallom bűnömet, és utána megadóan várom a villámcsapást. Le is sújt azonnal. Sohasem hallott, éles, kemény, szinte durva hangon rám kiált, hogy hát elment az eszem? Tudom én, hogy mit csináltam? Hogy kicsoda családi értéket herdáltam el? Hogy kié volt az a gyönyörű bútor? Dédnagynénjéé, akit ő gyerekkorában még ismert, és akit Damjanich Jánosnének hívtak! Egy vitorlásért! Csapkod, liheg, morog, dohog dühében, tárgyakat lökdös arrébb, nagy, kemény léptekkel föl-alá jár, legszívesebben, azt hiszem, megütne. Soha életemben nem láttam ilyennek. A vételárat meg sem kérdezi, én nem sietek tudatni. Aztán hosszan hallgat, és én szinte hallom a méltatlankodását, a fölháborodott belső monológját, érzem a csalódását, a fájalmát. Akár gyerekkoromban, mikor rossz voltam, nem tudom, most mit csináljak, osonjak ki vagy maradjak, szóljak, mentegessem magam, vagy jobb, ha hallgatok, amíg le nem csillapszik.

Aznap este majdnem némán vacsorázunk. Keményen koppan a tányér az asztalon, mikor élém teszi. De meg kell törnöm a csendet, pár nap múlva elutazom, nem válha-

tunk el így. Mesélem, hogy a dolog azután történt, hogy ötvennyolcban, egy nagyszabású ideológiai tiszogatás során, a begyulladt Illés Endre aktív közreműködésével, kirúgtak lektori állásomból, mégpedig olyan káderlappal, hogy utána hat évig nem tudtam elhelyezkedni. Ezt persze tudja, de nem ismeri a részleteket. Fordításból, cikkírásból, antológiaszervezésből, lektorálásból, rádiós munkákból éltem, hol rosszul, hol még rosszabbul, néha kicsit jobban, de állandó anyagi gondok között. Akkori barát-nőmnek, későbbi első feleségemnek Tihanyban kis háza volt, az szolgáltatta a bűnre vezető alkalmat. Ő sohasem vitorlázott, áradozásom nemigen hat rá. Mégis, érzem, hogy enyhül a haragja; talán, sőt biztosan, azért, mert fölfogta: nem könnyű életemben az a kis vitorlás a boldogságot jelenti. Egy-két napig még vissza-visszatér a dologra, de már csak korhol, és megint Muksika, haszontalan és meggondolatlan, de az ő Muksikája vagyok.

Aztán ott állunk a repülőtéren, kezemben szocialista útlevellem, arcomon a csókja, homlokomon a rárajzolt láthatatlan kis kereszt, és visszanézve még látom gyanúsán csillogó szemét, és ahogy bátorító búcsúmosollyal álcázni próbálja, majd elveszítjük egymás tekintetét, és évekre újra közénk tódul az Óceán.

Térey János

FÜRDŐHELY FUTTÁBAN

A látkép vetekszik a sorrentóival;
Mégis úgy kapod a kezed a szájad elé,
Mintha hullát találtál volna. A pannon
Dombon faverandás kísértetváros.
Idefönről a tóhoz költözött az élet,
S e vicinális Wiesbadent, e fiók-Sorrentót
Itt hagyta gondozatlanul.
Villáról villára megejtőbb
A kicsorbult akarat képe
– Bedőlt kertvendéglókkal,
Zsúrteraszokkal –: a másolt Magyarország
Mindig elfekvőben nyújtja
A legpompásabb látványt,
Kifakultában a leggyönyörűbb.

Nagyságos július, a Zöld orgonapontja;
Mégis, a hely szelleme mit sem
Törődik a szezonnal. Durcásan telet.
Lengő ablaktábla egy lakatlan házon,
Rossz jel. Annyit tesz: haldokló.

Átmozgatja a száraz szél az avart,
Minden földre fektetett
Vitorlát megemel,
S átrendezi a nyesedék ágak rácsát.

Látod, a sétaút telis-tele
Mediterrán másolatokkal. Látni való,
A magyar lanka magához hasonítja
Az északról, délről kölcsönzött formát,
S használat közben nábobí
Göggel kifakítja, tégláig csupasztítja:
Csak így lesz otthonos.
A másolt Magyarország
Emelkedőben olyan bájos, tékozló mindig;
Túlzásaiban a legmagyarabb;
Szorongattatásaiban érzi magát otthon,
S a válságkezelésben
Éppen ezért csapnivalóan ügyetlen.

A katlanban stadion. Félsszázezer lélekre,
Úgynevezett szurkolókra méretezve.
A lelátó karéja sosem épült meg,
Mert a kezdeményezésen mindig áldás,
S a befejezésen átok ül.
Száraz szélben kavarnak a Zöld részei;
Vihar kotorja föl az aprólékot a völgyből,
Zúgó srapszelekként, átokbogarakként
Arcunkba csapódnak a tölgylevelek.
Milyen érzés? Jó. De azért menekülünk.

Ha bekopogtatnánk valahová,
Krémkávébarna lambéria fogadna,
Nyikorgó csigalépcső, hamiskás mosoly.
Amíg összejártak pókerezni,
Sikamlós vicceket mesélt
A pezsgőgyáros a főpolgármester névnapján;
Az asszonyok törtfehér,
Magas nyakú ruhát viseltek,
Csak ritkán jártak úszni – messze a tó –,
S a szomszédjuk maga Huszka Jenő volt.
Erős nap. A vízről hazatérőben,
Vörös égbolt háttere előtt,
Lassan körvonalat öltött
A legelső fatornác, majd az utolsó, az övék.
Porhanyós hús illata szökött ki a szabadba,
Fanatikusan tomboltak a tücskök.

A család, vacsora előtt, szétszóródott
 A szobákban, s amikor végre megeredt az eső,
 Sorra kicsapódtak a barna zsaluk: levegőt végre!
 A nők lámpánál még olvastak egy órácskát.
 Biztonságos télikert. Finom, tömény 1910.
 A nap sormetszete: másfél óránként a vonatfűtty.

S mikor már félóránként volt vonat,
 Mit hoztak a hatvanas évek? Paprikacsárdás nyüzsgést,
 Másféle idillt. Az is nagyratörő volt,
 Az a másik hiábavalóság.
 Abból lett ez a mostani fürdőhely-zombi,
 Abból maradt hátra a vendéglő szkeletonja:
 Leleményesen Panorámának hívták
 (A kilátást azóta nagyrészt benőtték a fák).
 Vöröskő lábazatával, többszintes teraszával
 Most nagyon is várakozásteljes.
 Mielőtt eljön a megváltó dózer,
 Csíkos napernyőt képzelek
 A csonkán meredő vasoszlopokra;
 Kapatos billentyűst a betonpódiumra.
 Valahány korszakváltás vesztese,
 Minden szöglet olyan, mint mustárgáztámadás után.
 Az üvegszekrénykéből eltűnt
 A kivilágított étlap, s nem hallani többé:
 „Két Cordon Bleu rendel!...”

Mikor már nem remélünk fokozást,
 A sétány alján kibelezett hotelbe botlunk,
 Újrahasznosíthatatlan,
 Konzerválásra se méltó,
 Mégis beleborzongunk: ez a legdekadensebb.
 Nyitva van. Padlóján üvegcserep,
 Szétcsúszott parkettaszetelek.
 Portája mögé természetesen
 Jack Torrance-et ültetném,
 Ha állás nélkül volna mostanában.
 Fricska a hajdani jól fésült nyaralóknak,
 A falon pajzán graffitik:
 „Gyula jóvágású gyerek...” És így tovább.
 Az elődjében bált rendeztek,
 Ugye még Huszka is ott volt? Igenis,
 Bált, a Sirályban!... Jól hangzik, nem?
 A gördeszkapálya, mint valami törzsi kegyhely:
 Aszfaltján hemzsegnek a krétarajzok.
 Kaján fallosz meredez mindenhol,
 Villognak szigorúnál szigorúbb, tar koponyák.

Kézen fogva követ minket egy poszthippi pár,
Egy szál fürdőruhában, ahhoz képest
Széméretlen csupaszon, hogy már dúl a vihar.
Nekik is tetszik az ég színe. Fürdeni mennek.
Próbál markában tartani a hely, nyugatra nem enged,
Bozóttűz idején összetorlódnak a parton
A veszteglő expresszek. Nyári gyarmat,
Senki se tudja, mikor indul a városba vonat.
Szemközt fél tucat üzemen kívüli vulkán.

Kiss Judit Ágnes

KÖLCSÖNLAKÁS

Úgy élek itt a földön, mint egy kölcsönlakásban,
kaptam ugyan egy kulcsot, de csak néhány órám van,
hogy élvezzek, szeressek szorongó idegenben,
ha józanul nem megy, hát félig önkívületben.

Itt minden ismeretlen, az utcát hogyha nézem,
nem láttam ezt a tájat, ezt a napot az égen.

Bent is minden szokatlan, a szagok és a színek,
a pókok a sarokban szokatlan hálót szőnek,
a bútorok is furcsák, és mindegyik máshol van,
mint ahogy megszerettem egyszer volt otthonomban.

Ne csodáld, hogy feszengek idegen életemben,
különös tárgyak között ülünk egymással szemben.

A tested ismerős csak, meg is fogódzom benne,
és vendégségbe hívlak kölcsönélt életembe.
Egy kicsit későn jöttél, a felét már feléltam,
de maradj itt mellettem a második felében.

ZAJ

Kislánykoromban a gúny s a feszült
igyekezet, hogy jó legyek. Hiába.
A lázadás, mely éppen csak lehűlt,
most mélyen fortyog bennem, mint a láva.
A szerelemnek hívott tévelygések,
a kín horga, min vágy volt a csali,
és bölcs lettem, de süket, mint a vének,
vagy zaj van, az Istent nem hallani.
Mi jöhet még? A lassú szétesés
sejtről sejtre. A kíméletlen gének
sodornak már a végső csönd felé,
míg hallgatom a szívverésem. Félek.
(Túl mindazon, de innen mindezen
mi más tehetnék, mint hogy létezem?)

MAKEDÓN DALLAM

Két hazád közt hol vagy otthon,
Két hazád közt, édesem?
Megpihenni más ölében
Szívesen,
Kinek a szava idegen.

Messzi égen száll felém egy
Szélsodorta zöld levél,
Fél a naptól, fut az esőtől,
Mit is ér?
Kifakul, amíg ideér.

Hosszu évek óta várlak,
Évek óta, édesem,
Most először lett belőled
Elegem,
Ne gyere haza sohasem.

Pálfalvi Lajos

AZ IFJÚ GOMBROWICZ GYÖTRELMEI*

„Milyen kár, hogy nem vadásztál többet!” – mondta Witold Gombrowicz sógornője, amikor meghallgatott egy részletet a másodéves joghallgató szörnyű és szégyenletes regényéből. A mű egy könyvelőről szólt. Nem maradt ránk, rövid életét annak köszönhetette, hogy egészségügyi okokból vakációzó szerzőjének elege lett a társadalom tudományos leírásából, Léon Bourgeois szociológiájából, s ehelyett inkább tett egy korai, sikertelen kísérletet arra, hogy íróvá váljon. Idősebb bátyja, Janusz „szörnyűségnek” nevezte, és megpróbálta elhárítani a családot fenyegető katasztrófát: „Dobd ki, mert szégyent hoz rád, és ne mondd senkinek, hogy ilyesmire adtad a fejed, a jövőben pedig mindenképpen foglalkozz valami mással.” Ekkor még hatott a fenyegetés, és elodázta a pályakezdést az a tudat, hogy az *ilyen* írás csakis kompromittáló lehet. Gombrowicz elégette a kéziratot, és visszatért a szociológiához. A beavatás elmaradt.

De egyáltalán miért szánta rá magát erre a kísérletre? Három és fél évtizeddel később, amikor argentinai emigrációja már a vége felé közeledett, részletesen leírta a körülményeket a Szabad Európa Rádiónak készült LENGYELORSZÁGI EMLÉKEIM című sorozatában. Beteg volt, fájt a tüdeje, éjszaka belázasodott, ezért az anyja falura küldte. Nemrég nősült a legnagyobb fia, Janusz, a feleségének pedig volt egy birtoka, Potoczek. Erdőben épült a ház, több kilométer hosszú tavak közelében. Ritkán járt erre a házaspár. Gombrowicz egyedül volt a téli erdőben – leszámítva a szakácsot, Bolek lakájt és a konyhalányokat –, és lassan úrrá lett rajta a legtítokzatosabb melankólia. Az erdőben „*semmi sem zavarta az alkonyatot*”, az „*éjszaka ott tényleg éjszaka, minden örületével, a kétségbeesetten vonító kutyákkal együtt*”. A személyzettel való rituális érintkezés tölti ki a napokat, délután kétszövű puskával indul vadászni. Aztán egyre kétségbeesettebben próbál szabadulni ebből a monotóniából, s mivel más kiutat nem talál, belekezd az említett regénybe:

„Különös munka volt – mérgező. Egy kezdő írónak minden nehezen megy [...]. Írás közben levegőért kapkodtam, nyögtem az állandó erőlködéstől, mert föl akartam kapaszkodni a prózám-mal a művészet magaslataira, ahol már vibráló és csillogó a szöveg. Keményebben dolgoztam, mint a kocsis vagy a szakács, ettől tisztta lett a lelkiismeretem, a legfurcsább mégis az, hogy ez a munka mintha valahogy gyanús, hazug lett volna, s bár tényleg nehéz volt és megerőltető, nem kellett tiszteletet... akkor éreztem először azt a szégyent, amely minden művészi munka velejárója, különösen akkor, ha a mű nem kelendő, és a szerző még nem harcolt ki elismerést.”

A jelenet sok mindent elárul az ifjú Gombrowicz gyötrelmeiről: a betegeskedő úrfi a család tulajdonában lévő, idillikus erdei lakban keres gyógyulást, miközben kényelméről szolgálk gondoskodnak. Nincs valódi interakció, valódi kommunikáció, csak az ősi feudális szerepekhez illő rituálé. Az abszurd koreográfia az elviselhetetlenségig fokozza az egzisztenciális kételyeket és félelmeket. Az egyetlen terápia az önreflexió (odahaza is inkább csak sétálgatott a réten, elhanyagolva a nyúl vadászatot), ebből nagy nehezen születik egy mű, amelyet azonnal elutasítanak a családtagok valamiféle ar-

* Részlet egy készülő monográfiából.

chaikus nemesi becsületkódex nevében. A kései szarmata ideált állítják szembe az alkotás gyötrelmeivel.

Még ha egy tüdőbajos dekadens került volna szarmata környezetbe... A hétköznapi emberek számára megfejthetetlen, kifinomult szellemi arisztokratizmus talán még felfogható lenne a nemesi dominancia szublimált formájaként. De ez a regény egy könyvelőről szól, és a szerző később sem tud szabadulni attól a rögeszméjétől, hogy szakácsnőknek és taxisofőröknek szóló otromba regényt írjon.

Hiába égeti el, a pályakezdshez vezető végzetes mutáció nem ér véget, mint ahogy a rémképektől sem szabadulhat a téli erdőben. Az egyikről maradt is ránk egy késői leírás – éppen olyan, mint egy szégyenletesen rossz regény elhibázott jelenete. Egy éjszaka arra ébredt, hogy valami terhet érez a lábán. Alighanem bejött a kutya a konyhából, és rátelepedett az ágyára. Lerugdosta, és régi lengyel szokás szerint az orosz „pasol” igével tessékelte ki, bár nem látta a sötétben. Aztán „szörnyű gyanúja támadt”, hátha nem is kutya volt, hanem egy „százszor borzalmasabb teremtmény”. Rettegést kelt benne a freudi „kísérteties” (lelke volt e gonosz, nem emberi lénynek), hajnalig virraszt, de a nappal sem oszlatja el a homályt. Napokat, éjszakákat töltött „egy szörnyű beavatás küszöbén, de nem tudta félrehúzni a függönyt”.

Aztán megtalálta a magyarázatot, egy gyerekkori történetet élt újra. A sandomierzi püspök mesélte Gombrowicz szüleinek, hogy pappá szentelése előtt, éjszaka mintha egy kutya telepedett volna a lábára. Bár nagyon nehéz volt, lerugdosta az ágyról. Ekkor fémesen csendült, és a leendő püspök félméteres emberalakot pillantott meg. Rákiáltott – „minden lélek dicséri az Urat” –, mire eltűnt a szekrény alatt. Később kiderült, hogy azon a helyen kiégett a padló. Kimenekült a szobából, s bár fagyott, a szabad ég alatt éjszakázott.

Szóval csak a félig elfelejtett történet miatt sejtett „ördögi esszenciát” a kutyában. Mégis nagy jelentőséget tulajdonít az esetnek: „*azok a baljós titok árnyékában átélt napok vezettek el a lélek korábban ismeretlen tájaira, ahová nem egykönnyen jutottam volna el a kitaposott úton. Szembesítettek a Titokkal, a Maszkkal, megmutatták a rejtett jelentések hatalmas erejét, kiszakítottak a hétköznapi világba való szokványos belehelyezkedésből, hogy beletaszítsanak a pártoszba, a világban kialakult tényleges helyzetünk drámájába. Ezek az álomképszerű felismerések tárták fel előttem azt a szibillai, lenyűgöző nyelvet, amelyet később nemegyszer próbáltam megszólaltatni műveimben*”.

Az írás biztonságos és érdektelen módját már 1920-ban, gimnazistakorában kipróbálta. Ifjabbik bátyja, Jerzy már jó ideje dolgozott a családi levéltár rendbetételén, és tanulmányozni kezdte a család múltját. Gombrowiczot arra ösztönzi az utánzási vágy és a serdülőkori sznobizmus, hogy megírja első művét, az ILLUSTRISSIMAE FAMILIAE GOMBROWICZI című monográfiát, melynek csak az eleje maradt ránk. A családi levéltár ezer dokumentumát viszont Jerzy Gombrowicz halála óta Varsóban őrzik, a teljes anyag feldolgozása még várat magára, de a XVIII–XIX. századi anyag már megtekinthető (a legrégebbi iratok cirill betűsek, a XVI. század közepéről valók, a Litván Nagyfejedelemségben használatos ófehérorosz nyelven íródtak).

A litvániai ős-Gombrowiczokat Gombrysnak hívták, Andrzej Szymkowicz-Gombry a legrégebbi családtag, akit sikerült azonosítani. E „hoszpodári bojárrok” családi fészke évszázadokon át Livóniában, Remigola közelében volt. 1690 körül Lenogiry tulajdonosa Michał Gombrowicz, a másik birtok, Mingajlów ura pedig Władysław Gombrowicz volt. Bár a kései utód buzgón kutatta a nevesebb családokhoz vezető rokoni szálat, feljegyezte, milyen hivatalt töltöttek be az ősök (RajECKA szépanyja famíliájában

volt egy várnagy), be kellett látnia, hogy járási szintnél följebb nem nagyon jutottak, a legnevesebb arisztokraták kliensei közé tartoztak. A családtörténet számunka csak akkor kezd érdekes lenni, amikor eljutunk a XIX. század második feléig, az író nagyapjáig, Onufry Gombrowiczig.

Az utolsó litvániai Gombrowicz udvarházában lengyel felkelői hagyományokat ápoltak, szívesen látták a cárizmus ellenségeit, a földbirtokosok nagy részétől eltérően halani sem akartak semmiféle kompromisszumról. 1863 januárjában tört ki a felkelés Varsóban, a vilnai kormányzó válaszul letartóztatta a leghazafiasabb földbirtokosokat, köztük Onufry Gombrowiczot. Néhány hónapot a dűnaburgi várban töltött, majd a tambovi kormányzóságba száműzték, ahol titkári teendőket látott el egy hivatalban. Négy évvel később született meg az ítélet. Mivel bűnösnek találták a felkelés előkészítésében, két évet adtak neki arra, hogy eladja birtokait és örökre elhagyja a Litván Nagyfejedelemség területét (a vagyonekobbzás lett volna a rosszabb változat). E kiűzetéssel zárult a litvániai ős-Gombrowiczok fél évezredes története, amely tökéletesen beleillik a lengyel romantikus mitológiába. A régi Lengyelország hősi halált hal a lengyelek poklában, Szibériában, halál utáni élete, Lengyelország középső részén, groteszk módon modernizálódva már nélkülözi a folytonosságot, az autentikus vonásokat, ez már csak paródia.

Néhány anekdotából következtethetünk arra, hogyan élte át a szibériai száműzetésnél nyilván összehasonlíthatatlanul borzalmasabb áttelepülést Witold Gombrowicz nagyapja. Először a rokonok adtak menedéket Suwałki környékén – ott született 1868-ban a száműzött egyetlen fia, Jan Onufry Gombrowicz. Rövid időt Varsóban töltöttek, majd 1871-ben vettek egy birtokot a sandomierzi vajdaság nyugati részén, Jakubowicét. A nagy térségekhez és a litvániai őserdőkhez szokott földbirtokos klausztrofóbiával küszködik, olyan szűkösnek talál mindent, hogy még a vadászattal is felhagy, „nehogy véletlenül lepuhantsa az egyik szomszédját a saját földjén”. Amikor férjhez adta a lányát, a jakubowicei udvarházat nem találta méltónak a nagy eseményhez, ezért Varsóban, a Hotel Europejskiben tartották a lakodalmat. Könnyeivel küszködve mondta a feleségének: Ki gondolta volna, hogy egy kocsmában kell férjhez adnom a lányomat?!

Anyai ágon egészen Merész Boleszló öccséig, Ścibor hercegig vezetnek a szájak. A családi hagyomány szerint a Kotkowski család nemességét egy Sławoj nevű, két méter magas lovag szerezte a XI. században. Azzal érdemelte ki, hogy vitézül harcolt a tatárok ellen. A hőstettet néhány évszázaddal később Bécs alatt, Sobieski seregében ismételte meg Stefan Ścibor-Kotkowski huszárcapitány.

A Kotkowski család már korábban megpróbálkozott a gazdálkodás modernizációjával (a száműzött Gombrowicz házaspár nem is örült annak, hogy „*iparosodott*” családból nőszül a fiuk, amely „*túl gyorsan szerezte a vagyonát*”). Mint minden hasonló családnak, nekik is szembe kellett nézniük azzal, hogy a hagyományokhoz való feltétlen ragaszkodás csőddel fenyeget, ha viszont fölzárkóznak a technikai civilizációhoz, elveszítik identitásukat. Itt mindkét stratégiára találunk példát. Mintha a modernizáció egyáltalán nem zárta volna ki a degenerálódást. Marceli Kotkowski még a külföldi fürdőhelyekre is csak a saját lovaival utazott, nem volt hajlandó vonatra szállni, sőt azt is elintézte Szentpéterváron, hogy kerülje el a vasút bodzechówi birtokát – tönkre is ment a kohója. Radomba pedig egy hordó vizet vitt magával, mert az ottani nem ízlett neki.

De igazából attól lettek egyre különösebbek, hogy nem akartak osztozni a vagyonon, ezért leginkább egymás között házasodtak. Nem volt ritka az ideg- és elmebaj, ezért kínozta az a rögeszme Witold Gombrowiczot, hogy terheltséget örökölt anyjától.

A TESTAMENTUM szűkszavú családtörténeti összefoglalójában erre is kitér: „*rettenetesen féltem, ha elmentem a nagymamámhoz, falura; nagy, földszintes házát két részre osztották, az egyikben a nagymamám lakott, a másikban a fia, anyám fivére, gyógyíthatatlan elmebeteg. Az üres szobákat járta éjszaka, különös monológgal igyekezett elnémítani félelmét, ami elképesztő gajdászásba csapott át, s rendszerint embertelen üvöltésben tetőzött; így ment egész éjszaka, magamba szívtam az örületet*”.

Nemcsak ez magyarázza, hogy az ifjonti sznobériától motivált családtörténeti kutatások egyoldalúak voltak. Gombrowicz egyik kiváló értelmezője szerint „*amikor Jan Gombrowicz feleségül vette Antonina Kotkowskát, mintegy megismételte azt a történelmi házasságot, amelyet Lengyelország kötött a XIV. század végén a Litván Nagyfejedelemsséggel [...], ezzel vette kezdetét az az új történelmi elbeszélés, amely olyan jól illik a nemesi ideológiához*”. Ez volt a lengyeliség toposza a barokk, a romantika és a modernizmus korában: Pasek memoárjában, Mickiewicz PAN TADEUSZ-ában és Sienkiewicz TRILÓGIÁ-jában. De a két ellentétes világ között a dicső történelmi analógiák sem teremthettek harmóniát (hasonló állapotokat ír le Gombrowicz az egyik legkorábbi közölhetőnek talált művében, a STEFAN CZARNIECKI EMLÉKIRATAI című elbeszélésében). A kétféle értékrend 1905-ben ütközik a leggroteszkebb formában, amikor Jan Gombrowicz – a patrióta hagyományok örököse és a cári hatalom ellensége – elveihez híven támogatja az apósától örökölt, amúgy általa vezetett üzemekben sztrájkoló munkásokat. Szocialistákkal együtt ítélik el, néhány hónapot a radomi börtönben tölt.

Ami a szülőket illeti, nemcsak a kétféle karakter ütközött. A rendszerető, kötelességtudó apa tökéletesen azonosul polgárosodó nemesi, hazafias és családfői szerepével, az anya „*nagy fantáziával megáldott, lusta, élehetetlen, ideges nő*”, aki képtelen olyanok látni magát, amilyen. Gombrowicz mindkét mentalitást a sajátjának érzi – „*művészi adottságaimat anyámtól, józan eszemet, nyugalمامat, fegyelmemet apámtól örököltem*” –, de említett novellájában a tisztcsaládi élet látszata mögött rejlő iszonyú főbiákat ír le: „*a kiváló, nemes faj géniuszát*” sugárzó apa „*mint a leprást, kerülte anyám érintését*”. Az életrajzi kód egyszerű alkalmazását az akadályozza, hogy itt másfajta mésalliance-szal van dolgunk: az arisztokratikus apa zsidó nőt vesz feleségül, akit aztán az asszimilációs paktum szellemében utasít el (végigcsináltatja vele a keresztény-patrióta rituálét, de nem találja méltónak a szerepre). Az undort katasztrofális genetikai fantazmák fokozzák az elviselhetetlenségig, attól fél, hogy a fia valamiféle „*belső pogromot*” hajt végre magában, ha öntudatra ébred. Witold Gombrowicz anyjának nem lehetett kellemes olvasmány.

De térjünk vissza a fikcióból a családtörténethez. Négy gyerek született a házasságból: Janusz (1894), Jerzy (1895), Irena (1899) és Witold (1904). A három fivér kialakította a maga belső kommunikációs stílusát, ironikusan kétségbe vonták a szülők értékrendjét, provokatívan kigúnyolták anyjuk patetikus retorikáját. Számukra már nem voltak természetesek a feudális szerepek, nem is élhették le az életüket abban a társadalmi közegben, amelybe beleszülettek. Pedig látszólag mindent elkövettek annak érdekében, hogy ha megváltozott formában is, de folytassák ezt a hagyományt.

Az apa szerepe Januszhoz állt a legközelebb, afféle modern földbirtokos lett belőle, agráregyetemen tanult, sikeresen gazdálkodott egészen 1943-ig. Aztán Varsóba kellett menekülnie családotul, mert zaklatták a környékbeli fegyveres bandák. Egyedül neki volt üzleti érzéke, amíg lehetett, megmentette a családot a lecsúszástól. Bár időnként kioktatta kisebbik öccsét, valójában atyai jóindulattal bánt vele, kapcsolatukból hiányzott a konkurencia. Igen olvasott volt, megrendelte a könyvkiadók újdonságait.

Witold Gombrowicz vele vitakozott a kortárs irodalomról és filozófiáról, de még a relativitáselméletéről is. Bámulatossá volt humorérzéke, vonzódott az abszurdhoz.

Még valamiben követte az apját: ugyanabból a családból nőszült, vagyis az anyjából. Nagy botrány tört ki, amikor 1922-ben feleségül vette unokatestvérét, Franciszka Kotkowskát, aki már túl volt egy házasságon, született is egy lánya, Stanisława. Aztán tíz-egynéhány év múlva következett az újabb botrány: Janusz Gombrowicz otthagya a feleségét, és a mostohalányával élt együtt.

A háború után már nem volt visszatérés abba a világba. Túlélte a mauthauseni koncentrációs tábor, aztán pár hónapot ült a kommunista Lengyelországban, miután följelentette egy volt „jobbágya”, aki azzal vádolta, hogy kollaborált a németekkel, és sanyargatta a parasztokat. Bár a fellebbezés után kiderült, hogy ártatlan, megmaradt osztályidegennek, nem kapott állást. Valutával és arannyal üzletelt a feketepiacon – stílusosan, méltósággal viselte a szegénységet és a betegséget.

Az ötvenes évek első felében Witold Gombrowicz ritkán és szűkszavúan írt neki Argentínából, nehogy bajt hozzon rá a külföldi kapcsolat. Aztán 1956 után élénk levelezésbe kezdtek, s amikor egyes művek már Lengyelországban is megjelentek, Janusz Gombrowicz intézte a kiadói ügyeket. Változott a szereposztás: most a legkisebb testvér támogatta a családot (nem csak a hazai honoráriumot fordította erre a célra). Csak egyetlenegyszer, 1960-ban tért vissza az egyik levelében arra a régi esetre, amikor Janusz bátyja egykori unokatestvére, akkori felesége és leendő anyósa erdei házában eltanácsolta az írói pályától: *„A régi időkben épp eleget neveltél szerencsétlen művészhajlamaimon és általában az irodalmárokon, emlékszem azokra a potoczeki vitákra. [...] De jót tett nekem, hogy Jurekkel együtt földbirtokos nemesi stílusban lekezeltek az irodalmat, mert így legálább nem lettem magába zárkózó széplélek.”*

A kilenc évvel idősebb Jerzy már közelebb állt hozzá, sőt példakép volt, akit nagyon jól lehetett utánozni, például a családtörténeti kutatásokban. Ő a nemesi hagyományok problémátlan folytatását választotta – *„először mint tiszt, bon vivant, szélhámos, aztán mint letelepedett földbirtokos”*. Gombrowicz sokat időzött bátyja wsolai birtokán (ehhez köthetők a FERDYDURKE megfelelő részei), ahol hatalmas társasági élet folyt, szívesen találkoztak nála a környékbeli földbirtokosok nagy mulatságokon és vadászatokon. Mivel ezt nem ellensúlyozta megfontolt gazdálkodás, az adósság egyre nőtt, így akkor is elűszott volna a birtok, ha nem jön a háború után az államosítás. Érdekes módon az új rendszerben ilyen mentalitással jobban feltalálta magát, mint bárki más a családban.

Jerzy Gombrowicz valószínűleg azzal segítette öccsét – akaratán kívül – írói öntudatra ébredésében, hogy minden más utat lezárt előtte (illetve, mint nem régóta tudhatjuk, ezt is lezárta volna, de ez már nem állt módjában, maga köré képzelt olvasóközönsége nem reagált érzékelhető hálával a jó bemondásokra). Ő volt a családtörténet és a heraldika szakértője, a becsületbeli ügyek döntőbírája, bravúros sakkpartik győztese. Imponált, de nem viszonozta a csodálatot. Mint egy rosszindulatú vetélytárs, szívesen járatta le az öccsét.

Nem hanyagolta el hazafias kötelességeit, harcolt a lengyel–bolsevik háborúban, majd tartalékos tisztként szívesen mulatozott egykori ezredtársaival. Értette a tréfát, de ennél is többre vágyott. A hadapródiskolát elvégezte, a jogot nem. A felesége, Aleksandra Pruszkówna birtokán éltek, Witold Gombrowicz itt írta a FERDYDURKE nagy részét – éjszaka, mert nappal teniszezett (mint Jerzy úr cselédsége megfogalmazta, lop-ta a napot). „Teás”-nak csúfolták. Amikor fél évszázaddal később Joanna Siedlecka az utolsó élő szemtanúkat faggatta, emlékeznek-e még valamire az író fiatalokorából, az egykori lakájnak leesett az álla: hát miatta jött ide, nem Jerzy főhadnagy úr érdekli?

1939 szeptemberében megint Lengyelországot védte, ezúttal kevesebb sikerrel. A visszavonuló csapatokkal ő is kijutott Romániába, ott töltötte a háborút. Miután visszatért Lengyelországba, nem kapott állandó munkát, ettől függetlenül elég jól alkalmazkodott az új helyzethez. Magánórákat adott, cikkeket írt a helyi sajtóba és a katolikus lapokba. Az ötvenes években látta valaki, amint egy radomi munkásgyűlésen szónokol: „*Most is nagyon szépen beszélt. Hogy a háború előtt rossz volt, mert az arisztokrácia, a földbirtokosok meg a burzsoák kizsákmányolták a dolgozó népet. Most viszont dolgoznunk kell minden erőnkől, hogy gyarapítsuk a szocialista javakat.*”

Ekkor már nagyobb társaságot kötött le a radomi presszóokban a vadászkabátban anekdotázó idős úriember, aki nemcsak arcvonásaival, hanem a viselkedésével és a gesztusaival is öccsére emlékeztetett. Irodalmi klubot alapított, előadásokat tartott, színházi bemutatók és kiállításmegnyitók után ő vezette a vitát. A „*gondtalannak tűnő egykori ulánus*” vezette be a radomi ifjúságot a modern festészet, dráma és irodalom rejtelmeibe. Végül már állandó rovata volt a kielcei rádióban.

Mindez önmagában is elég lenne ahhoz, hogy megállapítsuk: a nagy vadász és nagy mesélő élete utolsó évtizedeiben kultúrjavakat terjesztő régi vágású úriemberként szerzte vissza társasági pozícióit. Aztán más is kiderült. A háború előtt cikkeket és novellákat közölt a *Kurier Warszawski*-ben, a kulcsfontosságú *Wiadomości Literacki*-ben és a radomi sajtóban. Romániai tartózkodása idején esszéket és elbeszéléseket adott ki a *Curentul* című lapban. A háború után írt három egyfelvonásost, ezeket be is mutatta a radomi színház. 1963-ban egy háromfelvonásos darabban szerepelt. Nyilván nem tudta elképzelni, hogy ne boldogulna olyasmivel, ami egyre jobban megy az öccsének. Pedig előbb-utóbb rá kellett döbennie erre, mert amikor Witold Gombrowicz híres lett, Janusz és Jerzy Gombrowicz is elolvasta a könyveit (előbb nem). A tanulság egyszerű: aki sosem kompromittálta magát az írással, mindig azonnali sikerre vágyott, alkalmazkodva a mindenkori konvenciókhoz, megmaradt járási-vajdasági szinten. Aki nem tudott megfelelni e szűkebb közeg elvárásainak, akin még a bátyja lakája is keresztülnézett, az univerzális érvényű felismerésekhez jutott az egymást követő kudarcok feletti reflexió útján.

A két fivér jelleme megközelíthető a nemesi kultúrára jellemző hagyományos férfiszerepek felől, de Irena (Rena) Gombrowicz személyiségét aligha érthetjük meg a szarmata amazonok viselkedéséből. Annál sokkal modernebb, intellektuálisabb és magányosabb volt. Bár az ifjú földbirtokosnők szervezetében tevékenykedett, távol álltak tőle az úri allűrök. Matematikát tanult, élete értelmét a társadalomért végzett jó-tékony tevékenységben találta meg, ezzel kapcsolatos nézeteit számos cikkben fejtet-
te ki. Az IFJÚ NEMZEDÉK ÉS A FEMINIZMUS című írása arról tanúskodik, hogy a legújabb irányzatokat is figyelemmel kísérte. Komolyan érdekelte a nőmozgalom, meghívta Varsóba az indiai nőszervezeteket vezető fiatal Indira Gandhit, s ez annyira imponált az öccsének, hogy végignézte találkoójukat a Bristol Szállóban.

1932-ben ötszáz nemeskisasszony tevékenykedett a szervezetben, amely része volt az 1928-ban, XI. Pius pápa által alapított Katolikus Akciónak, a világi katolikusok nemzetközi szervezetének. Közös céljuk az volt, hogy megállítsák az ateizmus és a baloldali radikalizmus előretörését. 1936-tól publikált a *Verbum* című katolikus értelmiségi lapban, majd a hasonló nevű katolikus könyvesboltban talált munkát. Neveltetésének és alkotásának köszönhetően egyáltalán nem hatottak rá a populista ideológiák, így az évtized végén már egyre inkább háttérbe húzódott a szervezetben.

A fiatal Gombrowiczra nemcsak a családtagok és a kasztbéliek hatottak erősen. Ezt az önreflexív, a helyzetét problematizáló, de nem ideologizáló alkatot erősen föl-kavar-

ta a kaszton kívüliekkel való érintkezés (ez a téma műveiben is igen gyakori). Nem problémátlan alá- és fölérendeltségi viszonyt, hanem végzetesen bonyolult interakciókat, veszélyes, véráldozatot kívánó rituálékat és talán kölcsönös kiszolgáltatottságot látott. A szülők még tökéletesen betöltötték uralkodói szerepüket, rajta már a tréning sem segített. Pedig elég korán kezdte.

Tízéves volt, amikor Janusz bátyja „gárdát” szervezett neki parasztyerekekből, hogy szokja a parancsolgatást. De nem sikerülhet ritualizálni a hatalmi viszonyokat, ha a szemlét tartó parancsnoktól megkérdezi a nevelőnője, nem fázik-e. Bár elvileg „vezér, úrfi, felsőbbrendű lény”, úri létének minden attribútuma nevetséges és szegényletes. Több mint fél évszázaddal később, argentinai tapasztalatai birtokában így értelmezi ezeket a hatásokat: *„gyűlöltem a szalont, titokban a kredencet, a konyhát, az istállót, a béreslegényeket és a cselédlányokat imádtam – micsoda marxista voltam akkoriban –, és korán felébredt, háborúval, erőszakkal, katonanótákkal és verítékkal szított erotikus vonzalmaim odaláncoltak ezekhez a nehéz munkára termett piszkos testekhez. Az alsóbbrendű lett az ideálom egyszer s mindenkorra”*.

Ha marxista lett volna, micsoda dialektikával gazdagíthatta volna az eszmét! Tizenhat éves korában, útban Varsóba találkozott a vonaton egyik nagybátyjával, az idős bodzechówi földbirtokossal. Egymás mellett ültek az első osztályú fülkében, vadászatról beszélgettek. A nagybácsi kitűnő lövő volt, de már elhasználódtak az idegei, ezért felszólította az utasokat, hogy hagyják el a fülkét, mert terhére vannak. Mivel nem akartak mozdulni, kénytelen volt kibiztosított revolverrel fenyegetni őket – erre rögtön el is tűntek.

Gombrowicz ekkor értette meg, hogy a család egyik beszámíthatatlan tagjával van dolga, aki lövöldözni kezd, ha nem engedelmeskednek neki. Mindent el kell magyarázni a kalauznak, a nagybácsit pedig órák hosszat szóval kell tartani, amíg csak Varsóba nem érnek. Arról kezdett mesélni neki, hogy a legtöbb földbirtokos különc természetű, kiszámíthatatlanul viselkedik, és mindjárt magyarázattal is szolgált: az egyszerű emberek normálisabbak, mert természetesen élnek, értékeik a legegyszerűbb szükségleteken alapulnak. Mivel a földbirtokosnak a kenyér már nem érték, fontosabb neki *„a cigaretta, az elegancia, a családja vagy az agár... A szükségletek mesterkéltségéből következik a mesterkélts forma”*. Ez lenne „a szükségletek és értékek dialektikáján” alapuló magyarázat.

De a helyzet ennél azért valamivel mégis abszurdabb. Kihaltak bizonyos formák, amelyek *„nemrég még tele voltak étellel”*, mint az a *„rég, ünnepélyes és fenyegető becsület, a párbajsegédekkel, a cilinderekkel, a pisztolyokkal és a jegyzőkönyvekkel együtt”*. Ez a szklerózis Gombrowicz szerint kiöl minden élő tartalmat, marad a megmerevedett witkiewiczzi *„tisztá forma”*. Ez az állapot rengeteg veszélyt rejt magában. Gombrowicz leír egy esetet, amely hétköznapi analógiával szolgál meglehetősen elvontnak tűnő dramaturgiájához. 1936-ban vagy 1937-ben történt. Letűnt idők *„masztodonjai bóklásztak az új demokráciában”*, amikor új intézőt kerestek a birtokra. Jelentkező akadt bőven, az egyik beküldte a cseléddel nemesi címerrel ékesített névjegyét. Nem kapta meg az állást, nem rendelkezett megfelelő képzettséggel, ezért búcsúzóul vissza akarta kérni a névjegyét, nehogy gyalázat érje a rányomott címert (*„kidobják a szemébe vagy valami még rosszabbat művelnek vele”*). Nehezen kerül elő, de végül szerencsére megtalálják valahol. Csak egy lépés választott el a becsületbeli ügtyől.

A haza és az irodalom nagyjainak életében hamar eljön az a pillanat, amikor már a családon kívül is helyt kell állniuk. Már gyerekkorukban küzdeniük kell azért, hogy méltó

tő helyük legyen a kasztjukban, s jó esetben már ekkor megismerik azokat a hozzájuk hasonló kiválóságokat, akikkel majd véghezviszik felnőttkori hőstetteiket. De Varsóban nincs királyi udvar, nincs lengyel Carszkoje Szelo, az évszázadnál is hosszabb cári uralom alatt nehéz megtalálni azt az arénát, ahol a lengyel elit újratermelheti magát.

Aztán az 1905 utáni liberalizációval változott a helyzet, nyílt néhány lengyel iskola. A cári udvarban magas pozíciót betöltő Zygmunt Wielopolski alapította 1908-ban a Kosztkai Szent Szaniszlóról elnevezett katolikus magángimnáziumot. Itt tanultak a lendő földbirtokosok, értelmiségiek és a mágnásoknak nevezett arisztokraták: Potockik, Radziwiłlek, Wielopolskik és Platerek. Még az igazgatónak is imponáltak a diákok főúri címei.

A serdülőkorban lévő Gombrowicz személyiségét igencsak megterheli az előkelőbb születésűekkel való érintkezés. Öniróniával kezelt legendás sznobizmusa is nyilván ekkor alakult ki. Volt valami utánozhatatlan az iskolai arisztokrácia stílusában, amit az epigon Gombrowicz csak nem túl meggyőző „sportosságként” tudott megjeleníteni. Nagyon értettek a lovakhoz és a vadászathoz, szombaton néha egyenesen az iskolából mentek vadászni, puskával felszerelve, „*Európa legjobb cipészei*” keze alól kikerült fantasztikus csizmákban. A gimnázium után pedig Grudziadzbán, a lovassági hadapródiskolában folytatták tanulmányaikat.

Gombrowicz hozzájuk képest megbocsáthatatlanul „*átlagosnak, semmilyennek*” tartja magát, „*emelkedett szellemmel*” próbálja ellensúlyozni a klassziskülönbséget. Rögeszméjévé válik a „*mesterkéltég*” (és egész életén végigkíséri), azt magyarázza vele egyenrangú barátjának, hogy az ember mindig játszik, valamilyennek mutatja magát, esélye sincs arra, hogy kifejezze valódi egóját, hacsak nem lesz a legkiválóbb művészek egyike.

Az általánosítás egyre magasabb szintjén értelmezi a léthelyzetét meghatározó leg súlyosabb problémákat, így az olvasás talán még a terápiánál is többet jelent számára: sebészi beavatkozás, életmentő műtét. Bár a testvérei is igen műveltek voltak, Gombrowicz olvasási szenvedélye („*az egyetlen szenvedélye*”) nekik is feltűnt: „*hosszú órákat töltött a szobájában, könyvvel a kezében, a legrészesebben fekvve olvasott*”.

Néhány évig mintha szabályszerűen épülnének egymásra az olvasmányok. Gyerekkorát a kalandregények világában tölti, többek között Karl Mayt szereti. Akkorá dózist kap belőle, hogy később sem felejtí el, milyen fontos szerepet játszik az irodalom működésében a kalandok, az olvasó számára elérhetetlen egzotikum leírása. De hogyan élheti ki magát a cselekményes történetre vágyó mesélő, ha hiányzik belőle a naiv nevelői szándék, és a szórakoztatást sem látja problémátlannak? Mi más a kaland, mint a legstabilabb egók által derekasan túrt férfias próbatétel, a beavatáshoz vezető úton tornyosuló akadály? Gombrowicz novelláiban és regényeiben igen gyakoriak a kalandos történetekre jellemző fordulatok, de ezek nem vezetnek semmiféle hagyományos értelemben vett beavatáshoz, nem juthatunk el a hétköznapi életben „bölcességnek” tekintett felismerésekhez.

De térjünk vissza Gombrowicz ifjúkori olvasmányélményeire. Gimnazistakorában óriási hatással van rá „*a szó, a sacrum és a hatalom*” dramaturgiája, Shakespeare és a lengyel romantikus dráma. Hatáson itt valami nagyon egyszerű dolgot kell értenünk: Gombrowicz kívülről tudja Shakespeare történeteit, hosszú részeket szaval a drámákból, sőt ez az emelkedett dikció valamiféle korai nyelvi mimézisre ösztönzi, ezért meg is tud szólalni ezen a nyelven. Ezekből az ismeretekből és élményekből alakul ki valamiféle képe a drámáról. Királyi udvar, fentebb stíl. Ugyanolyan evidens, mint a történetmesélés gyerekkorban megismert konvenciói. Mint ahogy az is magától értetődő,

hogy a dráma impozáns építményét sem tartja fenn semmiféle transzcendens garancia. Csak a kiüresedett rituálé maradt ránk.

Gombrowicz ezt a műnemet is olvasmányaiból ismerte meg, ezek mögött nem keshetünk korai színházi élményeket. Ezen a téren később sem változott semmi: Gombrowicz egész életében olyan drámaíró maradt, akinek nincs szüksége a színházzal való együttműködésre. Még azt sem kísérte mindig figyelemmel, hogy az ő drámáival mit tudnak kezdeni a rendezők. A nagy lengyel romantikusok sem alkottak másképp, ők a távoli utókorra hagyták nemzeti drámáik bemutatását.

Magától Gombrowiczról tudjuk, hogy gimnazistakorában olvasott Montaigne-t, Rabelais-t, Pascalt és Goethét is, s már ekkor tanulmányozott olyan filozófusokat, mint Kant, Schopenhauer és Nietzsche. Azt sem hallgatja el – sőt hangsúlyozza –, hogy a legalacsonyabb rendű irodalmat, még a napilapokban megjelenő siralmas románcokat is nagy mennyiségben fogyasztotta. Vagyis már ekkor minden együtt volt, ami fontos az életműben: próza, dráma, filozófia és a mindvégig kísértő alantas műfajok, amelyekhez ugyanúgy vonzódott, és nem is tagadta meg magától az ilyen élvezeteket azokban a bizonyos elégetett regényekben és a mindvégig titokban tartott MEGSZÁLLOTTAK-ban.

A gimnázium készen kínálta az identitássémákat, iskolatársai zavartalanul azonosultak is ezekkel, de Gombrowicz képtelen volt erre, a legnagyobb bizalmatlansággal és távolságtartással figyelte ezt a folyamatot. Pedig itt mintha eltűnőben lett volna a tanárokat és a diákokat rendszerint elválasztó hatalmas mentalitásbeli különbség: Lengyelország rabsága a vége felé közeledett, a hazafias romantikus irodalom, akárcsak a hagyomány folytatójának tekintett Sienkiewicz és Żeromski életműve aktuálisabb lett, mint valaha – ráadásul olyan megfellebbezhetetlen tekintélyek kommentálták őket, mint Ignacy Chrzanowski és Juliusz Kleiner. A tanárokat és a diákokat is magával ragadta a hazafias lelkesedés, gyakran együtt harcoltak a függetlenségért.

Lengyelországban igen erős társadalmi kohéziót teremtett az idegen elnyomás. Az önvédelemre berendezkedett nemzet nagyon szigorú normákat ír elő az egyénnek, válsághelyzetekben pedig keményen számon is kéri ezeket. Ráadásul mindebben kulcsszerepet játszott az irodalom, hisz a legnagyobb romantikus költők adtak olyan tökéletes retorikai formát az erkölcsi maximalizmust, a feltétlen önfeláldozást követelő normáknak, hogy ezen a téren minden nem deviáns elem eleve abszurdnak lásson minden kételkedést. Így Gombrowicz azzal sem áltathatta magát, hogy ha a vadászatonok és a lovasságnál nem tud is helytállni, a kínálkozó írói szerepekben megvalósíthatja önmagát. Ilyen kényszerhelyzetben érlelődött benne az a felismerés, amelyet évtizedekkel később így fogalmazott meg: *„Az ember társadalmi lény, ezért aki gyorsan és simán beilleszkedik a környezetébe, az jó eredményeket ér el, nagyon jó képességei alakulnak ki... de nem fakadnak fel benne a legmélyebb energiák forrásai, s bármilyen hasznos is technikailag, valójában felszínes és korlátolt marad.”*

Ki mással ütközött volna Gombrowicz a gimnáziumban, mint az irodalomtanárával, Czesław Cieplińskivel, akinek hivatalból is azt kellett képviselnie, amivel nyilván egyébként is boldogan azonosult. Bár Gombrowicz írta a legjobb dolgozatokat, néha elképesztő, iskolában nehezen tűrhető kánonromboló gesztusokra ragadtatta magát. Azt írta Słowackiról, hogy *„tolvaj, meglopta Byront és Shakespeare-t, mert magától semmit sem tudott kitalálni”*. Gombrowicz így érvel a vitákban: a tanterv arra készíti őket, hogy Shakespeare és Goethe helyett a hozzájuk képest másodrangú lengyel klasszikusokra pazarolják az idejüket. Mire a tanár úr: *„Żeromskit és társait nemrég még üldözték, ha megszólaltak lengyelül az iskolában.”* A vita időnként a FERDYDURKÉ-re emlékeztető groteszk jelenetbe torkollott. A tanár a miniszteriummal fenyegetőzött, Gombrowicz azt kérdezte, miért

kényszeríti hazugságra a diákokat, majd megszegyenítésképpen idézett néhány sort Ciepliński tanár úr verséből, melyben a holdfényben fürdő lucfenyők szépségét magasztalja.

Felfedezte ugyanis, hogy a tanára verselő is egyben, rábukkant MISZTÉRIUM és A TE VIRÁGAID című kötetekre. Becses zsákmány volt ez azoknak, akik nem áttalották kigúnyolni az átszellemült szépség közhelyes változatáért, a „*gótikus templomért*”, a boldogtalan szerelmesek „*lelki elragadtatásáért*” és a „*sápadt, tüdőbajos nőkért*” rajongó, sikertelenségében teljesen kiszolgáltatott költőt, akitől egyébként a rejtélyes borzalmak sem álltak távol, hisz megmontott apácákról is írt. Falusi idilljei a napsütesről, a méhekről és a virágokról szólnak. Csupa elrontott szépség, a legtisztább naiv camp, amiért annyira lelkesedett Gombrowicz. Nagyon jól ismerte ezt a minőséget, maga is izgalmas kísérleteket folytatott vele. Egyébként a tanár úr a legkevésbé sem volt korlátolt, bármennyire is megégette magát a költészettel. „*Majdnem zseniális*”-nak nevezte Gombrowiczot, és fényes írói pályát jósolt neki.

Bár Gombrowicz készített diákkorában alkalmi versikéket, gyakran láttak a barátai összegyűrt papírlapokat a szobájában, még hosszú idő telt el a pályakezdésig. Rá kellett jönnie arra, hogy az írással járó gyötrelme felüdülés a jogi tanulmányok és a gyakornoki munka unalmához képest. Minden jel szerint Párizsban dőlt el a sorsa. 1927-ben már ajánlatos lett volna elkezdni – apai javaslatra – az üzletemberi pályát, és a katonai szolgálat is elkerülhetetlennek látszott. Ebben a konstellációban tudta csak igazán értékelni azt a lehetőséget, hogy még folytathatja egy darabig jogi tanulmányait az Institut des Hautes Études Internationales hallgatójaként.

A nemes ifjú sok évszázados mintákat követve Párizsba utazik, hogy csiszolja modorát, európai műveltségét a szalonokban, ha pedig még nem adta fel írói terveit, ismerje meg a művészeti élet újdonságait. De Gombrowicz ezt a szerepet sem találja elviselhetőbbnek azoknál, amelyeket elutasított Lengyelországban. Egyetlen vizsgát sem tesz le, nem mutat érdeklődést a szalonok és a művészet iránt. Provokatíván azt mondja a barátainak, hogy Párizs „*fárasztotta és untatta*”, még a hatvanas évek elején is azt írja visszaemlékezéseiben, hogy „*nem néztem meg semmit, nem voltam kíváncsi semmire*”. Valami mégis történhetett, miközben egyedül vagy alkalmi ismerősökkel üldögélt a kávéházakban, mert a hazatérése után kezdett dolgozni azokon a novellákon, amelyekből néhány év alatt összeállt az első kötete.

1933 tavaszán jelent meg a SERDÜLŐKORI EMLÉKIRATOK, Gombrowicznak ekkor minden esélye megvolt arra, hogy hamarosan túllépjen a pályakezdés időszakán. De néhány évvel később Argentínában kezdődött minden előlről. Már várnánk a keservesen kiküzdött pozícióját elvesztő író panaszáradatát, ehelyett a következőket olvashatjuk a NAPLÓ-jában: „*Hála a Magasságosnak, amiért kihozott Lengyelországból, amikor már kicsit jobb pozícióba kerültem az irodalmi életben, és átdobott az amerikai földre, ebbe az idegen nyelvbe, a magányba, a névtelenség frissességébe, olyan országba, amely inkább bővelkedett teheneben, mint művészekben. A közöny jege olyan jól konzerválja a büszkeséget.*”

A háború után újabb pályakezdés következett: Gombrowicz 1951-ben mutatkozott be a lengyel emigránsirodalomban. Csak a pályája legvégén érezhette magát beérkezett írónak. A mellőzés és a meghatározatlanság évtizedei után a hatvanas években végre megtörtént az a fordulat, amelyhez már Lengyelországban is közel állt. Persze most már egész más szinten ért el sikereket. Örök pályakezdőből világirodalmi rangú író lett, hazai támogatás nélkül. Ezt pedig Párizsnak köszönhette, annak a városnak, amelynek annak idején sehogy sem akart behódolni a nyakas szarmata ifjú.

Cseke Ákos

K.

A KASTÉLY főhőse K.: névtelen és hazátlan, mindennapi férfi, hősnek alig mondható. Cingár alakja tűnik elénk megható pózokban, események hosszú sora, kérdések, gondok, gesztusok. Amikor megérkezik abba a faluba, amely a Kastély vonzáskörébe tartozik, valósággal elvárja, hogy várják őt, hogy tudjanak érkezéséről, magától értetődőnek tekinti, hogy a falu felbolyduljon jelenléte miatt. Feladattal érkezik ugyanis, amely első pillantásra úgy tűnik, abból áll, hogy berendezkedjen a faluban, letelepedjen, asszonyt és munkát szerezzen magának, és megbecsülést a Kastély lakóitól. Feladatait K. meglepő gyorsasággal teljesíti. Éjszaka érkezik a faluba, de szinte már másnapra sikerül többé-kevésbé legitimálnia helyzetét, földmérőként munkához jut, menyasszonya lesz, segédei, ellenfelei és jóakarói. K.-nak azonban mindezen túl van még egy feladata. Ez a feladat nem abban áll, hogy még valamit meg kell szereznie vagy el kell intéznie, nem újabb elérendő célt helyez K. elé, hanem minden más feladat elé helyez egy olyan célt, amely, noha maga nehezen definiálható, mindent, ami nem ez a feladat, elhomályosít.

Kafka egészen világosan beavatja olvasóit K. életfeladattól ihletett lelkiállapotába, és több ponton is jelzi ennek a feladatnak a súlyát hőse életében. A KASTÉLY bevezetésének egyik variánsában például, amit Max Brod kihagyott a végleges változathoz – és amely a regény magyar kiadásából is hiányzik – a következő jelenetet olvashatjuk: K. megérkezik a falu szállodájába, ahol tiszta szoba fogadja. A szobát nézegetve gyanakodva kérdezi a fogadóst: várták-e őt, tudtak-e érkezéséről? A fogadós hevesen tagad. K. ragaszkodik sejtéséhez, majd méltatlankodva kifakad: „*Jó, tehát semmiről nem tudtál, akkor viszont én nem maradok itt.*” Az emeletről kiszól lent a kocsisnak, hogy ne pakoljanak ki, mert folytatják az utat, és elindul kifelé a szobából, amikor Elisabethbe ütközik, a szobalányba, aki így szól hozzá: „*Maradj itt, hisz vártunk rád, azért hallgattuk el ezt csak előled, mert ügyetlenek vagyunk a válaszadásban, és mert nem ismerjük a vágyaidat.*” A lány megjelenése, írja Kafka, felkavarta K.-t, szavai gyanúsnak tetszettek előtte. Kiküldi a fogadóst, leül a lánnyal egy asztalhoz, és azt mondja neki: „*Elisabeth, jól figyelj arra, amit mondok. Nehéz feladat áll előttem, amire egész életemet feltettem. Boldog vagyok tőle, és senki részvételére nem vagyok rászorulva. De mivel ez minden, amim van, ez a feladat, mindent eltakarítok utamból, ami megvalósításában akadályt jelenthet. Tudd meg, én képes vagyok a kíméletlenséget az örületig fokozni.*”¹

K. céllal bíró, célratörő lény, akit egyrészt életfeladatának boldog tudata, másrészt természetes eltántoríthatatlanságának intenzitása tesz egyedülállóvá. Ez az egyedülállóság önmagában egyáltalán nem cél, erről szó sincs, helyesebb talán azt mondani, hogy K. saját eltántoríthatatlanságának az áldozata: élete talán nem, de léte és lényege bizonyosan abból az elzárkózásra való képtelenségből fakad, amit vélt vagy valós feladatához való viszonyában átél. Egy feladat ragadja el, és úgy érzi, nem lehet ember, amíg nincs meg a feladata, amíg saját létének titka el nem hívja őt. De miben áll pontosan K.-nak ez a feladata? Az élet értelmét keresi, mondanánk ma kissé leegyszerűsítve, és ezt sugallja a magyar fordítás is egy helyütt, ott, ahol K. az iskolában a kisfiúval beszél, és saját feladatára kívánja fölhasználni új ismeretségét. Érdeemes azonban elolvasni az eredeti német szöveget, amelyben a kisfiúval történő beszélgetést vé-

gighallgatva Frida, K. szeretője e szavakkal fordul a férjéhez: „*plötzlich kommt ein kleiner Junge herein, und du beginnst mit ihm um seine Mutter zu kämpfen, so, wie wenn du um deine Lebensluft kämpftest*”,² ami nem azt jelenti, mint Rónay György fordításában olvassuk, hogy „*egyszer csak bejön egy fiúcska, s te elkezdsz küzdeni az anyjáért, mintha életed értelméért küzdenél*”,³ hanem azt: „*hirtelen megjelenik egy kisfiú, és te úgy kezdsz el küzdeni vele anyjáért, mintha levegőért kapkodnál*”. Aki ismeri Kafkát, tudja, hogy ő sohasem írná le, hogy K. az élet értelmét keresi; a prágai író képzeletének világa ennél jóval konkrétabb. Kafkánál K. levegőért kapkod, életlevegőért. És bár ez csak Frida meglátása, tehát egy lehetséges értelmezés a sok közül, tulajdonképpen valóban úgy látszik, mintha ez volna K. legégetőbb feladata: levegőhöz akar jutni, fel akar lélegezni, mert nemcsak a testnek, de a léleknek és a szellemnek is levegőre van szüksége, amit magába szívhat. Ki akar gyógyulni a mindennapi törődések értelmetlen sokaságából. De szükséges- és lehetséges-e ez egyáltalán? A falu lakóival folytatott beszélgetés, vallomás, gyónás vagy furfangos játék révén K. kétségbeesetten próbálja kitalálni, hogy ez a végső feladat, amiről vágyaiban irtóztatós erővel tud, valóban létezik-e. Az örökkévalóság szíréhangjai magukkal rántják K.-t egy feladat alakjában, K. számára azonban egyáltalán nem világos, hogy hallja-e azt, amit hall, és hogy nem arról van-e szó – mint ahogy a falu legtöbb lakója gondolja –, hogy egy illúzió miatt tönkreteszi egyetlen életét?

A végső cél megsejtése nem csodálkozással tölti el K.-t, hanem sötét árnyékként üli meg a lelkét. Nem fölemeli, hanem letaglózza, nem megszabadítja, hanem kisémmi-zi mindenből, és földönfutóvá teszi: semmi sincs immár a földön, amiben végső menedéket volna szabad találnia. Miközben érintetlenül hagyja a platóni világstruktúrát, az érzéki és érzékfeletti világ dialektikáját, Kafka tulajdonképpen megfordítja a platonizmus világképét: nyomorúságos mindennapi létező nem az, aki a hétköznapi élet biztos rendje szerint él, feledve az isteneket, hanem az, aki törekeny életét egy ideális feladat nevében próbálja meg rendezni. K. sötét belső kínként, szerencsétlenségként éli meg azt, ami Platón szerint még a legragyogóbb cselekedete az emberi életnek, a feladattól való örült megszállottságot; ezzel pedig Kafka tulajdonképpen Kant és Freud nyelvére fordítja át a platonizmus világtudatát. A platonizmus megfordítása ugyanis nem az, hogy kicseréljük az érzékit a szellemivel, és egyiket a másik helyére állítjuk – azt már Nietzsche is látta, hogy ez a cserebere a struktúrát végső soron érintetlenül hagyja –, hanem az, ha az ideális világot olyan mély benyomásként fogjuk fel, amelynek a szubjektumon kívüli valóság alapjáról semmi biztosat nem tudunk. Ez a végső szerencsétlenség: olyan ideáról tudni teljes bizonyossággal magunkban, egy feladat alakjában, amelyről nem tudjuk, hogy törekeny létünkön túl, tőle függetlenül is létezik-e. Meggörnyedni egy feladat súlya alatt, ami talán a képzelet játéka vagy az unalom képe csupán, önszuggesztió, melynek nincs más alapja, mint a tiszta szubjektivitás, és amely mégis olyannyira valóságosabbnak hat, mint minden valóság, hogy akár a szubjektum elpusztítására is képes lehet.

Kafka nem állítja, hogy K. belső igazsága nem illúzió, de azt sem, hogy nevetséges fantazialás: egész egyszerűen feltárja előttünk K.-t saját végsőnek hitt feladatának, céljának megsejtésekor. Csakhogy míg K. számára a végső cél létezése evidens, nem gondolataiban, hanem vágyaiban, melyekkel felé vonzódik tehetetlenül, Kafka számára szemmel láthatóan teljesíthetetlen feladatot jelent az, hogy teljes egészében elgondolja, megértse, regénybe írja K. feladatát. Itt kezdődik Kafka lélegzetelállító írói akrobatikája, mely távolról sem valamiféle technikai ügyeskedés, inkább csak egy sajátos, mert őszinte, írói alapállás, ami abban áll, hogy miközben az író a lehető legkonkrétabban meg akarja mutatni, szinte bevallani, K. valóságos belső kínját, ami saját fel-

adataához való viszonyából fakad, egyetlen szóval sem mondja meg (tudja megmondani), hogy konkrétan mi is ez a feladat. K. be akar jutni a Kastélyba, levegőhöz akar jutni – ezek csak metaforák, melyek növelik és nem eltüntetik a feladat körüli homályt. Általuk azonban Kafka eléri azt, hogy bár csak okozatait, következményeit, illetve sejtését, gyanúját ismerjük, mégis tudunk vagy tudni vélünk K. feladatáról: mintegy átéljük a vele járó kínt, szenvedélyt és reménykedést, még akkor is, ha semmit sem vagy nagyon keveset értünk csak a regény hőséne konkrét céljából. Ezen a ponton válik az írói bravúr szellemi bravúrrá, abban, hogy Kafka mindig pontosan úgy tudat velünk hőséről mindent, mint ahogy mi magunk is tudunk vagy tudomást szerzünk saját magunk életéről és vágyairól: konkrétan és érthetetlenül. Így állunk életfeladatunk előtt, mely mindenünk, ami van, és ami nem is létezik talán. Egyetlen esélyünk az emberhez méltó életre az, ha egy olyan végső cél szerint rendezzük be életünket, amelyet tulajdonképpen nem is ismerünk, amelyről csak sejtésünk van. Egy olyan dimenzióban kell léteznünk, amelyről tudnunk kell, hogy talán nem is létezik.

Ezzel persze K. is tisztában van. K. azonban nem azt keresi, hogy feladatát teljesíteni kell-e – sőt, tulajdonképpen magáról a feladatról alig tud valamit –, hanem azt kutatja, hogy miként teljesíthető az adott körülmények között. Minden, ami nem ez a feladat, pusztá körülmény: történes, mely ugyan nem veszi el tőle feladatát, de talán éppenséggel elállja előtte az utat. Ez a jellegzetes, a mindenkori és mindennapi emberi feladatokhoz való ironikus-indifferens viszony és a végső vagy első feladatra vonatkozó feltétlen-patetikus akarat együttesen adja K. kéréllhetetlen idegenségének és megkapó idegességének az érzetét, amit Kafka tökéletesen ábrázol. K. nem pusztán nyugtalan, hisz nem eszmék gyötrik: nem olyan fából faragták, hogy ideák kínozzák, és pusztá szavak és gondolatok fölött mélézzen el. K. elementáris idegességének a forrása az, hogy fojtogató közegeben él, ahonnan mindenáron menedéket keres. Ez a menedék pedig nem úgy kell neki, mint egy eszme, amit megtalál, mint egy gondolat, amit megért, hanem úgy, mint egy falat kenyér, úgy, mint a levegő, amit beszív. K. nem romantikus, nem eszmék bántják, okosnak sem okos. Csal és megcsalják, türelmetlen, vágyódó, értetlen, izgatott és izgága, zavart és zavaró. Nem elemzi feladatát, csak engedelmeskedik a hívásnak, ami belülről feszíti, anélkül, hogy értené. Érteni szeretné, de csak elszenvedni tudja azt az iszonyatos akarást, ami belülről úzi, hajszolja. A Kastély, ahová be akar jutni, ennek a mániának a metaforája. A Kastély mindaz, ami nincs, aminek K. híjával van. K. céltudatossága talán értelmetlen, fölösleges izgágaság, de az is lehet, hogy nem más, mint annak a jele, hogy a regény világában neki egyedül van szabadsága arra, hogy ezt a végső hiányt ne eltüntesse, hanem tetteiben, érzéseiben, gesztusaiban és gondolataiban őszintén átélje, még ha szenved is tőle, és érezhetővé tegye.

K. izgága, kissé zavart, hol komikus, hol már-már idegesítő idegességénél csak magánya nagyobb és szembetűnőbb. Magánya, amit látszólag büszkén vállal, éppen feladataból adódóan. Késznek mutatkozik arra, hogy kíméletlenül maga mögé utasítson mindent és mindenkit, aki hátráltatja feladatában. Fel kell tudni lélegezni. Ugyanakkor K. azt is tudja, tagjaiban hordozza ezt a tudást, mint Kafka minden hőse, hogy az ember egyedül nem tud fellélegezni. Ahol egy ember van, ott csak tények vannak, az igazsághoz – a hazugsághoz, a hamissághoz is – legalább ketten kellene. „*Du, ich kann in der Rücksichtslosigkeit wahnsinnig werden*” – fejezi be K. hirtelen jött vallomását a regény már említett nyitójelenetében, mely tulajdonképpen könnyen lefordítható, hisz annyit tesz: „*Tudd meg, én képes vagyok a kíméletlenséget az örületig fokozni.*” Az a leheletnyi szó azonban a mondat elején: „*Du*”, a megszólítás finomsága, és az egész vallomás

maga e kései órán egy ismeretlen faluban egy szobalánynak, akit életében először lát, ez a vallomás, amit a lány gyanús-felkavaró szavai ihlettek, amelyek ellentmondtak a fogadós szavainak, melyek szintűgy gyanúsak voltak, és amelyeken K. valósággal fölháborodott, mindez pontosan az ellenkezője annak, amit K. mond arról, hogy nem szorul részvétre, s hogy semmit nem hajlandó figyelembe venni, ami nem csak ez a „feladat” maga. Ahogyan K. a lányhoz fordul, ahogyan kétségbeesik azon, hogy várta és hogy nem várta, mindez egyetlen hatalmas beszélgetés és társkeresés, egyetlen éles kiáltás az emberi részvét iránt, amire „*nincsen rászorulva*”, amiben nem bízhat, és amiben mégis minden erejével megkapaszkodik. Úgy tűnik, hogy Kafkánál ez a szörnyű igény, a magányra való eredendő emberi képtelenség az, ami a legelső feladatra vonatkozó elidegeníthetetlen képesség keretétül szolgál.

Valóban: Kafka szereplői szinte kivétel nélkül abban jeleskednek, hogy tüneményes módon egyetlen pillanatra sem tudnak magukra maradni. Olykor szinte rárognak a másokra teljes elhagyatottságukban, mint a regény elején K. Barnabásra, mikor azt hiszi, hogy a Kastély felé tartanak, olykor egész éjjel hallgatják, isszák magukba a másik szavát, élettörténetét, mint K. Olgát a regény utolsó részeiben. Vissza-visszatérő jelenet, hogy egy megvetett ágyra rálépnek, rátaposnak, átmásznak rajta. K. aludna, de épp ágya fölött csörög a telefon, és a túlbuzgó hivatalnok K. feje fölött beszél a Kastéllyal K. ügyéről. A szeretők nászágya a sörpult alatti kosz és bűz, ölekezésüket a két kamasz segéd vigyorogva végignézi, anélkül, hogy tudnának róla, de anélkül is, hogy túlságosan meglepődnének rajta. Nincs intimitás, nincs otthon, nincs ágy, nincs nyugalom, végzetes, társas, fölösleges, kiábrándító izgalom mindenütt, mely képe csak annak a kényszerű cinkosságnak, mely a falu lakóit egymás közelségébe taszítja: teljes mértékben másokra vannak utalva, mert maguktól nem tudják azt, amit tudnak, noha másoktól sem tudják meg soha. A KASTÉLY világában nincs egyedüllét, az emberek folyamatosan és könnyörtelenül egymás segítségére sietnek, hogy ne érezzék, ne érezhessék egyedül magukat. Az egyedüllét annak a veszélyét hordozza magában, hogy a végső feladat, akár egy kísértés, a szemük elé tárul.

K. sem tud egyedül maradni, magával rántják a falu lakói éppúgy, mint belső ösztöne; magánya azonban mégis mérhetetlen. A magány ugyanis, K. magánya nem az egyedüllét szinonimája (hiszen K. soha nincs egyedül): a magány az a lélekhelyzet, amelyben az ember saját életének feladatával kényszerűen magára marad. Saját feladatával szemben marad egyedül K., mert feladata van, mert hisz benne, és a végsőkig ragaszkodik hozzá. Saját feladatához való feltétlen és elementáris viszonya teszi sok szemében neveltségessé, érthetlenné és önmagával szemben is irdatlanul magányossá. Te vagy itt a legtudatlanabb, ezt jól jegyezd meg, kiáltja K.-nak a kocsmáros asszony. Szinte megszédül az ember attól, amit mond, mondja hüledezve. És K. válasza: „*Talán valóban tudatlan vagyok, az igazság azonban attól még megmarad igazságnak, ami egyébként nem kevés szomorúsággal tölt el engem; és mégis, a tudatlan embernek megvan az az előnye, hogy többet merészel, ezért vagyok kész tudatlanságomat az összes, minden bizonytalansággal együtt vállalni, addig, amíg van erőm hozzá.*”⁴ A feladat örülete, az elhivatottság mániája szüli K. neveltségességét („*az igazság megmarad igazságnak*”), de a neveltségesség és érthetlenség társakat ad, akik erőt adhatnak a lehetetlenhez vezető úton rendületlenül bolyongani kényszerülő földi vándornak. Önmagából hogyan is meríthetne erőt feladatához, amit nem ismer, csak kényszerét, mely megvalósítására úzi? De hogyan is tudná megvalósítani feladatát, ha örökké azzal lenne elfoglalva, hogy bizonyos társadalmi helyzeteket tartson fenn?

„Valami ellenállhatatlanul arra készítette – írja Kafka hősről –, hogy új ismeretségeket keressen, de minden új ismeretség tovább növelte fáradtságát.” Az ember nem tudja kiszolgáltatni magát szükségés és elengedhetetlen magányának, és így vagy úgy, de kénytelen beilleszkedni a „minden érthetetlen” világtrendjében egymás közelségére végérvényesen és kényszerítően ráutalt emberek körébe. Ezért lehetetlen a magány Kaffkánál, éppen azért, mert önmagában nem kívánatos és nem vezet sehová, éppúgy, ahogy persze a folytonos találkozási sem: a magány az életfeladattal szembeni egyedüllét ténye, de az élet egyik feladata végül talán nem más, nem lehet más, mint a magány felszámolása, még ha ez lehetetlen is, és még ha ez végső soron eltávolít is attól a környezeti-től, amellyel egyedül lehet viszonyulni a „feladathoz”. A közelség elemi szükségének és a távolság elidegeníthetetlen vágyának ezt a látszólag feloldhatatlan ellentétét vetíti előre talán a regény idézett nyitányában a kíméletlenség, azaz a „*Rücksichtslosigkeit*” használata, ami szó szerint a félre- vagy elnézés hiányát, a tekintet szabad eltökéltségét jelenti. Ez a szó, amely egy férfi szájából hangzik el, aki tekintetét éppen egy nőre veti, akinek egész lelkét egyszerre kimondja, Orpheusz világára utal, akinek nem szabad félrenéznie, hátratekintenie, hogy feladatát elvégezze – és akinek sorsa mégis az, hogy Eurüdiké arcába nézzen, és elmerengő, bolyongó, bizonytalankodó tekintete révén mindent elveszítsen. Egy tiltás adja sorsunkat, egy tiltás, ami más szemzőből – hisz figyelmünknek igaz irányt ad – életünk feladata, de mintha sorsunkban az is meg volna írva, hogy mégis megtegyük azt, amit nem szabad. Ahogy Pál írja a rómaiakhoz szóló levelében a cselekedetnek és az akaratnak az emberben való elkerülhetetlen, szinte természetes megbomlása kapcsán: „*Mert nem azt teszem, amit szeretnék, a jót, hanem a rosszat teszem, amit nem akarok.*” (7, 19.) Hogy ezzel K. beteljesíti életét, vagy épp ellenkezőleg, mindent elveszít, az a kaffkai regényvilág jellegzetes, szemképráztató sokértelműségében teljességgel eldönthetetlen.

Érdekes ebből a szempontból közelebbről is megfigyelni K. viszonyát menyasszonyához, szerelméhez, szeretőjéhez, barátnőjéhez: Fridához. K. távolról érkezik, de furcsamód számára a közelség Frida szűk hazájában már mindig eleve adott: az első pillanattól kezdve emberekre utalt, emberekbe botlik, emberekhez tapad, emberektől fut más emberekhez, meghunyászkodik, elítél, átölel és elhagy. A közelség hol egyfajta túlzott szűkösség: idegesítő, olykor komikus, mint a viháncoló segédek esetében, hol vágyott, óhajtott és szeretett, mint a Fridával való találkozás esetében, amit a szerelmi együttlét után Kafka így jelenít meg: „*Nem jött ki szó a száján, túlságosan boldog volt attól, hogy karjában tarthatja Fridát, túlságosan boldog-szorongó is, mert egyszerre úgy tűnt neki, hogy ha Frida elhagyja őt, akkor minden elhagyja őt, amije csak van.*” Kafka szavait olvasván azt mondanánk, hogy a szerelem – már ha a Fridával való kapcsolatra egyáltalán illik ez a szó – a közelség vágyát jeleníti meg. A Frida-jelenet azonban ennél jóval összetettebb, amire Kafka azáltal hívja fel a figyelmet, hogy ugyanazokat a szavakat ismétli meg itt, amelyeket – az eredeti változatban – a regény első fejezete tartalmazott. Ott, ahogy már utaltam rá, K. azt vallja a szobalánynak, hogy „*ez [a feladat] minden, amim van*”, „*es [ist] alles, was ich habe*”, és aminek mindent alárendel, még ha beleőrül is. Itt ugyanezt Frida kapcsán mondja: „*es schien ihm, wenn Frida ihn verlasse, verlasse ihn alles, was er habe*”. Ezzel azonban Kafka, mint a szöveg további részében rögtön kiderül, nem arra utal, hogy a szerelem volna a feladat, amire végre rátalált, és aminek mindent alárendelhet, hanem éppen az ellenkezőjét, hogy ugyanis, bár épp ennek az ellenkezője tűnik igaznak, ez a szerelem a feladat elfelejtése csupán. „*K. fölemelkedett, Frida mellé térdelt, és szétnézett maga körül a homályos kora hajnali fényben. Mi történt? Hová lettek remé-*

*nyei? Mit várhatott Fridától, most, hogy minden elárultatott? Ahelyett, hogy körültekintően haladt volna előre, úgy, ahogy az ellenfél és a cél nagysága megkívánta, itt keringőzött egész éjszaka a sör pocsolyáiban, aminek az illata most valósággal elkábította. Mit tettél? – mondta maga elé. Elvesztünk.*⁵⁵

Ugyanaz a gondolat kerül itt elő, amit máshol Kafka így fejez ki: „*a nő igazából egy csapda, amely ott leselkedik a férfit, hogy aztán egy adandó alkalommal magával rántsa őt a végességbe*”. K. kiábrándul, de nem a lányból, hanem önmagából, hogy nem tud ellenállni az érzéki világ csábításának, ami elrejt, elállja az útját a végtelenre irányuló végtelen vonzódásának. A vágy kíméletlensége, vadsága és varázsa, amivel a férfi és a nő egymás után kap, abból a szűkösségből, légszomjából fakad, amit egyenként át kell élniük, és amit – úgy tűnik – elviselni csak úgy lehet, ha egymáshoz bújnak, egymáshoz menekülnek. A nő kétségbeesetten magával rántaná a férfit a lehetséges valóságba, a végességbe, önmagához húzza, és úgy öleli, hogy rajta kívül semmit ne láthasson. A férfi boldogan a végességbe hull, a csodálatos ölelés kedvéért lemondva arról, ami az életben lehetetlen és végtelen. Ki tudja, melyik csalja meg jobban a másikat és saját magát? Vagy éppen így függesztik föl, egyetlen pillanatra, az életükké vált mindennapi csalást? „*K. közelebb húzta Fridát magához, és megcsókolta a nyakát, mire a lány összerándult, és olyan erővel ölelte át K.-t, hogy mindketten a földre estek, sietve egymásba kapaszkodtak, rettegve, lélegzetet sem véve, mintha egyikük a másikban szeretné elrejtetni magát, mint-ha örömiük, amit ketten együtt ízleltek meg, nem hozzájuk, de valaki máshoz tartozna, egy harmadikhoz, akitől el kell lopni azt.*”⁵⁶

Kafka férfi hősei oly tehetetlenül és ellenállhatatlanul vonzódnak a végtelen felé, mint a vasdarabok a mágnes felé, ez életük. Nem tudni, hogy amikor e vonzódás egy pillanatra új célt talál, mert útjukon szinte belebotlanak, belegabalyodnak egy nőbe, aki „*magával rántja őket a végességbe*”, akkor a nőre irányuló hirtelen óhaj megmenti vagy eltávolítja őket a végtelenségtől, nem tudni, hogy az érzéki vágy segítő formája és egyetlen valódi, létező alakja vagy éppen kizáró ellentéte annak a másik vágnak, amelyet K. sokkal fontosabbnak hisz. Az azonban bizonyos, és ez az, ami A KASTÉLY szerelmi jelenetéből még kiderül, hogy ha a beteljesülésre következő túlságos közelség kijózanító kiábrándultságot hoz, mely eredendő vonzására figyelmezteti K.-t („*omne animal triste post coitum*”), a szerelmi vágy mélyén, a nőre vonatkozó vágyakozásban nem annyira a közelség, hanem a végtelen messzeség iránti vágy öröme ölt testet. „*Órák teltek el így, a közös lélegzetvétel, közös szívdobbanás hosszú órái, és közben K. úgy érezte magát, mint aki eltévedt, vagy oly messze került az idegenségben, mint még egyetlen férfi sem előtte, idegen tájon járt, ahol még a levegő részecskéi is egészen mások, mint az otthoni levegőé, ahol az ember valósággal belefullad az idegenségbe, de esztelen csábítása ellen mégsem tehet egyebet, mint hogy tovább megy, tovább bolyong benne.*”⁵⁷ A szerelem a mindennapok szűkösségéből, légszomjából való kikerülés vágya: egy távlat, egy távolság ígérete, a céltalanság öröme, mely talán azért lehet végre céltalan, mert – anélkül, hogy beismerné, hogy be merné ismerni magának – céljánál van. Ezért távlat a szeretet, attól, hogy annak az illúzióját adja, hogy lehetséges a céltalanság – és csak a vágy beteljesülése, a testi kielégülés szomorúsága ébreszti rá K.-t, hogy a céltalanság, amit oly örömmel fogadott, és mely a célba érésnek tűnt, talán épp a végső cél elvétele volt. De van-e végső cél? Nem lehet tudni, ám K. Fridától nem is erre a kérdésre keres választ. Társat keres feladatával szembeni belső magányához, hogy ott, legbelül ne kelljen árvának lennie. Távlatot kér, hogy feladatát megsejthesse és betölthesse. Ezért, hogy a közelség első bódulata után a szeretés itt nem a hasonlóságba, hanem az idegenségbe való beleborzongás, a női tájon való örömteli eltévedés: egy más légkör ígérete.

A nők titokzatos kapcsolatban állnak a Kastéllyal: szeretői az irtózatot uraknak, szolgájként őket, de közben úrnővé lesznek, és nevetnek az urakon, sőt, ha úgy tetszik, kikoszorazzák és elhagyják őket. K.-nak viszont még az sem sikerül, hogy a Kastély urai fogadják őt és beszélhessen velük. Úttalan útra tér, amikor elindul a Kastély felé: *„Így ment mindig előre, de az út igen hosszú volt. Az utca ugyanis, a falu főutcája nem a Kastélyhoz vezetett, csak közel vitt hozzá, akkor azonban, mintegy szántszándékkal, másfelé kanyarodott el, és bár nem távolodott el kifejezetten a Kastélytól, közeledni sem közeledett hozzá. K. egyre azt várta, hogy mikor kell már az útnak a Kastély felé befordulnia, és minthogy erre várt, egyre csak ment tovább, nyilván a fáradság tette, hogy habozott visszafordulni, de váltig csodálkozott rajta, milyen hosszú a falu, nem sikerült a végére érnie: apró házak, befagyott ablakszemek következtek egymás után, és hó, és sehol egy lélek – hanem aztán mégis sikerült otthagyni az utat, amely így fogva tartotta, egy kis utcában találta magát, itt még mélyebb volt a hó, úgy belesüppedt a lába, hogy alig tudott járni benne, fáradság vett rajta erőt, egyszerre megtorpant, és nem tudott már továbbmenni.”*⁸ Talán a távolodás, a bolyongás az egyetlen valódi lehetőség a közelségre, és a végső erőfeszítés a szentnek és komolynak tartott feladat nevében tulajdonképpen eredménytelen kísérlet a közvetlen közelkerülésre, mely úgyszólván lehetetlen, de talán épp, mert lehetetlen, feledhetetlen is? A nőiségben való eltévelyedés, „hiba” (a „verirren” gazdag kétértelműségéről van itt szó) így eredményesebb volna – hiszen egyedül benne sejlik fel valamiféle távlat –, mint a durva férfilelek feladatközpontú akarata, mely nem a saját maga számára idegen világgal való közelséget hozza, hanem saját magát teszi idegenné minden külső világgal szemben? A szerelem, mondja Kafka Felicéhez írt leveleit elemezve Elias Canetti, egy olyan párbeszéd volt, amit az író *„über sie mit sich selber”,* a nő által, a nő „fölött” önmagával folytatott.⁹ S talán K. számára is, az örök női, még ha olyan soványkán és árván áll is előtte, mint Frida esetében, és még ha elvész is benne, azt teszi lehetővé, hogy eltávolodjon önmagától, de ezáltal, mert kikerül önmaga bűvköréből, a feladat bódult akarásából, talán mégis közelebb kerül feladatához is.

A vágyott távolság, a közelségen belül egyre növekvő távlat a regény világában mégis megvalósíthatatlan. Fridától, aki K. „feladatában” rosszabb esetben csalást, jobb esetben fölösleges szélmalomharcot lát, a férfi soha nem kaphat távolságot s távlatot. Utolsó szavaiban, amelyeket K.-hoz intéz, a végső közelség lehetőségétől int búcsút a lány: *„Mennyire szükségem van a közelségedre. Mennyire elhagytam magam, amióta ismerlek téged, ha nem vagy a közelemben. Nem álmodtam semmi másról, azt hiszem, csak a közelségedről.”* K. ezt a feltétlen közelséget kapja meg vőlegényként, és ez olyan boldogsággal tölti el, amit remélni sem mert, amire igazán méltónak sem tartja magát, és amiben számára végleg elvész a távolság ígérete. Megkapja azt, amit nem remélt, és elveszíti azt, amire teljes szívvel vágyott. Ezért, hogy a találkozás elfogódottságát, hálás örömét szinte azonnal a megriadt ember félelme követi, félelem, hogy a szerelemben az élet tágassága, ahelyett, hogy először fölsejlene, végleges és kilátástalanul boldog közelséggé lesz. *„Szakadatlanul megajándékozott voltam, amióta először rám emelte a tekintetedet, és nem nehéz hozzászokni e megajándékozottsághoz”* – mondja K. Fridának elválásukkor.¹⁰ És mégis, Frida épp azért tűnik el életéből, épp azért hagyja el – akár Eurüdiké a zenélő Orpheuszt Poussin képén –, mert zokon veszi, hogy „feladata” miatt K. eltávolodott tőle. Nem ügyel rá, nem rá ügyel, nem gondozza őt, nincs közel. Nem érti meg, hogy K. feladhatatlan „feladata” közös cél, mindkettőjüké, nem hiszi el, hogy csak az elkerülhetetlen közegében születik meg a tényleges valóság, ahol először lehet fellélegezni. Nem véletlen, hogy épp Jeremiás, K. egykori segéde és Frida fiatalkori játszópajtása az, aki miután elrabolja magának tőle a lányt, felfedi K. előtt bukása okát: hogy

nevetségesen komolyan vette azt, amit feladatának tartott. „Amikor Galater hozzád küldött minket, azt mondta: Ti lesztok a földmérő segédei. Erre mi azt mondtuk: De hát mi nem értünk ehhez a munkához. Ő azt felelte: Nem ez most a legfontosabb; ha szükséges lesz, majd megtanít benneteket erre a munkára. A legfontosabb az, hogy kissé felvidítsátok őt. Azt mondják, mindent nagyon komolyan vesz. Megérkezett a faluba, és máris azt gondolja, hogy ez valami nagy esemény, pedig valójában egyáltalán nem az. Ezt kell megértetnetek vele.”¹¹

A segédek feladata az volt, hogy K. szikárságát könnyítsék, végzetes vonzódását feladatahoz pedig tompítsák. Ki tudja, Frida is nem ezért szerette-e? És a többiek, akik örökké útját állták, óvták, beszéltek hozzá, fenyegetőztek, lekenyerezték vagy akár bevezették az új világba: mindez pusztán csak azért történt, hogy tekintetét a földre szegezze, és elementáris vonzódását, akár egy rémálmot, elfeledje? Hogy belső szavát elhallgattassák, hogy magukhoz idomítsák őt? Az egész világ, szerelmestül, segédestül, talán csak arra van, hogy kiragadjon minket a feladat pátoszából? A közelség, hogy kijózanítson, és feledtesse a távlatot?

Talán a közelségnek ebből a kiábrándító, szívszorító szomorúságából, amit Kafka közvetlen módon egyetlen szóval sem jelez, csak megjelenít, bújik elő a végső csönd, amikor Frida elhagyja K.-t, és gyerekkori barátját óvja, ápolja, öleli helyette. „Csak most vette észre, micsoda csönd ülte meg a folyosót, nemcsak abban a részében, ahol egy perccel előbb még Fridával volt együtt, és amely, úgy tűnt, a fogadó területéhez tartozott, hanem a folyosó egész hosszán, az addig oly zajos szobák környékén is.”¹² A végtelen folyosón, ahol talán a titok rejlik, és ahová eddig bejutni sem mert, K. saját idegenségében végleg és végtelenül elfáradva betéved egy titkárhoz, ágyára fekszik, beszélhet vele végre, de szavaira sem figyel, elalszik, majd tehetetlenül, szomorúságában szerencsétlenül álldogál kint az ajtó előtt, míg el nem jönnek érte és el nem vezetik onnan. Három napig volt menyasszonya. Szerette-e Fridát, vagy csak azt szerette benne, hogy a Kastély egyik urának szeretője volt? Frida szerette-e őt, vagy csak érdekesebbé akarta tenni magát a többiek előtt, és azért szökött el vele? Frida csalta meg őt a segéddel, és ezért veszítette el, vagy ő csalta meg Fridát, mert nem volt képes a végtelenre irányuló fölösleges vágyait csillapítani? Fölösleges volt-e a vágya? Csak mert lehetetlen vagy éppen lehetetlennek látszó, lehet-e fölösleges a vágy? És csak mert lehetségesnek tűnik, csak mert megvalósul, lehet-e a vágy mégis teljesen fölösleges? A végtelen ígérete nélkül kell szeretni, mert csak úgy lehetséges, vagy az abszolút ígézetében, de úgy viszont lehetetlen? Az örök női elcsal minket sorsunktól, vagy sorstalanságunkban az egyedüli hatalom, mely gondoskodik rólunk? Ezekkel a kérdésekkel birkózott K. a faluban és Kafka A KASTÉLY-ban, keresve, kutatva, hiába, a férfiba és a nőbe írt törvényt, mellyel egymásba kapnak, és szöveteznek egymással vagy egymás ellen a világért, Istenért vagy a világ és Isten ellen.

Eldönthetetlen minden. A regénynek nincs befejezése, lezárása, végső jelenetei azonban valamiféle változást sugallnak K. magatartásában, és aki – saját lélettöredékeiben – ismerni és felismerni véli K. tragikomikus idegességét, talán észleli a regényben a megfáradás félreérthetetlen jeleit is. Jeleket kapunk, ritka, ellentmondó, olykor teljesen értelmetlen jeleket a Kastélyból, és lent a faluban téblábolunk, értelmezgetjük őket, mikor még abban sem lehetünk biztosak, hogy hozzánk intézték-e az üzeneteket, vagy tévedésről van szó. Reményeinket az idő maga alá temeti, mint a földeket a téli hóesés. „Mennyi idő van még hátra tavaszig? – kérdezte K. – Tavaszig? – ismételte Papi. – Nálunk nagyon hosszú a tél, nagyon hosszú és egyforma a telünk. Emiatt azonban nem panaszkodunk odalent, a tél ellen biztosítva vagyunk. Nos, egyszer eljön a tavasz is, a nyár is, annak is megvan az ideje, de most, ahogy visszaemlékszem rá, tavasz is, nyár is olyan rövidnek tűnik,

*mintha alig lenne valamivel több, mint két nap, s még ebben a pár napban is, és még a legszebb napokon is, néha havazik.*¹³ Közben mintha egyre jobban hozzászoknánk a falu életéhez, ellessük a szokásokat, szeretünk, szeretkezünk, vitatkozunk, megvalljuk magunkat, és meghallgatjuk mások vallomását. Még várunk arra, hogy beléphessünk a Kastély kapuján. Olykor, ha szeretünk, emlékezetünkbe ötlík valami távolság, fellélegzünk, aztán a csalás, az elhagyás: a végesség újra magához térít bennünket. Megtántorodunk, előbb attól, hogy mi magunk csalunk, aztán attól, hogy megcsalattunk. Újra szeretünk – talán így bujdosunk feladatunk elől, és a rejtőzés jó jel, hiszen akkor még nem feledtük teljesen –, mást, mégis ugyanúgy. Végül oda jutunk, hogy illően kezdünk el beszélni a Kastély urairól, nem gondoljuk már magunk sem komolyan, hogy csak úgy elsétálhatunk a Kastély kapujáig, és beléphetünk rajta, idegenségünk és ideges-ségünk lekopik rólunk, mint a ránk rakódott piszok. Saját feladatunkkal szembeni egyedüllétünk, ha élni akarunk, úgy tűnik, egyszer végleg tarthatatlan lesz. Talán nem is történt más, csak összetévesztettük belső ösztönzésünket, mohó vágyunkat a saját, az egyetlen feladat iránt a tényleges valósággal, melyben milliónyi gyönyörű cél között nincs feladat.

Lehet ezt úgy értelmezni, mint ahogy Camus írja gyönyörűen: „*A földmérő utolsó kísérlete az, hogy Istent azáltal lelje meg, ami tagadja őt, nem a szépség és a jóság kategóriái szerint, hanem közönyének, igazságtalanságának és gyűlöletének üres és gyáva arcai mögött. Ez az idegen, aki bebocsáttatást kér a Kastélyba, útja végén egy kissé jobban száműzött, már saját magához hűtlen. Maga mögött hagyja a morált, a logikát és a szellem összes igazságát, hogy belépjen, egyedül értelmetlen reményétől gazdagon, az isteni kegyelem sivatagába.*”¹⁴ K.-ban azonban talán nincs meg az az inkább Camus hőseire jellemző büszkeség, mely végül akár önmaga ellen is föllázad, csak hogy így adjon feltétlen formát Isten elleni lázadásának. Utolsó pillantásával, fáradt, szomorú mosolyával, mellyel utunkra bocsát minket, és újra egy nő karjába dől, K. mintha inkább azt mondaná: „Így telik életünk: valami végső, jóleső közelség a végtelennek tűnő, elérhetetlen és egyre érthetlenebb távlatok helyett. Talán megtanuljuk beérni ezzel. (Ha sikerül, akkor – akár igazunk van, akár nem – minden elveszett.)”

Jegyzetek

1. Az idézetek forrása: F. Kafka: DAS SCHLOB. Suhrkamp Taschenbuch 2565, 2001. 357. (Variante des Beginns.)
2. I. m. 182.
3. F. Kafka: A KASTÉLY. Európa, 1979. 194. (Rónay György egészében kiváló, de részleteiben megbízhatatlan fordítása helyett a továbbiakban A KASTÉLY szövegét kivétel nélkül saját fordításomban fogom idézni. A lábjegyzetekben szereplő oldalszámok mindig a német kiadásra utalnak. – Cs. Á.)
4. F. Kafka: DAS SCHLOB, 67.
5. I. m. 50.
6. I. m. 391.
7. I. m. 51.
8. I. m. 17.
9. E. Canetti: DER ANDERE PROZEB. KAFKAS BRIEFE AN FELICE, F. Kafka: BRIEFE AN FELICE. Reclam, 1983. 16.
10. F. Kafka: DAS SCHLOB, 284.
11. I. m. 263.
12. I. m. 287.
13. I. m. 349.
14. A. Camus: LE MYTHE DE SISYPHE. Paris, 1991. 181.

Szántó T. Gábor

ORBÁN OTTÓ TEMETÉSÉN

Jobbra a család, balra az írók, költők.
 Én, a család távoli rokona, méltó helyemen:
 érezve a helyzet tarthatatlanságát,
 bóklászva a két társaság között,
 fel-alá járkálok idegesen.
 Az egyik oldalon szülők, unokatestvérek,
 a másik oldalon a szakma, kikkel éppúgy távoli
 és diplomatikus a kapcsolat, akár a szélesebb családdal.
 Mintha összeérnének a bennem összeférhetetlen részek,
 melyekkel önmagukban sem felhőtlen a viszonyom,
 hát még így, a kettő közé szorulva,
 szembesülve azzal, hogy sehova sem tartozom...
 Közben szüntelen kívülről figyelem magam,
 ki ez az ember: félig családtag, félig író?
 Félig felnőtt, félig gyerek?
 Netán *félig-félig*... vagy tán egészen az...?
 Méltó hely: középen, kétségben,
 mint Woody Allen filmjében *Zelig*:
 önmaga hiányában szenvedő átalakulóművész
 (korántsem vicces téma, legfeljebb a közelítés).
 Egy pillanatba sűrítve az életem: kezdettől végig.

Aztán vagy három évvel később, eszembe jut néha,
 ironizálhatna kedvére, neki való téma.
 Ő, ki félig zsidó volt, félig keresztény, de leginkább *félig-félig*,
 így ironizálhatna a vers közepéig,
 azután lassan elszürkülne a kép, feltűnnének a háborús romok,
 bomba a fürdőkádban, a falon véres nyomok,
 az utcán lódögök, zsákokkal surranó emberek,
 utóbb az árvaság hamuja alól felizzó szerelmek,
 mint az övék, s mint apámé-anyámé, melyből magam fogantam,
 félárva, akár O. O. volt, neje, s immár lányaik: mint én, örökölt bánatban.
 Az itthon maradt család: két és fél pár szülő, s mindössze öt gyerek,
 s az ötnek csupán két gyereke született.
 Az ötnek egymáshoz nincs s immár tán nem is lesz köze,
 így ér véget e nép, így ér véget e mese.
 Bár odafent eloszlott a füst, s mögötte látszik az ég,
 és felépült a város, éli közönyös életét,
 ami bennünk pusztult, annak nincsen nyoma,
 mert nem is volt, hisz létre se jöhetett soha.

S hogy van-e fent más, mint felhők tompa vonulása,
valami, mi mindezt nem felejtí, ha meg nem is magyarázza,
vagy csak ugyanaz, mi itt lent, monoton kezdet és vég?
Foltokban fény, árnyék, lobbanó remény, reménytelenség.

Miklya Zsolt

NEM A KAROD

Megunt citromhéj, arrébb rugod.
Kotnyeles kezéd lelet után turkál-
na ma is, de békén hagyod az arc-
haikus szemétdomb idült darabjait.

Jó itt ma lenni. Várni a nem tudod
kire. Ez a várás bele van kalkulál-
va a levésbe, mint levesbe a serc-
li kanál helyett, mállékony falatjaid.

Feladnád a meccset, de csak falod,
minden labdád fal adja vissza. Kiáll
már a lábad, és nem a karod, porc-
talanítasz, vetődsz, lekopnak térdeid.

Árnyékvetővé válik minden napod.
Bölcs vagy, legalább sejted, az ár-
nyék feltételezi a napot, percről perc-
re nyúlik veled, rád hagyja foltjait.

A KARFÁN TÚL

A hálószobában lehetett félni,
szaladni falig esténként a sötétben, azután
vissza. A rácsos ágyban, a konyha mellett
még egyszerűbb volt, matatni szád körül
a puha ronggyal, beléharapni. Kilakoltattak
aztán, az utca mellé, nagy vagy, a farkasok
még nagyobbak, de nem tudnak bejönni.

Nem hitted el, a fal nem jelent semmit, te is átjártál éjszakánként, puha léptekkel osontál árnyaik közt, vigyázva, farkukra ne lépj, akkor harapnak. Odagyűltek az ágyad mellé, az utca felől, fal mellett lehet összebújni, a farkasok falánkók. Bújtál te is a falhoz, s ha már annyira féltél, hogy tovább nem bírtad, apa karjához értél, a karfán túl, vigyázva, fel ne ébreszd.

ÁRNYÉKFOGÓ

Árnyékból árnyékba ugrasz
a járdán, cserépdarabot rugdosva
magad előtt. Kergetőzik a cserép
és az árnyék. Hazafelé az árnyék,
visszafelé a cserép a fogó. Aztán

a kociúton árnyékfogózol,
ha árnyékba guggolsz, az a ház.
Végül gurulsz lefelé az árokparton,
árnyékba csavar a lejtő. Alján
egy árnyalt selyemgubó.

Miklya Luzsányi Mónika

FEKETÉN, FEHÉREN

Szántó Piroska emlékére

A festékeit nem vihette magával, csak egy doboz pasztellt dobott be a bőröndbe, ceruzákat meg némi szemet. Panni még csak hátra sem fordult, a doboz zörrenéséről tudta, mit csinál, nem szólt, nem szidta meg, hiába úgys. A nővére mindig mindent hamarabb tudott nála, azt is, hogy festeni fog. Tíz év korkülönbség, anyja helyett volt anyja, egyedüli biztos pont abban a felborult világban, amelyben éltek. Már az anyjuk halála előtt sem volt kontúrja semminek, csak úgy tűnt, tartják még alakjukat a formák, pedig a talaj már születésük előtt kifutott a lábuk alól.

Az anyjuk sohasem ellenkezett az anyósával, de tombolhatott az öregasszony, a konyhában maradt a két kredenc, két asztal, maradtak a kék és piros konyharuhák, s maradt a szakácsné, Eszter is, aki mindennek tudta a rendjét, fleischig und milchig, szombaton barchesz, tojás, töltött hal, vasárnap ostya a nyelven, odahaza terített asztal, marhapörkölt, galuska, disznó soha.

Apjára alig emlékszik, a hiányára inkább, ahogy az anyja éjszakánként az üres szobákat rója. Messzire eltartotta magától a petróleumlámpát, a fehér porcelánburán homályosan imbolygott át a fény, lidércalak vetült a falra, a bútorok élén megtört kicsit. A tükör előtt tétován megállt, megigazította bomlott haját, aztán ment tovább, szobáról szobára, mint néma járőr, hordozva álmukat. De hiába örködött, a sötétség beleette magát a falakba, onnan szivárgott elő nappal, nesztelenül bújt elő a tapéta rétegei alól, s ő tisztán látta, ahogy feketével indázza körbe a selyemfényű abakuszleveleket, a halványsárga, rózsaszín szirmokat, aztán végigfolyik a falon, a parketta repedéseiben csorog tovább, onnan kapdos a bokája után. Ha sokáig kellett egy helyben állnia, felfutott a lábszárán, körbefonta a csípőjét, mellkasát, nyakát, elborította teljesen, hogy beleszédült.

A parkettán koppant a homloka, nem érzett semmit.

Ha a nagyanyján múlik, tán orvost sem hívnak, girhes macskakölyök, semmirevaló. Csukamájolajat kapott, hogy erősödjék, de attól hánynia kellett, öklendezett, anyja próbálta belekönyörögni az orvosságot, a nagyanyja állt felettük, nem marad meg ebben semmi, hiába erőlködöl. Panni mentette meg ilyenkor, kikapta az asszonyok kezéből, most viszik, most viszik Danikáné lányát, fejére terítette anyjuk toledói kendőjét, vörösarany lett a világ, cinóber, karmazsin, királyasszony, mit kérsz, mézet-e, cukrot-e, akármit is, a játék végére elfogyott a csukamájolaj.

Panni ismerte minden bajának ellenszerét, látta a parkettarésből indázó árnyakat is, szerzett hát neki színes ceruzát, temperát, s ő vad örömmel mázolta szét ujjjaival a rajzlapon a vöröset, sárgát, kéket, formát nem is, csak a fényeket, ahogy átszivárognak a toledói kendő szövetén.

Anyja, apja alakja alig, csak a revolverdörrenés hangja maradt meg benne élesen.

Hetekig fel sem fogta, mi történik vele, a felnőttek a feje fölött beszéltek el, a szavak lassan peregték le, mint a gyöngyszemek anyja toalettasztalán, mikor óvatosan, centiről centire húzta ki a gyöngysorból a zsinórt.

Egyenként ölte meg őket, hagyott időt nekik.

Összehúzta a szemét, keskenyre, úgy figyelte, hogyan oldódnak le a fonalról, vesznek lendületet, gurulnak végig a tükör dióbarna polcán, aztán egy villanás, s csattanak szét a márványlapon. Ki akarta lesni a titkukat, látni a pillanatot, mikor vesztik el magukat, felejtik ott a tengert. Azt érezte, hogy az átváltozás zuhanás közben történik meg, az anyja nyakán, a tükör előtt a polcon, de még a tükörben is megtartották selyemfényüket, üvegszilánkká csak halálukban váltak. Ordítani kezdett, bősziúten, dacosan, amikor az utolsó is szétcsapódott a márványasztalkán, verte magát tehetlenségében, hogy képtelen rögzíteni a hullás pillanatát.

Az anyja öngyilkossága utáni napokban mindent elborítottak az üveglárisok szilánkjai, szavak hullottak a felnőttek szájáról, értelmetlenül, magyarázni próbálták neki az anyját, a halált, még a jóistent is, megbocsát bizonnyal. Vigyáznia kellett minden lépésére, a konyha, veranda, de még a szobák is tele voltak szilánkokkal, képtelen volt odafigyelni a beszédre, csak a lépteire, a szavak átváltozásának pillanatát úgysem látja meg.

Félhomályban kellett élniük napokon, heteken keresztül, a fényeket magukba itták a fekete drapériák, szorosra zárt spaletták, megvakultak a tükrök, megfakultak a tárgyak, s oldódni kezdett anyja arca is. Eltűntek a színei, szétszúztak arcvonásai, csak illata maradt meg a szobában néhány napig, azután elillant az is, kiszellőztették a puska- kapor meg a viaszgyertyák szagával együtt. A szekrénybe kellett bebújnia, ha érezni akarta még az anyját, ruháinak levendulaillata volt, ha erősen beleszorította az arcát a szövetbe, még a szappan szagát is megérezte, mint mikor vállára hajtotta a fejét. Ilyenkor összeállt még a kép, a szemöldök vonala, az orr halvány görbülete, kivágta a szekrényajtót, egy mozdulattal rántotta le a tükörről a kendőt, s ott volt az anyja megint, viaszszürkén tűnt át a gyerekarc vonásain.

Azt sem igen fogta fel, hogy neki most már megváltozik az élete, ami volt, elmúlt, üvegcserep a pillanat. Szürkévé vált a világ, szétesett, ami egésznek volt mondható, szabadulni akart tőlük mindenki, leginkább az öregasszony, de még az apja is. Pannival könnyű dolguk volt, már nagylány, nincs szüksége gondozásra, mehet isten hírével, tanuljon, tegyen, amit akar, de vele, a kicsivel nem tudtak mit kezdeni, lelenbe azért csak nem. Az anyai nagyanyja nyakába varrták, megfér ott Kiskunfélegyházán, fizetett az apja mindent, ellátást, ruhát, taníttatást, csak megszabaduljon tőle.

Félegyházán konflissal mentek a vasútállomástól a piacig, s ahogy a platánok levelei között szemérmetlenül átvillant a nap, színe lett a világnak megint, sárgán csattogtak a lovak patái a klinkertéglákon, az allé fáinak lombkupolája alatt korzózott a város, a lányok pasztellben, ciklámen, viola, nárcisz, nefelejcs, és a fehér megannyi árnyalata, borsötét bársonyok, olajfényű taftok a nagyságos asszonyokon. A cselédlányok majolikazöld, kármin szalagjai a városháza tornyát verik, ölelik, indázzák körbe a kun legényt, bájolót súgnak fülébe, veszejtenék magukba, de az kihúzza derekát, s csak áll a végtelen kéken délcegen, rá mégis lekacsint, arra való a világ, hogy lefed, ostoba.

A város tobzódott a színekben, de festékre, színes ceruzára, papírra a nagyanyja sosem pazarolta a pénzt. A fák, a füvek és virágok segítettek neki, minden falevél más zöldet mutatott, a meggy, málna bíborra festette nemcsak a kerítést, a járdát, de még a tenyerét is, lángoltak a rózsák, tulipánok vörös szirmai, mindegyik virág más árnyalat, a pitypang porzóiban okkersárga ragyogás, a pipitér kemény kis szirmai homokszínt rejtettek, s a gólyahír, mintha szégyellené, szinte olajjá vált az ujjai alatt. Nagyanyja csak nézte csípőre tett kézzel, ahogy mázolja szét az istálló falán a szirmokat, bolond ez a lány, hímezne inkább, annak több haszna van. Hagyta mégis, hadd csinálja, legalább addig sem lábatlankodik, míg a bolondériájával van elfoglalva. Ám hiába, alig néhány pillanatig tartott a csoda, szürkévé váltak a színek, s mire befejezte a rajzot, nem volt sehol a kármin, narancs, cinóber, nem maradtak csak a fénytelen, tompa formák, mint a tükörben, anyja halálakor.

Sohasem látta többé azt az arcot.

Azóta gyűlölte a tükröket, saját arcképét is, hazudik, fonott copfokat mutat, bájos szájszegletet. A velencei tükör aranykeretében ragyogó gyerekarcba belecsömörlött, vásári vacak, tükrös szív, törökméz, ringlispíl, forog tőle a gyomra, ahányszor szembe kell néznie vele.

Ha baja volt, a lovakhoz futott.

Nagyanyja háza a piactéren állt, kapujuk előtt hosszú sorban várakoztak a kocsik, mellettük a kifogott igáslovak, párban. Fáradtak voltak, mire beértek a tanyákról, Halesz, Galambos homoktengerében homokból az út is, megfogja a koci kerekét, főleg,

ha rakva van. Márpedig piacnapon rakva volt, a téli hidegben csak úgy gőzölt az állatok teste, mire megállhattak a Szent János téren, hálásan néztek gazdáikra, amikor rájuk vetették a subát, takarót, meg ne fázzanak. A parasztok sohasem engedték meg, hogy a lovaikhoz érjen, a konfliskocsisok már inkább, a Korona utca sarkánál, amikor várakoztak. Akkor nézett először a Lici szemébe, amikor vizet hozott neki a kútról. Bar-na cirkos szeme volt a lónak, aranycsillagok úsztak benne, s a csillagokban fél világ, tá-gult, majd szűkülni kezdett a bugaci puszta, ahol született, aztán a félegyházi határ, vé-gül a város klinkertéglás főutcája, az állomás és vissza, a Koronáig, a bányalovak sorsa se szomorúbb.

Nagyanyja igáslovával, Gézával éjszakánként az alpári határig is kiszökött, pedig nem volt nyeregbe törve, mégis megtúrta a hátán. Talán azért, mert könnyű volt, mi súlya van egy elemista gyereklánynak, semmi, neki meg még a bordái is kilátszottak, amikor lekéste a déli harangszót, lemaradt az ebédről is.

És lekéste rendre, s nem csak az apácák miatt.

A zárdában fegyelem volt, becsukták órák után, aki engedetlenkedett, írhatta le száz-szor, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyér-rel, de mire leírta a százat, odahaza már kenyér sem jutott neki, csak a héja, levesről, húsról nem is álmodhatott. Ám a déli harangszót akkor sem tudta megkötni, ha idejé-ben kiröppenhetett a rácsos nagykapun, mindig akadt valami néznivalója. Leginkább a zsbárusokat szerette a kukucskapiacon, de kiszökött gyakran a határba is, órákig el-bámulta a napraforgók mosolygós arcát, a galagonyabokrot, ahogy fejére kapja vörös szoknyáját, és fut a szélben, vagy a borókát, jégvirágcsipkével kékre fagyott karjain.

Nagyanyjék nem sokat törődtek azzal, ha lemaradt az ebédről, ő meg az evéssel nem. Nem csoda hát, ha meg sem érezte Géza a súlyát, csak futott az alpári gáton, szembe a holddal, végig az ezüsthídon, királylánnyal a nyergében, hét csillagot ugra-tott keresztül, patái a Tejúton poroztak, homlokán hordta a napot, hajnalcsillag lett a jegyese. Reggelre aztán ott állt megint búsan, lehajtott fejjel az istállóban, csak akkor vetette fel a fejét magasra, ha vizelt, aranysárga folyam habzott a patái körül, s egy pil-lanatra megint visszanyerte önmagát. Muszáj volt lefesterie az átváltozást, ahogy a meggörbedt nyak felmagasodik, a szétvetett lábak megfeszülnek. Vasalószenet lopott a kamrából, azzal vázolta fel a felvetett fejű, aranysugarban álló Gézát az istálló fehér-re meszelt falára.

Géza freskója után kezdett el figyelni.

Először az állatokat, mind más lesz, mikor a dolgát végzi, leplezetlenül saját maga. Zsömle kutya gondterhelten lehajtja fejét, Cincuka macska magasra emeli a farkát, úgy sétál tovább, Mári meg, a fejtőstehén, mintha akkor is csak kisborját lesné, hol, merre kóborol. Odarajzolta az istálló falára az egész udvartartást, megtört az átok, hisz lát-hatja, aki nem vak, hogy Zsömle nem kutya többé, hanem varázslóinas, ki elfelejtette a titkos szavakat, Cincuka hercegekisasszony, kecses, kimért, elegáns, s Mári is, ugyan ki lenne más, mint a dada, akitől elrabolták a királyfiakat. Odafestette a nagyanyját is, igen szépen sikerült, ahogy szoknyáját kicsit felhúzza guggolt, széles kemence lett, for-ró, hogy szinte süt, alatta keskeny patak csordogál, hajszalerekké bomlik, felissza a por, sehol sincs már az életvize.

Botrányt csak a nagynénje csapott, pedig őt nem is festette oda, hiába volt meg a mozdulat, a féloldalt felcsapott szoknya, a kivillanó tompor, nem jutott rá ideje. Az asz-szony tíz körömmel esett neki, te hálátlan, te, hát ezért etetünk, ruházunk, hogy kite-

regess minket világ szégyenére. Az arcán még napok múlva is meglátszottak a körmök nyomai, az iskolában a lányok úgy tettek, mintha nem is látnák, az apácák mellébeszéltek, a válla és a nyaka közé, nem kérdezte meg senki, mi történt vele. A nagynénje hisztériája annyira nyomot sem hagyott benne, mint a karmolások az arcán, felszíni sérülés, gyorsan varasodik, a vérvörös először bíborba, majd barnába vált, egy hét, kettő, csak egy kis fehér karcolás mutatja a seb nyomát, szabad szemmel észre sem vehető.

A nagyanyja büntetése viszont szigorú volt, kemény, mint a ráncok az arcán, az állán, a homlokán. Nem szólt, még csak meg sem szidta, csak intett a botjával, fekete ébenfa, ezüstfejú sasmadár, kampós csőre lehorgad, ahogy prédáját lesi. Sűrű fehér meszet kellett kevernie, azzal mázolta az istálló falát, de az alakok nehezen tűntek el, harmadik, negyedik soron is átvillant egy-egy pata, szétvetett láb, behúzott farok. Kiment, megkeverte a meszet újra, aztán újra megint, a cselédlány vette ki kezéből a meszelőt, mit suvickolsz, te, fehér ez mán, mint a hab, hiába, látta őket még mindig, tesztüket vesztett árnyalakok.

A ceruzától nem tilthatták el, a zárdában rajzóra kellett vinni papírt, ceruzát meg vízfestéket is, de ő akkor még jobbára csak fekete-fehérben, tollal, grafittal, tussal. Órákon is rajzolt, tehette, elég volt egyszer meghallania, már értette az anyagot, a keze meg járt sebesen a pad alatt. A lányok pukkadoztak a nevetéstől, mikor eléjük tolt a képeket, jé, ez itt a Karsai Nelly, pont így tartja a fejét, ez meg a Buza Orsi, látni a nyaka állásáról, ohó, a kövér Markovics, rövidek a lábai, hogy majdnem gurul. Az osztálytársaknál csak az apácák arattak nagyobb sikert, mert nekik aztán a hajuk sem látszott, elég volt mégis a vélium ráncaira nézni, vagy a fityula állására, már tudni lehetett, melyik Invioláta és melyik Calassinca nővér.

A tanév alatt egy egész füzetet telerajzolt, a zárdából kiszabadult a piacra, az utcára, a konfliktuskocsikok meggörbedt háttal ültek a bakon, a haleszi parasztasszonyok maguk alá kanyarították a lábukat, szoknyájuk rengetegében olyan kerekék voltak, mint a fekete, feszes héjú dinnyék, amelyeket árultak, aztán Jankó, a cipészinas, alig érinti a kis háromlábú széket, ugrásra készen várja a pofont, amit Kalász suszter rendre kiutal, ha elgörbül a tű, rossz helyre szalad az ár, s ott vonul a fiatal káplán is, ájtatosan fonja össze hosszú ujjait, mintha zsolozsmára készülne épp, torkában már ott recitálnak a mondatok, a lányokban meg bizsereg a tavasz, ej, miért megy papnak, aki ilyen szép fiú. Csak a Rözner szabó lánya hajthatatlan, úgy tartja feje fölé a napernyőjét, mintha maga Rothschild báró kérte volna meg a kezét az előző pillanatban.

Ott tolongott a fél város vázlatfüzete lapjain, néhány vonalból álltak csupán, lényüket megőrizte feketén, fehérén a mozdulat. Arcuk helyén viaszszürke folt, ahogy feldereng a tükör megvakult üvegén.

Az Akadémián is képtelen volt portrét festeni sokáig, hiába tértek vissza a színek, irtózott még a gondolatától is, hogy kidolgozza az arcokat. Túrte inkább, hogy lehúzzák a vizsgarajzait, amiért elkente a vonásokat, ne is látsszanak. Tanárai közül alig értette valaki, pedig mozdulatai beszéltek, növényeinek, állatainak emberarca volt, csálén mosolygott a napraforgó, a lovak hosszú pilláik alól néztek fel kacéran, Lici, Géza, elvarázsolt udvartartásának tagjai.

Nála csak Panni gyűlölte jobban a portrékat. A fotókat, tablóképeket, gyerekkori családi fényképeket, baráti kirándulások képeit együtt végezték ki, megfontolt nyugalommal kaparták le az arcokat, törölték el az arcvonásokat. A görbe ojtókés fokával precízen meg lehetett húzni a fej kontúrjait, akár a hajszálak görbületéig, a kompozí-

ció így teljes maradt, arcok nélküli pillanat. Ollóhoz, retustűhöz csak akkor nyúltak, ha nem akartak éles formát hagyni, elmosódott foltot inkább, de arra jó volt a gyufa parázsló feje is, fekete lyuk az arcok helyén.

Amikor csomagolt, se rakott be képeket, minek, festékeit sem vihette magával, csak egy doboz pasztelt dobott be a bőröndbe, ceruzákat meg némi szenet.

A német megszállás után világossá vált, hogy el kell tűnnie a városból, de ha nincsenek körülötte az angyalai, marad Pesten, hiába az életveszély. Panni akkor már nem tudott segíteni, örült, ha magát menthette, Boris néni nyúlt utána most is, ugyanolyan természetességgel fogadta be, mint harminchétben Szentendrén a festőtanoncokat, hová bújna, gyűjje oda hozzánk, Bajótra, hazamegyek én is, az anyámhoz.

Meg kellett hajtani a fejét, ahogy belépett a házba. Apró, madárcsontú öregasszony volt Kató néni, alacsony nálunk a szemöldökfa, másképp tán meg sem adná a tisztességet, csapott a hangja, mint az ostor, álla magasra szegve, ahogy elé bökött. Szóra se méltatta őt napokig, csak a lányára pirított rá, minek hoztad ezt ide, nincsen így is elég bajunk? Boris néni nem válaszolt, megfogta inkább a kezét, mint gyerekkorában Panni, na gyűjje, megmutatom, hol hálhat el. A tisztaszobát kapta, de ő jobban érezte magát a kis háromszatú ház konyhájában, a kemence- és füstszagot átította a piruló krumpli illata, a száradó ruhák földszaga.

Ha csak tehetette, futott ki a mezőre, figyelte a kaszások ritmusát, egyszerre lendülő karjukat, a testüket megfeszítő erőt, a marokszedő lányok hajló gerincének rendjét, a lepkéket, kiknek angyalarca volt, a tököt, ahogy szégyenlősen rejti idomtalan testét a levelek alá, s a barna tekintetű karalábé, lila bál ruhájában, csak kacagtak rajta a bajótiak, aszongya ez a lány, hogy nézi űtet a karalábé, oszt, ahogy megfesti, még elhiszem. Pasztelleit elhasználta gyorsan, a fehéréket a nap, a sárgákat a napraforgó, kukorica, a napos csirkék ijedt futása az udvaron, a zöldeket az árokperti fű, a barnákat magába itta a föld, a borjak tekintete, a bivalyok lábnyoma.

Kató néni megállt mögötte, hosszan nézte a tököt, kukoricát, pillangót.

– Osztán engem nem fest meg?

Ijedten nézett fel, tudta, nincs apelláta, de ezt a csípős nyelvű házi tündért aranyba, ezüstbe kellene festeni, cinóber, karmazsinvörös lángok fognák körül, viola a tekintete, sötét árnya berlini kék, s a szája szegletén az a mély vonás égetett umbra vagy sziena, de üres a doboza, nem maradt csak vörös és fekete.

– Na, meg tud festeni engem is? Vagy csak a lovakat?

Kató néni portréjára elhasználta utolsó színeit, csonkig kopott kezében a ceruza, rajzszén, szégyenlősen somfordált ki a konyhába, szólnia sem kellett, na fogja, vigye, ott a vasalószén a fászláda alatt. A szatócstól kapott csomagolópapírt, durva, nyers fehér alap. Ekkorra már nem maradt csak a fekete és a fehér, dolgozott mégis tovább, mint az eszelős, hogy megörökítse a bajóti asszonyok arcvonásait, mielőtt elér hozzánk a front.

Jónás Tamás

RAB-ELÉGIÁK

1

énekelnek a tengerben a fák
homlokaikat megvizezik úgy
vonulnak neki a végtelennek és
megnyugszik a tenger lábaik között
van köztük egy lassú szép félelmetes
aki eltévedt elfeledte a fák exodusát
a platinafekete ég csillagkerítéseit
lomhán lépi át:
fejjel lefelé csüng mindenki felett

elrebbentik majd madaraikat
az engedelmes és félénk társai
ha megsűrkül az ég
és a hajnal lakkozott fénykörmei
kondenzcsíkokat csikarnak bele
az eget járó rokon akkor közējük zuhan
és homlokom hirtelen megreped ahogy
arra gondolok minek szerettetek

2

a tenger üres a víz kegyetlen
a szem: kamra tenger és hideg
vizek bujdokolnak a vizekben
emberekben kövek az emberek

3

bűnös-e aki nem szelíd
s a fájdalom hídjain megreccsen a hangja
szelíd-e aki folyton csendre int
aki elmegy pedig szívesen maradna

4

beragyogja szenvedésük az egyetemeket
remeg tőlük sok szomszédos térdimenzió
még nem volt soha sorsuk néma gyerekek
azon gondolkodnak
rosszabbnak vagy jobbnak
volna lenni jó
mielőtt pompás és tömeges
haláluk lekéssük –
önjelölt bírók: bőrünk hámlik szemünk tompa és üveges –
találjuk ki gyorsan végső büntetésük
minden fa túl nemes
túl unalmas mert túl félelmetes

5

aki unja a csodákat aki porba nem ragyog
honnán induljon és hová jusson el
aki nincs már rég de még mindig én vagyok
nem cigánykodik magától dzsukel
kár-e érte hogyha – na, ja – szavakban pusztul el

Somssich-Szógyény Béla

RUMOS TEA

1

Sem telefon, sem villany nem volt a kivadári pusztán, ahol a földosztásból megmaradt birtokrészünkön gazdálkodtam 1946-ban. Postára, hivatalba Nagyatádra jártam biciklin, majd egylovas kocsin. A lovat orosz katonától vásároltam pálinkáért.

Azon a reggelen is Nagyatádra igyekeztem valami gabonaügyben, amikor megpillantottam a magányos alakot a néptelen országút távolában. Az út közepén bandukolt, hogy a tócsákat kerülje. Mikor közelebb ért, kitért a kocsi elől, bele a cuppogó sárba. Akkor láttam, hogy a vándor nem más, mint barátom, Walter. Vékony, átázott felöltő volt rajta, s félcipő. Álmélkodásomból ocsúdva nyújtottam feléje kezemet, hogy a rozoga csézára felsegítsem. Megfordultunk, s kocogtunk vissza Kivadárra. Útközben mondta el Walter, hogy meghalt a felesége, Blanka. Alig egy éve voltak házasok. Magára ha-

gyatva az üres lakásban, gyakori hívásaimra gondolt, kiment az állomásra, s felült a vonatra.

– Jól tetted – mondtam, s ennél többet nem is igen beszélgettünk, az eső is megeredt. Csak futólag ismertem Blankát, de tudtam, hogy teherben volt. Ostor hiányában erdőszélről vágott vesszővel suhintottam gebém farára, lovásznyelven ösztökéltem, hogy mielőbb hazajussunk.

A volt paplakban, ahol anyámmal laktam, rögtön ágyba fektettük Waltert, ruháját, cipőjét szárítottuk. Estére már velünk vacsorázott. A háztartásunkat ellátó inas-szakácsnő házaspár (Vendel és Irma), kiket az elöregedett és kastélyából kilakoltatott Dráva menti gróftól „örököltünk”, igen soványnak találták, s elhatározták, hogy feltáplálják. Pesten még szűkös volt az élelem, sokan éheztek.

Barátom hamar talpra állt, s anyám azonnal barátságába fogadta. Szokása szerint mindenről kikérdezte, s megtudtuk, hogyan halt meg Blanka. Gyerekszülésben. Oxigénpalackra lett volna szükség, de nem volt a kórháznak. Néhány hétre rá meghalt a fiúgyermek is.

Endrei Waltert Karinthy Cini révén ismertem, osztálytársak voltak a német gimnáziumban. Cini lakásán találkoztunk először, ahol Walter már ismerős volt a faliróvássokkal, melyek barátunk gáláns diadalmait regisztrálták az ágya fölött. Ettől fogva gyakran voltunk együtt a tágabb baráti körben, ahol ifjú költők, írójelöltek, nyelvészek, művészettörténészek, muzsikuskok találkoztak vasárnapi összejöveteleken. Mikor kiderült, hogy vendégünk milyen jól beszél a nyelvet, anyám németre fordította a szót, s Walter szívesen hallgatta történeteit Berlinről, ifjúsága színhelyéről. Most ő kérdezett, s anyám emlékezett, nagyapámról, az udvari, követségi fogadásokról, diplomatakról, művészekről, politikusokról. Walter gyűjtő természetű ember volt, s a történeteket úgy rakosgatta emlékezete rekeszeibe, mint a kéziratokat, metszeteket, figurínákat, régi szövetmintákat lakása polcain és szekrényeiben. Gyűjtési szenvedélyét politizátor méretű tudása és érdeklődése tüzelte – nem lehetett unatkozni mellette.

Különösen szórakoztatták anyám „mondásai”, melyek a beszélgetések során spontán szöktek ki a száján. Mint pl., amikor Berlin pusztulását emlegettük, s ő a régi császári székhelyre emlékezve, szinte lányosan csínytevő daccal tett pontot mondata végére: – *Ich bin eine Berlinerin.* (Megelőzve ezzel J. F. K.-t.)

Más alkalommal Károlyi Mihályról esett szó. Nemrég tért vissza a száműzetésből, ünnepelték. Ifjúkorában a követségen teljesített szolgálatot, udvarolt anyámnak, sikertelenül. „Majdnem ő lett az apátok” – mondta egyszer anyánk. Ez az „(el)szólása” nem volt frivolitás, inkább csak az ő sajátos fordulata, amivel egy régi (s ártatlan) flörtjére utalt. Apám akkor már rég nem élt.

Károlyi a két világháború között tabutéma volt Magyarországon, s hivatalosan hazaárulónak bélyegezték. Családunkban inkább csak megtévedt reformerként említették, akin kifogott a politika. Amikor miniszterelnök lett 1918-ban, nagybátyámat invitálta a külügyminiszteri székbe. Jóska bácsi barátságos levélben hártotta el a meghívást, legitimista (királpárti) érzelmeire hivatkozva. „Ezért nem fogott kezét Horthyval sem” (mármint Jóska bátyám) – kommentált anyám. Ha politikailag eltért is egymástól a két férfiú, abban mindenesetre megegyeztek, hogy Horthy keze egyiküket sem érintette.

Később a Huszár-kormánynak lett külügyminisztere nagybátyám. „Mikor a kormány a parlamentben bemutatkozott, a hátsó padosorokban egy honfi felsóhajtott: – *Szegény Magyarország*” – emlékezett anyám.

Ilyen és hasonló vénában folyó beszélgetésekkel múltak a napok a szunnyadó gyümölcsfák karéjában álló kis házban, mely a háború előtt a pusztá elhalálozott papjának, a majd' száz évet élt Domonkos bácsinak volt a lakhelye.

Még a nyáron fejembe vettem, hogy színházat rendezek a lerombolt kastély épen maradt szárnyában, Ez volt a legrégebb szárnya a háznak, a teteje is megmaradt. Az emeletes szárnynak csak a váza állt, nem volt használható. Megvásároltam Fazekas *Lúdas Matyiját* Móricz Zsigmond feldolgozásában. Megmutattam vasárnapi kórusom énekesinek, s mikor megkérdeztem, előadjuk-e, lelkesen vállalták. A tervbe bevontam Hantosit is, volt tisztartónkat, aki csökkent jövedelmét azzal pótolta, hogy háza végében szatócsboltot nyitott, mely amolyan találkozóhelye lett a cselédekből kisbirtokossá lett pusztaiaknak. Három fia a lányokat is odavonzotta, s így szinte magától adódott, hogy a szereposztásban, betanításban részt vegyen.

Vele és az új „társulat” tagjaival vonultunk helyszíni szemlére. Két szobát találtunk alkalmasnak. Az elválasztó falat kellett kidönteni, a födémeket aládúcozni. Valahonnan előkerült két hosszú nyelvű kalapács. Az egyikre a kispusztai Jóska támaszkodott, magas, szőke fiú, a másikat Hantosi fia, a zömök termetű, fekete hajú Pityu markolta. Valahogy átéreztek a pillanat egyszerűségét, és szemüket rám vetve várták a jelet, mikor kezdhetik a döntést. Biccentettem, s a kalapácsok a levegőbe lendültek. Szó nélkül figyeltük, hogyan veri a falat a két fiú. Amikor már olyan nagy lyuk tátongott, hogy át-bújhattak rajta, kitört a taps és az éljenzés: megnyílt a színház. Hozzáfogtunk mi is, hordtuk a törmeléket.

Másnap már ott próbáltunk. Hantosi kitérő rendezőnek bizonyult, s tekintélyével el tudta simítani a szereposztással járó féltékenységi hullámokat. Számolni kellett a szülői érzékenységgel, ha – mondjuk – a szereposztásnál a vincellér vagy erdész lánya helyett az igáskocsis vagy béres gyereke került előnybe. A demokrácia még nem hatolt le a puszták népének mélyebb rétegeibe.

Én inkább csak a „dramaturg” szerepére szorítkoztam. Részt vettem a próbákban, s ha kellett, beálltam statisztának a „tömegjelenetek”-nél, mint pl. amikor a siratóasztalok közé guggolva rítam velük én is, hogy növeljem a hatást. A fekete kendőt Anna kötötte a fejemre. Ahogy rákaptak az ízére, úgy bontakozott ki az alkalmi színészek tehetsége, nőtt az önbizalmuk. Lúdas Matyi szerepét a kispusztai Jóska játszotta. A szünetben odajött hozzám, és közölte, hogy nem áll rá a szája, hogy – a szövegkönyv szerint – „Szabadság”-gal köszöntgessen, mivel ő nem kommunista. (A köszöntést, melyet rendszerint a fellökött ököl lendülete kísért, a kommunisták honosították meg.) A társulat tagjai megegyeztek Jóskával, s a „Szabadság”-ot a régi „Jó napot”, „Adjon isten” és más zamatosabb üdvözlésekkel helyettesítettük.

Az előadást kézzel írott meghívókkal reklámoztuk, szállt a híre szájról szájra. Sokan jöttek a környező falvakból, nagy sikere volt. A következő hét végén kétszer játszottuk. A szereplők felbátorodtak, és improvizációval, somogyias tájszólással fűszerezték beszédüket. „Érdemes volt ide *gyünni*” – állapították meg a nézők. A „szezon”-t tánccmullalással zártuk.

Ezekre a szép hetekre gondolva kértem Waltert, hogy tartson előadásokat együttesünk tagjainak és barátainak. A közeli intézőlakban volt egy nagyobb szoba, melyet kukoricafosztásra, közösségi megbeszélésekre használtak, kályha is állt benne. Walter szívesen vállalkozott a feladatra, s már első este megnyerte a fiatalok szívét. Az időszámításról beszélt, s ezzel kapcsolatban a napról, a holdról és a csillagokról, melyek oly közelinek tűnve ragyogtak felettünk, amikor kiléptünk a téli éjszakába.

Máskor a ruházkodásról esett szó, s a fonás, szövés technikájának kialakulásáról. Erről a lányok is tudtak valamit, anyjuk, nagyanyjuk révén. Walter mint textilmérnök, már akkor a textíliák és a szövés történetével foglalkozott. Később világszerte ismert szakértője lett a technika történetének.

Tanultunk, művelődtünk, s az estéket énekléssel zártuk. Walter szorgosan jegyezte a számára ismeretlen népdalok szövegét, én meg a dallamokat.

Mindenképpen jól szórakoztunk, s Walter is meghízott, de eljött az ideje, hogy visszaterjen Budapestre.

Hamarosan követtem őt én is. Azután, hogy legidősebb bátyám is hazajött, már nem volt szükség rám a gazdaságban, anyám sem maradt egyedül.

2

A Bajza utcában vettem ki albérleti szobát egy özvegyasszonynál. Egyedül élt, nem volt senkije. Férjét, rokonait elvesztette a holokausztban, ő maga a gettóból szabadulva tért vissza otthonába. Ajtaját s a kulcslyukat ronggyal tömködve szigetelte, hogy vélt üldözői a mérges gázt szobájába be ne fújhassák. Allandóan szellőztetett, a legnagyobb hidegben is, nehogy a füst megrekedjen valamely zugban. Ablakaink a szemben lévő üres telken át a szomszédos utca bérházának hátsó falára nyíltak. Éjszaka hol az egyik, hol a másik fürdőszoba- vagy klozetablakban gyúlt a villany a különböző emeleteken lakók szükségletei szerint. Háziasszonyom az ugráló fényeket a gázosítók munkáját irányító jeladásnak tekintette, s lehúzta a rolót. Az utca zaja s a csikorogva beforduló villamos csilingelése azonban így is felhallatszott, a mindennapi élet e józanító hangjai időnként elfeledtették az asszony rettegését, s ilyenkor kis kendővel letakart süteményestállal vagy más ízes falattal kopogtatott be hozzám. Fekete ruhában járt mindig.

Szobámat azokkal a bútorokkal rendeztem be, melyeket barátom, Bartók János lakására vittem azután, hogy Andrassy úti lakásunkat bombatalálat érte. Walter gyakran látogatott. Elhatároztuk, hogy a Theophrastost fordító és megtoldó La Bruyère nyomán megírjuk a magunk *Les Caractères*-jeit, az újonnan feltűnő figurákról mintázva őket. Karcolatainkat felolvastuk egymásnak, igazítottunk rajtuk, kaján várakozással, mit szólnak majd hozzá barátaink – mivel őket is kifiguráztuk –, akikkel most már a Svábhegyen, Devecseri Gábor és szépséges felesége, Klári villájában szoktunk találkozni. Ezeknek az összejöveteleknek a fénypontja a kert pázsitján vagy esős időben a házban előadott Epepe-színművek voltak. A műfaj Cini agyában született, amikor még a háború előtti összejövetelek egyikén, költő-zseni barátai szárnyaló rímeivel verse nyerve elszavalta korszakalkotó költeményét, melynek sorait az ismétlődő *ep* szótag dinamikus változatainak ritmikája lüktette. Elementáris hatású előadása lenyűgözte társait, akik maguk is alkotók lévén, az új stílus kibontakozását a dramatizálásban látták. Így jött létre az *Epepe*-dráma, melynek nyelvezete a két betű halandzsájával mindent ki tudott fejezni. A szerző-szereplők játékában a frissiben kitalált cselekmény úgy bontakozott ki, mint a gyorsított felvételeken a növények levelei, virágai. A magunkat és világunkat csúfoló komédiák senkit és semmit nem kíméltek, de nem is bántottak: a háború végét követő évek életöröme (abszurditása?) nyilvánult meg bennük.

Az *Epepe* sikere láttán Theophrastos valahogy a háttérbe került, Walter sem foglalkozott többé vele. Neki már volt állása a nagy textilgyárban, de nekem csak két-három napi elfoglaltságom a Bajza utcában székelő Zeneművészek Szövetségénél. A világot

járt, nagy műveltségű főtitkár, Enyedi György mellett lábatlankodtam mint titkár, kevés fizetéssel. A beinduló zenei élet adminisztrációs és személyes problémáival foglalkoztunk, külföldi kapcsolatok helyreállításával és kiépítésével. Legemlékezetesebb tevékenységem az akkor még Magyarországon alig ismert francia zeneszerző, Olivier Messiaen látogatásának a megszervezése volt.

A győztes hatalmak egymással versengve küldték kultúrájuk képviselőit hazánkba. Zenei vonalon az angolok Michael Tippett zeneszerzőt (kinek daljátékában Déry Sári is fellépett), az amerikaiak Leonard Bernsteint (aki a *Rhapsody in Blue*-t vezényelte a zongora mellől), az oroszok Emil Gilels zongoraművészt, a franciák meg Olivier Messiaent. Messiaen volt a Debussyt, Ravelt követő nemzedék legkiemelkedőbb zeneszerzője. Új hangzatokkal, ritmikával, madarak füttyét idéző fordulataival egyéni stílust teremtett. Muzsikája hazánkban úgyszólván ismeretlen volt. Vonaton érkezett későbbi feleségével, Yvonne Loriod zongoraművésszel. A gondjukat viselő Alliance Française a Sacre Coeur-i apácák rendházában szállásolta el őket, ahol két frissen hangolt zongora várt rájuk a leánygimnáziumban.

Messiaen zenei nyelvezetének különössége új távlatokat nyitott korunk zenéjében. A háború borzalmi után kinyilatkoztatásként hangzott a német hadifogságban írott *Kvartett az idők végezetére* című kamaraműve, melyet a Nemzeti Múzeum előcsarnokában adtak elő. Zenéjéből Szent Ferenc szelleme s az a fajta erkölcsi erő sugárzott, ami Bartók Béláéból, akinek 1945-ben bekövetkezett halála mindnyájunkat megrendített.

A látogatás másik fénypontja a Zeneakadémia tantermében adott előadások voltak. Debussy *Pelléas et Mélisande* című operáját elemezte Messiaen két egymást követő nap délutánján. Tanárok, zeneszerzők, tanítványok hallgatták, hogyan bontogatja az opera muzsikájának szerteágazó szálait francia művésztársuk. (Alig egy évvel később nagyjából ugyanazok a művészek ülték körül a hivatalos szovjet esztétákat, akik a szocialista realizmus zenei kívánalmait magyarázták. Ezután nemcsak Messiaennak és az új távlatoknak, de Bartóknak is befellegzett Magyarországon – egy időre.)

Messiaenék a Keleti pályaudvarról indultak vissza Franciaországba. Szomorú szívvel búcsúztam tőlük az Orient expressz hálókocsijában. Sydneyben láttam viszont őket 1988-ban, amikor is a nyolcvanéves Mester pontosan emlékezett minden egyes műsorszámára Budapesten.

3

Mivel fizetésemből nem tudtam megélni, másik állást kerestem. Így jutottam a Szikra Könyvkiadó és Nyomda szerkesztőségébe. Szükségük volt valakire, aki szórványos zenei kiadványaikat gondozza. Munkám két-három napi elfoglaltságot jelentett, össze tudtam egyeztetni a Szövetségnél végzett munkámmal: álláshalmozó lettem.

Zsebkönyvtár alakú népdalfüzeteket, énekkari műveket készítettem „sajtó alá”. Zeneszerzőkkel, kottametszőkkel, illusztrátorokkal kellett beszélnem, lakásukban, műhelyükben felkeresnem őket, s így az irodában kevés időt töltöttem. A munka új volt számomra, de hamar megtanultam, mert kollégáim szívesen segítettek. Szobámat egy puffók arcú, lelkes természetű írnnokkal osztottam meg, kinek több foga hiányzott, fejét is valahogy furcsán tartotta. A régi rezsimben illegális kommunista volt, többször lebukott, püfölték a nyomozók. A felszabadulás után földosztó brigáddal járta az országot, cövekelte a földeket. Vidáman csevegett minderről, miközben tanított, hogyan kell kalkulálnom, s vitt le a nyomdába, hogy lássam, miből lesz a cserebogár. Csöpp keserű-

ség nem volt benne a méltatlan bánásmód miatt, amelyben részesült. Úgy érezte, megérté, mert most kinyílt a paradicsom kapuja.

Minden jóakarata ellenére ő billentette a mérleg nyelvét, amikor elhatároztam, hogy kilépek a pártból, mely rövid ideig sorolhatott tagjai közé.

Még félállástalan helyzetemben ismeretlen házaspár keresett fel lakásomon. Házról házra jártak, hogy a kommunista pártot propagálják, új tagokat verbuváljanak. Jól öltözött, polgári modorú emberek voltak, valószínűleg frissen sült párttagok maguk is. Előadták, hogy választás lesz, s ahhoz, hogy a nemrég meghirdetett hároméves terv megvalósuljon, erős pártra van szükség. (Az előző, 1945-ben tartott választáson a kommunista párt a szavazatoknak csak 17%-át kapta.) A párt büszkesége, a gazdasági miniszter a hároméves tervvel bizonygatta, hogy nincs szükség amerikai segítségre, az ún. Marshall-tervre, mely a háborúban elgyengült nyugati nemzeteket segítette talpra állni. A Gerő-terv az életszínvonal háború előtti mértékűre emelésével kecsegtetett, sok milliárd forint beruházással, amit a burzsoázia gazdasági megterhelésével finanszíroznak majd. (Hogy ez államosítást, beszolgáltatást jelent, s a polgári és paraszti társadalom felszámolását is – azt csak a hozzáértőbb, tapasztalt emberek tudták.) Tetszett a terv, aláírtam a belépési nyilatkozatot.

Az új demokráciában minden oldalról jött a nyomás a hovatarozás kinyilvánítására. Szívemhez legközelebb a parasztpárt állt. Ott csoportosultak kedvenc fróim, s programjuk is tetszett: kisbirtokok, szövetkezetek, dunai föderáció, demokrácia. Bartók Jánossal elmentünk a párt székházába, s elbeszélgettünk a titkárral, János barátjával. Valami olyasfélét mondott: „*majd meglássuk, mint válik el a pelyva a magtól*”. Gondolkozhattam, a pártjára érti-e ezt vagy énám. S egyelőre nem határoztam. S mivel több barátom a kommunista pártba lépett, vagy már tagja volt az illegális időkben, úgy véltem, ott jó társaságban leszek.

A választást követő hétfő reggelén anygalképű irodatársam repesve számolt be arról, hogyan száguldoztak községről községre zászlókat lobogtatva, a kommunista párt teherautóin, markukban a kék cédulákkal, hogy többszörös voksaikkal a pártjuk szavazatszámait dagasszák. Elbeszélése szöveget ütött a fejembe. Éjszaka, álmomból riadva döbbsentem rá, hogy valami nincs rendjén, s áruló leszek, ha a pártban maradok – nem tartozom közéjük. Néhány heti rágódás után rövid levelet írtam főnökömhöz, a Szikra igazgatójához, s tudattam vele, hogy kilépek a pártból. Dupla rumos teát reggeliztem, úgy indultam munkába.

4

A jénai üvegből készült teáskészletet s hozzá a jamaikai rumot újdonsült barátnőmtől, Kovács Pannitól kaptam ajándékba. A teásedényt körbefutó színes karikák díszítették, s mikor az asztalon állt, szinte betöltötte az egész szobát. Walter még régebből ismerte Pannit, aki nemrég vált el férjétől, s egyedül élt két éves kislányával, Ancsival Koháry utcai lakásában. Az időtt éppen Spengler *A nyugat alkonya* című művét olvasta, s megkérte WALTERT, hogy magyarázza el neki a mű főbb tételeit. Walter szívét még mindig felesége és gyermeke halála fájditotta, vigasztalan volt. – Szívesen magyarázom Spenglert – mondta –, ha cserébe bemutatsz egy barátnődnek. – Jó – válaszolta Panni –, de akkor ráadásul te is ismertess meg barátaid közül valakivel, társaságra vágyom. – Meglesz – zárta le az alkut Walter –, de előbb az én párom legyen meg.

Panni a rangos Grill könyvkereskedésben dolgozott, a Dorottya utcában, ahol a pesti intellektuelek (most már „értelmiségi”-ek) legjobbjai köszöntgették egymást, miközben a háborús szűk esztendők után megjelent új kiadványokat lapozgatták. Kollégája, Vera, a tulajdonos szeretője, nem volt boldog. Nála jóval idősebb s méghozzá nős barátja szeszélyes, zsarnoki természetétől vezetve, szadista hajlamait élte ki a kapcsolatban, melyből Vera menekülni próbált. Walter épp jókor jött kapóra. Hamar összebarkázkodott Verával, és Spengler sem járt rosszul. Hármásban szálazták a borúlátó bölcs gondolatait a közeli Gerbeaud cukrászdában vagy Panni lakásán. Már csak a ráadás hiányzott.

Walter ötlete volt, hogy május elsején ruccanjunk ki az Angolparkba. Megbeszéltük, hogy tőlem indulunk. A pianínónál ültem, amikor szólt a csengő. Háziasszonyom meglepő fürgeséggel nyitott ajtót Walternek, aki Verát és apró termetű, élénk szemjársú barátját terelgette maga előtt. Kávét főztem a lombikos kávéfőzőn, megittuk, s már is indultunk. A Bajza utcai megállónál szálltunk a földalattira.

A parkot ellepő ünnepi tömegbe vegyülve bódéről bódéra jártunk, míg megállapodtunk a céllövőstandnál, ahol könnyedén buktattam a futószalagon felvonuló kacsákat, nyulakat, nyertük a díjakat. A szellemvasútnál előrementem új ismerősömmel, de mire megjártuk az alvilágot, a kijáratnál nem találtuk Walteréket. Egy ideig úgy tettünk, mintha keresnénk őket, majd azt ajánlottam, hogy vacsorázzunk a Gundelnél (hátha oda jönnek ők is). A kerti étterem még a régi Gundel volt, elegáns, jó és drága. Utoljára Emil Gilels koncertjén jártam ott – Beethoven szonátáit zongorázta az étteremben. A hangverseny után tálalt büfének majdnem olyan nagy sikere volt, mint a művész játékának. Panni süldő lány korabeli vasárnapi ebédekre emlékezett apjával és barátaival, a pincérek sürgés-forgására az „igazgató úr” körül.

A vacsorát Újházy-tyúklevessel kezdtük. Ezt valahogy Krúdy-olvasmányaim révén tartottam kötelezőnek, Panni is kedvelte. Szorgosan kanalazta az aranyszínű levet a finomra vágott metélttel – kérdezgettem, beszélgettünk. Mikor fizetésre került a sor, döbbsentem rá, hogy nincs elég pénz nálam. Zavaromat gáláns mozdulattal hessentette el vacsoratársam – elővette a bugyellárisát, s fizetett. Később elmondta, hogy Amerikában nevelkedett édesanyja arra tanította, hogy mindig legyen nála pénz, ha randevúra megy. Tanácsa ezúttal jól bevált, s a főpincér szemrebbenés nélkül vette tudomásul a gavalléros szerepcserét. Hálából csésze teára hívtam Pannit; együtt szálltunk le a Bajza utcánál.

Az „ügynökök” már elkezdték működésüket, mire lakásomba értünk – lehúztam a rolót. Vendégem körülnézett, nem ült le. Megkérdeztem, mi zavarja. Magáztam, hiszen még alig ismertük egymást, s különben is a tegezésre nehezen állt rá a szám – anyám, húgom mindig is magáztak, én is őket.

– Olyan ismerősek ezek a bútorok – mondta, s körbejárta az ágyamat, mely az akkoriban divatos rekamié volt, „nappal dívány, éjjel ágy”. Én csak ágynak használtam, nem raktam el az ágyneműt nappal.

– Hiszen ebben aludtam Jánoséknál – kiáltott fel, s mutatta a repedést, karcolást, amiről ráismert. – Hogyan került *az az ágy* ide?

Kérdőn néztünk egymásra, szinte gyanakodva: miféle újabb trükköt játszik velünk az élet, mely a háborús években annyi váratlan fordulattal, koincideneciával lepett meg mindnyájunkat.

– Kérdezze inkább, hogyan került *oda* – válaszoltam hűvösen, s elmondtam, miért bíztam bútoraimat barátomra annak idején.

Kiderült, hogy János felesége, Gabi, Panni osztálytársa és legjobb barátnője volt, s náluk bújt a nyilas időkben.

– Jánost az utcán kapták el az oroszok, azután, hogy engem látogatott az ostrom után – mondtam. – Hadifogolynek vitték, holott sosem volt katona. Röstellem magam emiatt.

– Rövidesen hazajön – vigasztalt Panni –, már jött értesítés.

– Akkor hát egymást váltogattuk ebben az ágyban – tréfálkoztam –, mert azon a nyáron időnként én is Jánoséknál aludtam. Ebben az ágyban ébredtem a madarak csicseregésére reggelente.

– Én is – válaszolta vendégem – jókat aludtam benne, bár féltem, razziától, bombázástól.

A víz felforrt a villanyfőzőn, levettem az edényt.

– Vajon milyen lehet benne együtt? – tettem fel a kérdést, inkább az ágynak, mint Panninak. Pezsgett minden porcikám, kívánta a választ. Melléje ültem, átkaroltam. Rám nézett, nem felelt, de amikor megcsókoltam, visszacsókolt. Lépésnyire voltunk az ágytól. Ráborultunk, mit sem törődve a redőnyön át ránk vetülő titkos fényjelekkel.

Közös szállásadónkat, Bartók Jánost a Zeneakadémiáról ismertem. Félsg, majd-hogy katatonikus testtartású, botladozó járású ember volt, nálam valamivel idősebb. Zenetudósna készült, és népdalgyűjtéssel foglalkozott, akár világhírű nagybátyja. A Pest környéki falvakban tett kirándulásainkon tőle lestem a fonográf kezelésének csínját-bínját. Lompos ruhákban járt, elhanyagolta a külsejét, de amikor megnősült, többet adott magára, merevségéből is engedett. Rózsadombi lakásukon festők, falukutatók találkoztak, és szövetkeztek *Magyar Közösség* néven (ha jól emlékszem), hogy rendezvényekkel, kiállításokkal a németbarát politikai irányzatot ellensúlyozzák. Az Oktogon téri kávéház emeletén találkoztak – jártam közējük –, de Pannival ott nem találkoztam, Gabival való kapcsolatáról nem tudtam.

5

Az igazgató rezzenetlen arccal olvasta leveletem, de a szeme villant, mikor rám tekintett. Jó fél percig nézegettük egymást. Fakó képű ember volt, kinek érdektelen regényeit senki nem olvasta. – Meggondoltad, mit cselekszel? – kérdezte. – Igen – válaszoltam megkönnyebbülve, hogy a nehezén túlestem. Pedig hát senkivel nem beszéltem meg elhatározásomat (akkor sem, amikor beléptem), csak magamban forgattam az érveket, de ezek nélkül is *tudtam*, hogy a rossz ízű gombócot ki kell köpnöm. Most, hogy ez megtörtént, önbizalmam visszatért (a rum hatása sem múlt még el), s mintha nem is rólam lenne szó, figyeltem, mi a reakció. Főnököm méltányosan viselkedett. Megjegyzés nélkül tette vissza leveletem a borítékba, mondván, hogy tartalmát tudatni fogja a pártbizottsággal. Jó szerencsét kívánt, s eleresztett. Titkárnője röviddel utána elkapott a folyosón – már tudta, mi volt a levélben. Sovány, magas, fekete hajú lány volt, nem a legfiatalabb. Találkoztunk néha munka után, barátkoztunk. Neki akartam először elmondani, mire készülök, de sosem nyílt rá alkalom, mert mindig sietett haza beteg édesanyjához, akivel a Mária Valéria-telepen lakott. – Miért? – kérdezte tágra nyílt szemmel. – Nem akarok semmiféle párthoz tartozni – válaszoltam, s bementem a szobámba, mit sem gondolva arra, mi lehet (ki)lépésem következménye. Csak akkor szólalt meg a vészcsengő, amikor Tardos Béla barátomnak elmondtam, mi történt. Ó aján-

lott be a céghez. Kodály-tanítvány volt, komponált, munkáskórust vezetett, kedvelte a dzsesszenét, bohém társaságot, evést-ivást. – Nem jól tetted, ki fognak rúgni – figyelmeztetett –, a Szikra a párt vállalata. – Magad alatt vágod a fát – tette hozzá komoran, s ebben megegyeztünk, bár én úgy értettem, hogy akkor vágom a fát magam alatt, ha *nem* lépek ki. – No de se baj – vidult fel az arca –, majd én beszélek X.-szel, vegye semmibe a leveledet. – Bevallom, megszeppentem. Béla régi mozgalmi ember volt, ismerete a dörgést. Ráhagytam, amit mondott, úgymint megféledekzik róla – gondoltam.

Néhány nap múlva újból találkoztunk. Beszélt a főnökömmel, aki ezt válaszolta: „*A Párt nem átjáróház*” – mondta Béla, s jól hátba vágott. Jót neveltünk mindketten.

Nagy kő esett le a szívemről. Főnököm válasza felmentett attól, hogy szembenézek saját gyávaságommal. Mintha a szabadságomat adta volna vissza. Szeme villanása is talán ezt előlegezte.

Este elmondtam a történeteket Panninak. Örült, mert ő már tudta, *milyenek ezek* – mondta. Volt férjét, K.-t ellenállási tevékenysége jutalmául a rendőrségi osztály vezetőjének nevezte ki a debreceni kormány. Panni önkéntelenül lett tanúja „a hatalom túlkapásainak”. A felszabadulást követő eufória buborékja oszlott el a lelkében, amikor férje és társai arcán megpillantotta az erőszak torz vonásait. Volt tapasztalata. 1944-ben a Gestapo pribékjeivel szembesült, amikor elment hadiszállásukra, a svábhegyi Majestic Szállóba, ahol K.-t vallatták. Jól beszélt németül, s érvelt a tisztekel. K.-t másnap kiengedték. Mindketten a földalatti mozgalom egyik sejtjének voltak tagjai, minden lépésük veszéllyel járt. Gyakran váltottak lakást, röpcédulákat nyomtattak, terjesztettek, üldözötteket mentettek, s egymást: Pannit a sárga csillag viselésétől K. őt meg a németektől Panni.

Cégem javára legyen mondván, nem rúgtak ki. Zavartalanul folytattam munkámat (egyelőre). Új szobatársam, Réz Ádám tekintetéből, ahogy olykor kutatólag pillantott rám, azt véltem kiolvasni, hogy pedzi, miről van szó, s talán még drukkol is nekem. Vörös hajával, rózsás arcszínével, okosan ragyogó zöld szemével mintha Evelyn Waugh egyik regényéből lépett volna ki. Szellemessége üdítően hatott rám, és enyhítette szorongásomat. Akkoriban jelentek meg Thomas Mann *Doktor Faustus*ának, Sartre s más nyugati írók regényeinek fordításai, ezekről beszélgettünk. Furcsa módon éppen a kommunistaszimpatizáns Sartre egzisztencialista filozófiájában véltem megtalálni belső szabadságigényem megerősítését.

A népdalfüzetek s más zenei kiadványaink különösen jól sikerültek. Szép küllemüket a hangjegymetszőknek és az illusztráló művészeknek, Szántó Piroskának köszönhették. Kettőn voltak a metszők: apa és fia. Vastag lencsés szemüveget viselve hajoltak a réztábla fölé, melyre acélíróval vésték a kottafejeket, szárnyaló legato ívetek, a ritmika és dinamika jeleit. Figyeltem, hogyan dolgoznak – remekmű lett mindegyik lemez. Alacsony, földszintes házban laktak a Víg utcában. Utcájuk és a vele párhuzamos Conti utca a város vörös lámpás negyede volt, ahol nappal sem szünetelt a munka. Hetenként látogattam a kottametszőket, a nők már ismertek, üdvözöltek.

A remekbe metszett hangjegyeket Szántó Piroška vidám rajzai keltették életre, s az énekesnek csak a hangját kellett hozzájuk adnia, hogy dallá kerekítse őket. A festőnő a Szent István körúton lakott társával, a költővel. Mikor végeztünk az illusztrációkkal, a köréje kitergetett kukoricás festményeit nézegettem. A fonnyadt levelű, száradó kórókat ábrázoló képek melankóliája jólesően ellenpontozta az akkori tülekedős és zavaros idők hangulatát. Szántó Piroška igen emberi hangon beszélgetett velem, s lelkileg felfrissülve léptem ki műterméből az utcára.

Laci bátyám a zágrábi követségen dolgozott a háború utolsó évében. A bécsi konzulátuson esett orosz fogságba. Magyar származású szovjet vizsgálótiszt elé került, akinek rokonai éltek Budapesten. Laci vállalta, hogy Napóleon-aranyakat fizet nekik, ha a tiszt kiengedi: így jutott haza. Visszavették a külügyminisztériumba, ahol a nemzetközi kódok gondozója lett, s ott is lakott a hivatal egyik félreeső szobájában. A minisztérium portása régebben nagybátyám alkalmazottja volt, gyerekkorunk óta ismertük – náluk kosztolt. Ha meglátogattam bátyámat, nem a közös nevünkön jelentkeztem a portán, hanem anyám családnevén. Nevemet 1942-ben változtattam meg, s ettől fogva a Szógyény nevet használtam kivándorlásomig. Anyai ágon nem volt fiú utód, kihalt a család – ezt mondtam indokul, de valójában a magam „más”-ságát s talán ellenkezésemet is azzal, amit magam körül láttam a világban, így akartam kimutatni. Mai nyelven szólva: identitásomat kerestem. Nem csoda, hogy a tágabb családi kör fejcsóválva könyvelte el önértelmezésemnek ezt a megnyilvánulását. De rossz szót tőlük sosem kaptam – hagyták, hogy csináljam a magam dolgát. Névváltoztatásom bizonyos előnyökkel járt a felforgatott világban. Rokonaimon, barátaimon kívül senki sem ismert. Mégis, a képzeletbeli viasztábláról, a *tabula rasaról* nem lehet egy mozdulattal letörölni, ami fogantatásunk pillanatától kezdve ráíródott; erre hamar rájöttem. Ezért is éreztem magam kényelmetlenül „elvtársak” között; úgy éreztem, kettős életet élek, vagy legalábbis, hogy inkognitóban járok.

Soha nem éreztem magam így Szervánszky Endre zeneszerző társaságában. Barátomnak még nem mondhattam, de kölcsönös bizalom fejlődött ki közöttünk. Tusakodó természetű ember volt, állandóan forrongott benne valami. Zenéjét is ez a nyugtalanság, lázas keresés jellemezte. A kommunizmusba vetett hitét (párttag volt az illegális idők óta) próbálta összeegyeztetni vallásosságával és a Mária-kultusszal. Komolyan hitte, hogy ez lehetséges.

A Zeneművészek Szövetsége részéről a párt kulturális osztályával is tartottam a kapcsolatot. Ennek titkára, Antalné – jeles zongoristánk rokona – rokonszenvezett a muzsikuskok problémáival, és ahol lehetett, segített a zenei élet felvirágoztatásában. A párt Akadémia utcai székházában volt a hivatala, s az egyik értekezleten Szervánszky is részt vett. Nem emlékszem, miről volt szó, de Bandi hevesen ellenezte. Együtt távoztunk az épületből, melynek kapuját egyenruhás ávosok őrizték. Bandi füstölögve lépdelt mellettem kissé kacszázó, de erőteljes léptekkel. Még ki akarta önteni, ami feltorlódott benne. Én szorgalmasan hallgattam, s közben vigyáztam, hogy a Szabadság tér irányában haladjunk, ahol akkoriban a külügyminisztérium épülete állott. Odaérve megkérdeztem, nem bánja-e, ha néhány percre megszakítjuk a beszélgetést, mert fel kell mennem bátyámhoz, tartson velem ő is. Akkor már éppen Rajk Lászlót emlegette, s reményét, hogy Rajk s a köréje gyülekező párttagok befolyása majd ellensúlyozza a moszkovita vezetők elidegenítést keltő politikáját. Nem jön fel, mondta, de megvár a szabad levegőn.

Lacihoz pénzért mentem. A meghagyott földek egy része erdőség volt, amit kivágtunk. A fát egy szlovákiai fakereskedő, Tuka, a volt szlovák államelnök szélhámos unokaöccse vette meg, Napóleon-aranyakkal fizetett. Később kölcsönkért néhányat belőlük, de vissza sohasem fizette. Az érméket bátyám a rejtjeleket őrző széfben tartotta. Miután „feltankoltam” (a rám eső részből), siettem vissza Szervánszkyhoz. A virágágyat kerítő kőfalon ült gondolataiba mélyedve. Talán legújabb művét komponálta, melyet a lelkében dúló ellentétek heve táplált. Bartóki ihletésű, avantgárd, dodekafóniával

kísérletező zenéket írt. Nem telt el sok idő, hogy megtudjuk: a szovjet ideológia pontosan ezeket az irányzatokat ítélte el s bélyegezte „formalistá”-nak (mint a nácik „degenerált”-nak ugyanazt). Felvilágosításunkra a Szovjet–Magyar Baráti Társaság gyűlésén került sor. A Szovjet Zeneszerzők Szövetségének három kiküldöttje ismertette (rágta fülünkbe tolmács útján) a hivatalos nézetet, amit Zsdanov, a Bolsevik Párt Központi Bizottságának italkedvelő titkára agyalt ki. Az ő tana állította szembe a nemzeti vonásokkal ékeskedő „szocialista realizmus” művészetét a „kozmodopolita”, „formalista” művészek tévelygéseivel. Zsdanov nemcsak a művészetet osztotta kétfelé, de a világot is: a demokrácia és az imperializmus táborára. Az előbbi élén a Szovjetunió állt, az utóbbit Amerika képviselte. (Ugyanezt tette egyébként Truman államelnök is a maga doktrínájával, csak fordítva – miszerint a demokráciát Amerika védte a Szovjetunió terjeszkedésre törő önkényuralmi rendszere ellen.) Minél mélyebbre hatoltak az orosz hírnökök a zsdanovi tanok fejtegetésében, annál komorabbá vált az egybegyűlt muzikusok és kritikusok arca. Vészjósló sejtelem járta át a lelküket a bornírt esztétika hallatára. Közöttük ült Endre is. Arcára pillantva azt hittem, kirobban, amikor a szovjet kollégák Csajkovszkij muzsikáját hozták fel példaképpül.

– *Útszéli zene* – sziszegte, mikor kiléptünk a házból, s felindultságában leült a járda szélére. Szinte demonstrálva szavai súlyát. Talán nem is annyira az ártatlan Csajkovszkij miatt hördült föl, hanem attól való rémületében, hogy milyen jövő vár a magyar zenére (s az országra) az orosz uralomban.

Egyelőre azonban úgy tűnt, nem vezett el minden. Az optimisták még bíztak abban, hogy Magyarországon másképp lesz, mint a Szovjetunióban, s hogy olyan élet- és államforma fog kialakulni, melyben mindenki jól érezheti magát. A kommunisták sem siettek, hogy ezt az illúziót eloszlassák; úgy tettek, mintha ők is a demokrácia szabályait követnék. Ez az állapot azonban nem tartott sokáig. Sztálin pörölye halomra döntötte a remények légvárait, s a magyarországi pártnak be kellett bizonyítania, hogyan lehet a többségből kisebbséget csinálni. A „szalámitaktika” alkalmazásával belülről bomlasztották s morzszolták fel a koalíció és az ellenzék pártjait, szeletelték a demokrácia szalámiját, míg csak a csonkja maradt Sztálin henteslegényének, Rákosi Mátyásnak a kezében. Másik mancsában a kést tartotta.

„Évés közben jön meg az étvágy” – szól a mondás, s a szalámizást hamarosan követte az egyházak s a belső ellenzék felszámolása: Mindszenty pere, majd Rajké. A Szikránál megszüntették a zenei kiadványokat, s engem menesztettek. Lakást változtatam, a Pasaréti útra költöztem. Új (szintén özvegy) háziasszonyom fia emigrált, s egy amerikai tábornok sofőrje lett Olaszországban. Bátyám is elhagyta az országot. Futárként utazott Ankarába, mikor híre jött, hogy a többséget képviselő kiscgazdapárt vezetője, Nagy Ferenc miniszterelnök lemondott. Svájcban tartózkodott, de nem tért haza, mert szabadságát és életét féltette. A hír hallatára a határállomásról hívta vissza bátyámat a követ, s azt tanácsolta, ne menjen vissza. Laci Rómába utazott, és papi hivatását követő kollégája meghívására a szeminárium cellájában talált menedéket. Rövidesen az IRO (International Refugee Organization) alkalmazta.

Nem sokáig voltam állás nélkül én sem. Mikor zeneakadémiai kollégám s a svábhegyi Epepe-kör háziasszonya, Huszár Klári meghallotta, hogy nincs munkám (bár a Zene-művészek Szövetsége továbbra is alkalmazott), azt ajánlotta, hogy a Rádiónál keressek

állást. Ő akkor már az oktatási osztályon dolgozott, majd beajánl. Pályázatomban sikerrel járt, felvettek. Legalul kezdtem, „forgató” lettem. A lemezekről játszott zenei és a prózai műsorokat a forgatók kezelték az erre a célra berendezett stúdióban. A több lemezre kiterjedő művek (az LP korszak előtt) folyamatosságát, a sima átmenetet úgy értük el, hogy a kapcsoló pöcköt abban a pillanatban billentettük el, amikor a két különböző korongon forgó lemezek záró, ill. kezdő hangjait megszólaltató barázdák egybehangzóttak. A forgató büszkesége volt ez a precizitást igénylő pillanat, és volt, aki olyan lendülettel pöccentett, mint a virtuóz zongorista, amikor a kezét emeli a magasba egy-egy zengzetes akkord leütése után.

A forgatók válogatták és pergették a hangjátékokat aláfestő és kísérő zenei és zajlemezeket is. Utóbbiak nagyobb részét a BBC ajándékozta a Rádióknak. Ezekről s a zenés lemezekről kevertük és tekertük a rádiójátékok és más produkciók aláfestéséhez szükséges mixtúrát. A felhasznált részeket viaszceruzával jelöltük, akár csak azokon az interjúkat, riportokat tartalmazó viaszlemezeken, melyek a napi híreket színezték. Ezért a hírek beolvasása is a forgatóstúdióban történt.

A hercegprímás perének tárgyalását szintén viaszlemezen rögzítette a Rádió technikai osztálya. (Még nem volt magnetofon.) Én voltam szolgálatban az esti híreknél. A bemondó épp a torkát köszörülte, amikor kinyílt az ajtó, s az újonnan kinevezett kommunista párttitkár lépett be az ügyelővel. Egyenest hozzám fordult, s kezembe nyomta az aznapi tárgyalásról készült átiratot, amelyben néhány sort piros ceruzával kitörölt. Kérte, hogy ezeket a sorokat hagyjam ki a lemezen is. Nem volt idő gondolkodásra, megkerestem a helyet, s a viaszceruzával bejelöltem a kihagyandó szakaszokat a bíboros vallomásából. Amikor lejátszásra került a sor, a pöckök billentésével hamisítottam meg a felvételt. A párttitkár kezét rázott velem, s elégedetten távozott. Másnap a feltűnően csinos, szőke bemondónőnk sírva fakadt, amikor a Mindszenty-per riportját adták a kezébe. A régi gárdából itt maradt idősebb kolléganője ugrott be a helyébe, nem lett botrány.

Simon – a fiatal párttitkár – ismerősként szól hozzám. Vasmunkás volt, s a háború után petróleumkályhákat javított és árult a Népszínház utcai ház udvari helyiségében. A Gát József vezette Vándor Kórusban énekelt, onnan ismertem, s mivel kályhára volt szükségem, tőle vásároltam. Máskor is benéztem Simon jól fűtött műhelyébe beszélgetésre, útban a Víg utcai kottametszőkhöz. Említette, hogy politikai tanfolyamra jár szabad óráiban. Nyáron becsukott a bolt, és Simont akkor láttam viszont, amikor kinevezése után végigjárta a stúdiókat, hogy bemutatkozzon. – Szervusz – szaladt ki a száján, amikor meglátott. Mindketten meglepődtünk, s rögtön fölment az ázsióm (vagy le) a kollégáim között. Találgatták, mi lesz a szerepe az új fiúnak, aki már az első napokban demonstrálta, hogy nem statisztának tették a Rádióhoz.

Amikor odakerültem, a régi szakemberek és a különböző nyomásra kinevezett új adminisztrátorok, osztályvezetők békés együttműködését még csak a felszínen zavarták a politika fondorlatai. A mi osztályunk főnöke, Feszler Tóni bácsi, nyugalmazott huszártiszt volt, aki a bemondók, forgatók és technikusok seregének barátságos tónusú vezényletével biztosította az adások olajozott menetét. A bemondók csapata is különös vegyülete volt a réginek és újnak. A választékos, polgári hanglejtést pesti szleng vagy vidékies színezetű kiejtés váltogatta. A változatosságot még az is cifrázta, hogy a késő éjjeli és hajnali adásokon a forgatók helyettesítették a bemondókat. Időt, időjárást konferáltunk, s gyakran a zenés műsort is magunk válogattuk. Akkoriban nagy sláger volt Edith Piaf *La vie en rose* című dala, s Anna napján ezzel kezdtem a reggeli mű-

sort, hogy Pannit felköszöntsem. Vekkerrel ébresztette magát, hogy meghallgassa. Kollégáimnak is tetszett a dal, s divatba jött, hogy reggelente becsúsztassuk a műsorba. Rózsaszínben akartuk látni az egyre inkább szürkülő világot.

Kodály Zoltán még a háborús években felvételeket készített a különböző tájakról való népi és városias kiejtésekről. Az ő ösztökélésére a bemondójelölteket most már nyelvész-fonetikus szakemberekből, színészekből álló bizottság vizsgáztatta. Ennek meg is lett az eredménye: öröm volt hallgatni az első pályázat nyertesének beszédét, amelyben nem sikkadt el nyelvünk dallamossága s a magánhangzók zengése. Ugyanakkor az a szokás is megszűnt, hogy a forgatók helyettesítették a bemondókat hajnalban és éjszaka.

Bemondó kollégám, B., régi szocdemes, szerette az italt, amit munka közben sem tagadott meg magától – csak az utcát kellett kereszteznie a toroktisztító fröccsért a sarki kocsmában. Egy reggel, amikor még csak kettesben voltunk a stúdióban, rosszkedvét a korai kelés miatt rajtam akarta kitölteni. Elejtett megjegyzésekre válaszolva elmondta, hogy elégedetlenek a munkások, s amit ő a hírekben beolvas, annak fele sem igaz. Ő tudja, mert külvárosban él, onnan utazik be reggelente, s nem a Pasarétról, mint én. Hiába játszottuk a lemezt, ő nyilván nem látta rózsaszínűnek az életet. – Igazad van – válaszoltam –, mert soha gyárban még nem jártam, s munkással is csak kórusokban találkoztam, honnan is tudnám? – Diskurzusunk félbemaradt az adás miatt, de folytattuk a kocsmában. Akkoriban robbant ki a Tito–Sztálin konfliktus. Az ellenséges propagandát a mi stúdióinkból olvasta be szerb nyelven a hatalmas termetű expartizán férfi s alkatban is hozzáillő partnernője. Fenyegetőzve csepülték nemzeti hősíket, Titót, az imperialisták „láncos kutyá”-ját s „csahos társai”-t. – Na látod? – oktatott V., mikor erről is szó került két fröccs közben.

A beszélgetést követően arra gondoltam, hogy furcsa módon most is (a háború után) a kivételezettek közé tartozom, s továbbra is kettős életet élek. Bántotta lelkiismeretemet, ami a Mindszenty-lemezzel történt, s főleg az, hogy milyen könnyedséggel hajtottam végre Simon utasítását. Úgy éreztem, hiába próbáltam függetleníteni magam azoktól, akiknek a módszereit elítéltem, mégis cinkosuk leszek a munkám révén. A bökkenő az volt, hogy szerettem a munkámat. Előléptettek, s zenei rendező lettem az oktatási osztályon. Felköltöztem az emeletre, íróasztalt kaptam.

8

Új beosztásom lehetővé tette, hogy „normális” életet éljek, megszabadultam a hajnali és éjszakai műszakok nyűgétől (és előnyeitől). Pannival elhatároztuk, hogy összeköltözünk. Rövid keresés után a Rózsadombon béreltünk lakást egy villa felső emeletén. A Berkenye utcai ház tágas teraszáról gondosan ápolt kertre és a városra nyílt kilátás – kacsalábon forgó palota volt akkori körülményeinkhez képest. Az alattunk lakó agglégény nem sok vizet zavart. Alkalmazottunk, Teri szinte családtagként élt velünk – ő főzött. Ancsit a közeli óvodába írtattuk be. Nyilvánvaló volt, hogy fizetésemből ezt az életmódot nem engedhetjük meg magunknak, de ezzel egyelőre nem törődünk. Jól éreztük magunkat a tágas lakásban, és csalékony pillanatokban úgy hittem, kárpótlás az elvesztett otthonért. Még arra is gondoltunk, hogy autót vegyünk s azon menjünk látogatni anyámat. Az alkalmi vételből nem lett semmi – vonaton utaztunk. Anyám nagy szeretettel fogadta jövődöbeli menyét, de a pusztai lányok szeméből kérdőjel

kandikált láttunkra. Siettünk vissza mesebeli kastélyunkba, s másnap, munkába menet úgy éreztem, boldog vagyok. Dolgozott Panni is, de már nem a könyvkereskedésben, hanem olyan irodában, ahol munkaidejét úgy oszthatta be, hogy Ancsit az óvodából hazakísérhesse.

„Zsebből” éltünk, mit sem törődve a jövővel, amiről vakságunkban nem láttuk, mennyire bizonytalan. Társzekéren vontatta fel négy ígásló a szenet, amit Panni már nyáron megrendelt, hogy ne fázzunk télen. Még csurrant-cseppent „mellékjövedelem” Kivadárról, ahol néhány új birtokos a nekünk megmaradt földekből vásárolt egyik holdat, hogy a sovány parcelláját, amit a földosztáskor kapott, kiegészítse. Sem ők, sem mi nem sejtettük, hogy az „állam” a földreformban meghagyott birtokokat is ki fogja sajátítani, s az új birtokosokat kolhozokba kényszeríti majd.

Előbb azonban a bankok és a nagyüzemek államosítása került sorra. Panni apjának textilgyára volt, amit a háború után nehéz munkával épített újjá és indított be. „A háborúban a németek, most meg a kommunisták vették el” – mondta Bécsben, ahonnan már nem is tért vissza, amikor megtudta, mi történt. Osztrák állampolgár lett, és Panni édesanyja is kiutazott hozzá.

Józsi bátyám elhatározta, hogy kivándorol. Nem látta értelmét, hogy Kivadáron maradjon, ahol közösen gazdálkodott Zsiga bátyámmal. Útlevelet nem kapott, ezért „feketén”, az orosz-osztrák csempészek teherautóján készült elhagyni az országot. Több ismerősünk jutott már ki velük Bécsbe, biztos útnak látszott. Az indulás előtt feljött Pestre, nálunk szállt meg. Ugyanakkor más látogatónk is akadt – a gazdasági rendőrség két embere. Panni édesapjának bérháza ügyében jöttek, már nem is tudom, milyen ürüggyel, beázott tető, tatarozás elhanyagolása, ilyesmi. Iratokat kerestek, Pannit faggatták, feldúlták íróasztalát, beleolvastak a naplójába. Az a tény, hogy a ház már nem volt jövődöbéli apósom tulajdona (az államosítás miatt), a legkevésbé sem zavarta őket; nyilván a zavarosban akartak halászni. Én munkában voltam, szobámban Józsi kukszolt. Oda tuszkolta Panni azzal, hogy albérlőnek mondja, ha felfedezik. Szerencsére erre nem került sor, mert azután, hogy meghallották, hogy a Rádiónál dolgozom, a gengszterek elpucoltak. Józsi kimerészkedett a szobámból. Ha volt kétsége afelől, jól teszi-e, hogy elhagyja az országot, az most ellillant. Reggel indult a teherautó, s mi biztosra vettük, hogy másnap már Bécsből kapjuk a hírt, hogy megérkezett.

Nem így történt. A teherautót az orosz katonai rendőrség leállította Győrben, s kíséerte onnan Bécsig, ahol persze nem a Sacher Hotelben, hanem az orosz hadiszállás börtönében szállásolták el a menekülőket, akik menet közben eldobálták a magukkal hozott ékszerszomagokat, aranypénzt. Úgy gondolták, enyhébb büntetésben lesz részünk, ha nincs náluk értéktárgy; a csempészésért külön büntetés járt. Pedig a vallató orosz tiszt, akinek Józsi tolmácsolt, hajlandó lett volna őt szabadon bocsátani magas összeg lefizetése ellenében. Erre nem kerülhetett sor (ha egyáltalán kerülhetett volna), mert a társaságot visszatoloncolták Budapestre, az orosz parancsnokság Vilma királyné úti börtönébe. Onnan már az ÁVO vitte Józsit az Andrássy út 60.-ba, majd a kistarcsai internálótáborba. Üzenetet nem küldhetett, s így csak hosszas utánjárás után tudtuk meg, hol van.

Vasárnap lehetett látogatni, kéthetenként. A HÉV járatán utaztunk Kistarcsára. Az élelmi csomagokkal megrakott utasok közt szorongott szomszédunk, Görgey Guido felesége, aki néhány hónapos csecsemőjével a karján ment a férjét látogatni. Így tudtuk meg, hogy ő is Kistarcsára került. Guido a német megszállás idején aktívan vett

részt az ellenállásban, s tucatszámra mentett emberi életeket – deportálásra ítélt zsidókat, katonaszökevényeket. Engem is ő támogatott, amikor megtagadtam, hogy csapatommal nyugatra vonuljak. A háború után a külügyminisztériumban dolgozott. Onnan vitték el a katonapolitikai osztály emberei. Kémkedéssel vádolták.

A tábor parancsnoka a féllábú alezredes volt, akit a foglyok „Dreifusz”-nak csúfoltak, mert mankóval járt. Mindent elkövetett, hogy a látogatók kellemetlenül érezzék magukat. Szadista gyönyörrel tartott szemlét a tábor kapuja előtt felsorakozott grófnők, vasalt nadrágos polgárok, fejkendős asszonyok, jampecok, cigányok söpredéke felett. Fel-alá bicegve leckéztette és becsmérelte a nép ellenségeinek látogatóit. Bámulatos szókészlettel rendelkezett, amit talán sírásó korából hozott magával. A csomagjaikat szorongató rokonok, barátok pisszenni sem mertek, de Panni nem hagyta magát. – Miért nem enged be? – kiáltott oda neki fennhangon. – Minek várakoztat? – A Toronyőr (ez volt a másik beceneve) felkapta a fejét, ki merészeli őt félbeszakítani. Egy fejkendős, fiatal nőt látott, mellette egy valamivel magasabb s teltebb alakú anyát, karján gyermekével. Elfutotta a méreg, de mivel hirtelenében nem tudta, mivel büntesse a játékrontót, sarkon fordult – már amennyire a botlába engedte –, s elindult az épület felé. A kapuból szólt vissza: – Csak jártassák a szájukat, s maguk is ide kerülhetnek! A régi világ megszűnt, vegyék tudomásul! – Ebben igazat kellett adnunk neki.

Részletes lista sorolta a különböző élelmek: cukor, vaj, szalonna, tojás stb. engedélyezett mennyiségét. Ha valamelyik meghaladta a határt, elkobozták az egész csomagot. Teri segítségével dekáztuk az adagokat a konyhamérlegen, órákig tartott a csomagolás, és sohasem lehettünk biztosak, eljut-e Józsihoz. A beszélőben magas, sűrű fonatú rács választotta el a rabokat látogatóiktól, akik egymás mellé préselődve kiabáltak, hogy mondanivalójukat érthetővé tegyék a pokoli hangzavarban. Biztattam Józsit, hogy mindent megteszünk kiszabadulásáért. Ő meg nyugtatott – kibírja addig is. Lógó orral, szinte szégyenkezve mentünk vissza otthonunkba. Valóban úgy hittük, hogy ki tudjuk hozni Józsit, vagy legalábbis elérjük azt, hogy minél előbb kerüljön bíróság elé, ahol egy jó ügyvéd segítségével enyhe büntetéssel ússza meg a „bokorugrás” kísérletét. Amikor láttuk, hogy nem jutunk semmire, zugügyvédhez fordultunk, kinek „összeköttetés”-ei voltak. Józsi kihozatalát biztosra ígérte, csak tegyük le a pénzt. Őt más gyanús alakok követték; aranyérméket, értéktárgyakat adtunk el, hogy a vesztegetési, közbenjárói díjakat kifizethessük. Panni mint Leonora küzdött Józsi kiszabadításáért, hiába.

Utcán, autóbuzson, villamoson egyre gyakrabban tűntek fel az ÁVO kék parolis katonái – összeszorított ajkú újoncok, akikkel senki sem akart vagy mert szóba elegendeni. Késő délután sétára indultam Ancsival a Rózsadombon. A domb tetejéről leláttunk egy új ház hátsó udvarába. Vadonatúj, még csillogó drótkerítés vette körül, s két fegyveres ÁVO-s katona őrizte. Dermesztő látvány volt a szovjet mintájú tányérsapkát viselő örök jelenléte a békés lakóházak között, s ezt valahogy Ancsi is érzékelte – ijedten szorongatta a kezemet, topogott mellettem. Egy miniszter villáját őrizték a katonák, barátságatlanul pislogtak felénk.

Rajk László lakását a Vérhalom utcában nem őrizte katona. Népszerű volt, s mint a párt majdani vezérét emlegették. Nem sejthette, hogy magának ásott vermet, amikor belügyminiszter korában létrehozta az ÁVO-t, s rendezte az első koncepciók perекet. Egy kora nyári estén vitték el a pribécek újszülött fia s felesége mellől. A legendás kommunista hirtelen kémme, az „imperialisták” és Tito ügynökévé vált, annak nyilvánította saját pártja. Pörbe fogták, bíróság elé állították. A tárgyalást a Rádió közvetítette.

Nem volt szükség hamisításra, mert a vádlott, elvtársai buzdítására (s megkínözva), mindent „bevallott”. A „nép” nem sokat törte a fejét azon, hogy a vád igaz-e vagy sem. Vidéken arattak, a városiakat meg már elfásította az előző pörök színjátéka. Kételyét senki nem merete hangoztatni, s a párttagok a párt tévedhetetlenségébe vetett hit bizalmával altatták lelkiismeretüket (ha volt). K., Panni volt férje nem áltatta magát. Annak ellenére, hogy a párt elitképző akadémiájának volt a hallgatója, s az iskola igazgatónöje fényes karrierrel kecsegtette, attól tartott, hogy belekerül ő is abba a hálóba, amit a moszkovita pártvezér szőtt. Elhatározta, hogy meglép. Feljött hozzánk búcsúzni, s ígérte, hogy segít, ha távozásra szánjuk el magunkat mi is. Rendőrfőnök barátjával Csehszlovákián át jutott Bécsbe.

Vasárnapi kirándulásaimról nem tettem említést a Rádióban. A Rajk-ügy mindenkit megfélemlített; kiben bízhattam volna? Kitől várhattam volna segítséget?

Barátom, a politikai osztály munkatársa, jó módú nagypolgári család gyermeke, egy alkalommal azzal traktált, hogy az új rendszerrel való szolidaritást, teljes elkötelezettséget olyan cselekedet bizonyítja, melynek elkövetése után nincs visszaút. A párt érdeke felülmúl minden erkölcsi megfontolást. Mintha azt mondta volna: – Pizskítsd be a kezed (hazudj, csalj, árulkodj stb.), s akkor valóban közénk tartozol. – Faramuci idealizmusát – többek közt – a pesztonka alakja táplálta, aki az őt „felszabadító” Sztálin képét adorálta cselédszobájában. Nekem akart lökést adni? Vagy önmagát buzdította? Azt, hogy akkor már *nem* voltam párttag, csak akkor tudta meg, amikor az emigrációból látogatva találkoztunk. A Duna-parti kávéházból az alsó rakpartra kalauzolt, ott beszélgettünk. Akkor már napilapnak dolgozott, közgazdasági cikkeket írt. A füves part kitaposott ösvényén sétáltunk a Margit híd felé; nem hallgathatott le senki. – Csődben az ország – mondta –, külföldi kölcsönökből élünk. – A jobbján haladtam, s arra gondoltam, ha most belököm a Dunába, csak a halak tudnák. Leültünk a lépcsőre, s barátok maradtunk azután is.

A Rajk-per után a Rádió folyosóira fegyveres ávós katonákat állítottak. Piros fedelű, fényképes igazolványokkal láttak el bennünket, s ezek felmutatása nélkül nem közlekedhettünk, még akkor sem, ha a rideg tekintetű őr már tizedszer látta képünket. A látogatók ideiglenes igazolványokat kaptak.

Akik eddig csak legyintettek, amikor politikáról volt szó, a bohémabb természetű kollégák is meghökkentek. A szabad légkört s a szabadosságot, mely eddig oly természetesnek tűnt a művészeket foglalkoztató intézmény életében, megmérgezte az ávósok jelenléte.

Júliusban házasságot kötöttem Pannival a kerületi elöljáróságon. Panni tanúja az idősebb családi barát volt (kinek fia szintén elhagyta az országot), az enyém S. Emil barátom. Emilt a Légvédelmi Tüzérségnél ismertem meg, ahol katonai szolgálatunkat teljesítettük. A Rózsadombon lakott a családi házban, s apja nyomdokait követve a mérnöki pályára lépett. A háború után mondta el, hogy egyetemista kora óta részt vett az illegális kommunista mozgalomban. Az ostrom után édesapja a házukat kutató orosz katonákkal vitába keveredett, csetepaté lett belőle, fegyvert fogtak rá, lelőtték. Segítségére siető legidősebb fiát szintén. Emil temette el őket a ház kertjében. Maga ásta a sírt a fagyos földben. Utána elment a párt székházába, és visszaadta a pártigazolványát. Ennek ellenére kiemelkedő életpályát futott be, Kossuth-díjat kapott.

A végső lökést a disszidáláshoz a levél adta, mely arról értesített, hogy lakásunkat társbérlelővel kell megosztanunk. Ekkor kezdődött az a folyamat, mely a „kitelepítés”-nek nevezett deportálásokban kulminált. Lakásokat osztottak ketté, ajtókat falaztak

be, de a konyha s a fürdőszoba közös maradt. Mi megelőztük a kellemetlenséget azzal, hogy Teri udvarlója, aki rendőr volt, a mi címünkre jelentette be magát. Ők lettek a társbérlők.

Nem halogathattuk a disszidálást azért sem, mert Panni teherben volt. Az osztrák-magyar határt szögesdrót kerítés és aknamező zárta (nem írhatom azt, hogy „védte”), s határvadászok őrizték. Vezető nélkül bajos volt átjutni. A szülők szervezték az utat Bécsből. Abban állapotunk meg, hogy küldönc hozza a hírt majd, mikor induljunk. Addig is készülünk fel. A küldöncnél családi amulett lesz, azzal azonosítja magát.

Most már nyakig merültem a kettős életbe. Nappal a munkámat végeztem, este konspiráltam. Néhány értéktárgyunkat barátokhoz vittük, a pianínómat Bartók Jánosékhoz (megint). Orvos házaspár barátaink szirupban oldott enyhe altatószerrel láttak el arra az esetre, ha Ancsi az úton nyugtalankodna.

Közben készülődtünk a karácsonyi ünnepekre, amikor – szokás szerint – a szentes-tén Beethoven *Kilencedik szimfóniájá*t sugározza majd a Rádió. Tavaly én forgattam, de idén már otthon fogom ünnepelni. Ancsi megtanulta (tőlem?) Devecseri Gábor versikéjét:

*„Tele vagyok gonddal-bajjal,
Tele van a popszim vajjal.”*

– amit az óvodában is elszavalt az óvónők megrökönyödésére és mulatságára.

A Rádióban békekölcsönt jegyeztünk (ami valójában az indirekt adózás egyik formája volt), s Rajk László kivégzéséről már senki sem beszélt. A partizán bemondók sem haragudtak már annyira. Látszólag helyreállt az egyensúly.

9

Kollégáim már hazamentek, egyedül ültem az irodában, amikor megszólalt a telefon. – Látogatónk van – szólt Panni. – Megyek – válaszoltam, s letettem a kagylót. Dobogó szívvel néztem körül, mit tegyek, mielőtt elindulnék. Fiókomban hevert a békekölcsön felajánlási íve. Kitöltöttem a maximális összegre, s a piros fedelű mozgási igazolvánnyal együtt visszatettem a fiókba, majd taxiért telefonáltam. A folyosón barátságos mosollyal üdvözöltem a mogorva ávóst, ki tudja, nem látom-e viszont, ha lebukom.

– Utoljára látlak – búcsúztam a Margit hídtól, amikor áthajtottunk rajta. Otthon nyugodt modorú fiatalember várt Panni és Ancsi társaságában. Az amulett az asztalon feküdt. Másnap kell indulnunk, mondta a fiatalember, a győr-soproni vonattal. Lepecsételt soproni bejelentőlapokat tett elém, töltsen ki. Az állomás kapujánál határőrök igazoltatnak, s mi ezekkel igazoljuk majd, hogy helybeliek vagyunk. Azt a nevet írtam bele, amit katonaszökevényként használtam: Szecsődi Béla, foglalkozása: polg. isk. tanár. – Az állomás kijáratánál házaspár vár, bicikli lesz náluk – folytatta a küldönc –, ők vezetnek majd a csempészekhez. – Csomagot alig vigyünk, gátolna a gyaloglásban. Tudtam, miről beszél – sokat mászkáltam azon a vidéken, amikor Eszterházán katonászkodtam.

Tervünkről csak néhány barátunk tudott. – Elutaztak Kivadárra, fogja mondani a telefonban Teri, ha mások keresnek. Amit a lakásban hagytunk, óréa és vőlegényére testáltuk. A szomszédos Áfonya utcában lakott Gát József. Átmentem hozzá búcsúzni, meg azért is, hogy izgalmamot oszlassam. – Lőnek – óvott Jóska –, ez a parancs, a mi-

nap hallottam. – Értésülésében nem kételkedtem – az ÁVO énekkarának volt a karnagya. Nem mondhatnám, hogy a hír megnyugtató volt, de el sem ijesztett. Nem lehetett visszafordulni. Szökésre szántam magam – újból. Ezúttal a jövő elől, mely nem tartogatott számunkra semmi jót.

Panni útra készen várt otthon. Anyámat megyünk látogatni reggel, mondta Ancsinnak, mikor lefektette. Ő volt az egyetlen közülünk, aki azon az éjen nyugodtan aludt. Utolsó éjszakánkat töltöttük otthonunkban.

A győr–soproni motoros zsúfolva volt, s Ancsi kitaratóan ostromolt kérdéseivel: hol lakik a nagymama? Van-e kutyája, cicája? A szirupnak semmi hatása nem volt. A körülöttünk ülő utasok, köztük a bóbiskoló fiatal határvasúci, oda se hederítettek, de nekem úgy tűnt, hogy csupa szem és fül mindegyik. Beesteledett, mire Sopronba értünk. Barátságos tekintetű asszony ült velünk szemben. – Nehéz dolguk lesz – mondta a lezárlásnál.

Panni már belül volt, amikor rám került a sor. A zöld parolis ór hosszasan böngészte a bejelentőlapot, de én úgy tettem, mintha Pannit követném, s kihúztam az ujjai közül. Nem nyúlt utána, s a tömeggel áttódultam én is a kapun. Megkönnyebbültünk, amikor megláttuk a biciklis házaspárt. Ancsit a bicikli kosarába ültettük, a férfi tolt. Kis táskában volt mindenünk. A várost elhagyva erdőbe értünk, ahol frissen esett hó takarta a fákat. A tisztáson négy embert pillantottunk meg: egy nőt és három férfit. A nő és a társa szintén disszidens volt, a másik kettő meg a csempész. Jól megtermett, hegymászó típusú fiatalemberek, németül beszéltek. Szemünk láttára húzták ki a farakás alól nehézkaliberű fegyvereiket. – Ha lőnek az örök, ők visszalőnek – magyarázta a disszidens férfi –, SS-katonák voltak a háborúban. A csempészek termoszt halásztak ki hátizsákjaikból, s forralt borral kínáltak. Megállapodtunk, hogy Ancsit felváltva viszzük a nyakunkban, elnyelte volna a hó különben. Már nem kérdezősködött. Elállmosodva figyelte készülődésünket – érdekesebb kaland volt, mint a nagymamát látogatni. Indulás előtt a disszidens férfi – foglalkozására nézve fogtechnikus – elővette a vörös fedelű pártkönyvét, darabokra tépte, és színpadias mozdulattal a levegőbe hajította. – Így kell disszidálni! – hengegett. A papírfecnik hangtalanul szállongtak alá a hulló hópelyhekkel. Elindultunk a térdig érő hóban. Pannit, aki akkor már három hónapja volt teherben, nyomta az átitatódott irhabunda. Levetette, s az egyik csempész a maga vállára penderítette. A másik csempész nyakában Ancsi lovagolt. Amikor a drótkerítés közelébe értünk, lehasaltunk, vártunk. A csempészek az órájukat nézték, s az egyik előrement. Lélegzet-visszafojtva vártuk a jelet, mikor indulhatunk. Kis idő múlva pisszentett, s mi utána lódultunk. Kúszva bújtunk át a felemelt drótok alatt, toltuk Ancsit magunk előtt. Túloldalt futásnak eredtünk, s nem álltunk meg addig, míg egy tisztásra nem értünk. – Most már leülhetnek – mondták a csempészek, s rámutattak néhány fatönkre. Letakarítottuk a havat a tönkökről, de Ancsi nem volt hajlandó leülni. – Piszkos – mondta, s ezen jót nevtünk, de csak halkan, bensőnkét átjárta a melegség: megmenekültünk, Ausztriában voltunk.

Az erdőből kiérve fényeket láttunk, arra tartottunk. A faluszéli házban már vártak ránk, s mire megmosakodtunk, s levetettük átnedvesedett lábbelijjeinket, kész volt a vacsora: gőzölgő gulyásleves. A dunyhás ágy nekünk jutott, aludtunk benne, mint a bunda. Nem tudom, miért, de a fogtechnikus partnere is velünk aludt a széles ágyban. Reggel autó állt meg a ház előtt: bécsi taxi. Búcsút vettünk a háziaktól s társainktól, s beültünk a taxiba. A csempészek is jöttek velünk. Bécsben, a ház előtt, melyben Panni szülei laktak, megálltunk az utca túloldalán. Egyik kísérőnk kiszállt, s felment a la-

kásba. Néhány perc múlva visszajött, kinyitotta a kocsi ajtaját. A pénzt megkapta, mehattünk. Mindketten átkísértek a forgalmas úttesten, „leszállítottak” a kapuban váró szülők karjába. A lakásban feldíszített karácsonyfa állt. Meggyújtottuk a gyertyákat, holott a szenteste még négy napnyira esett.

10

Józsira gondoltunk; cserbenhagytuk. Már Ausztráliában voltunk, amikor Zsiga bátyám megírta, hogy munkatáborba került valahol a Mátrában. Mást nem írt – cenzúrázták a leveleket. – Legalább jó levegőn van – gondoltuk naivan. A hely, ahová toloncolták, lehetett volna akár Szibériában is; addig sem Józsi, sem társai nem tudták, hova viszi őket a vonat, míg az örök a Recsk–Parádfürdő vasútállomáson a marhavagonokat ki nem nyitották. Ott ÁVH¹ osztag várt rájuk, gyalogosok, lovasok kutyákkal. Futólépésben hajszolták őket a négy kilométerre fekvő félig kész táborba, rugdalva, ütlegelve a lemaradókat. A táborban, meztelenre vetkőztetve, azt a néhány kacatot is le kellett adniuk, ami még náluk volt. Az értékesebb holmijukat – karórát, pénztárcát stb. – már Kistarcsán elszedték tőlük. Volt, aki a rájuk irányított géppuskákra pillantva, a német haláltáborokra emlékezett, s úgy hitte, hogy kivégzőosztag fog végezni velük. A lekasabolás helyett azonban az élve eltemettség várt rájuk a háromszoros drótkerítés mögött.

Zsiga csak véletlenül tudta meg, hova került Józsi. A kivadári Klausz Ernő s Hantosi másik fia, Ferenc, a zabari állami gazdaságban dolgozott, Salgótarján mellett. Nyári szünidejét Laci, Ernő fia (s egyben Ferenc bérmafia), a gazdaságban töltötte apja mellett, aki lovagolni tanította. Lóháton barangolt barátaival a környező erdőkben, mezőkön, amikor megpillantotta a kőbányát. Piros csíkkal festett gúnyákba öltözött rabok dolgoztak benne, fegyveres örök vigyáztak rájuk. Csak messziről láthatta őket, közelebb nem merészkedett, tartott az öröktől. Élményét elmondta apjának, bérmaapjának, s ők suba alatt tudakolva derítették ki, hol a tábor, majd azt is, hogy Józsi is ott van. Tőlük tudta meg Zsiga.

A recski tábor, melyet az önhatalmú ÁVH állított fel a szovjet munkatáborok mintájára, hivatalosan nem létezett, minisztériumi kimutatásokban nem szerepelt. A benne sýnylődő majdnem 1800 rab társadalmi összetétele akár az ország lakosságának keresztmetszete is lehetett volna. A renitens szociáldemokraták, hitszegő kommunisták, szabotázzsal vádolt vasutasok mellett parasztok, közhivatalnokok, orvosok, tanárok, mérnökök, katonatisztek, arisztokraták s az országszerte ismert költő, Faludy György, szorongtak az emeletes fekvőhelyek bolha lakta szalmazsákjain, oly szűk közökben, hogy amikor az egyik megfordult, az egész sornak fordulnia kellett vele. Mint Józsi, legtöbbjük a kistarcsai internálótáborból került oda, bírói ítélet nélkül, törvénytelenül. A hamis vádak bő lajstroma a tiltott határátlépéstől, a kémkedéstől (külföldre írt levél pl.) a szabotázsig és az árulásig (ha valaki – mondjuk – megrongálta a párt plakátját) terjedt, s nem volt senki az országban, akit ezért vagy azért ne lehetett volna letartóztatni az utcán, a lakásán vagy a hivatalában.

A rabok a „Csákánykő”-nek nevezett sziklatömb fejtését s a kötörés munkáját végezték pusztá kézzel, kezdetleges szerszámokkal. Ruházatuk száralmas, élelmezésük hiányos volt: fáztak, s állandóan éheztek. Az örök kímélet nélkül hajszolták az embe-

ri mi voltukból kivetkőztetett foglyokat, s aki a normát nem teljesítette, azt ételmegevnással, gúzsbakötéssel, lucskos magánzárkával büntették. Ettől még jobban elgyengültek, a termelés is csökkent. Az esztelen bánásmód láttán a rabok arra következtettek, hogy megsemmisítőtáborban vannak. Számolták a heteket, hónapokat a biztos éhhalálra. A vezetőségnek is ez járhatott a fejében, amikor vizsgálatot rendelt el. A kiszálló főorvos (a táborban csak rab orvosok voltak) a „fenékpróbával” selejtezte a csont-bőr rabokat; akinek az összecsípett bőre összeragadt, mert már a farán sem volt izom, azt félreállította. Társaik szinte biztosra vehették, hogy nem látják viszont őket. A „szempróba” viszont a rabok módszere volt, amivel – úgy gondolták – meg tudják állapítani, ki van soron. Tükör nem volt, s így egymás szemében ellenőrizték s pillantották meg a közeli vég jeleit. Voltak, akik akaratukkal, szellemi tornával fordultak szembe a halállal. Ezek közé tartozott Faludy György, aki sok rabtársában „tartotta a lelket” – a szó erejével. Esténként kis csoport vette körül szalmazsákján – köztük Józsi is –, hogy hallgassák az irodalomból, történelemből merített elbeszéléseit, utazásainak történetét, verseket, a magáét s másokét. A szellemi táplálék feledtette a test éhségét, a sebet és a megaláztatást: *éltette* őket. Csoportjukból senki nem halt meg.

Az örök is tudatában voltak az embertelen bánásmódnak, s az egyik őr így biztatta a rábízott munkaosztágot: „Emberek, ha rendesen viselkednek, úgy bánok magukkal, mint emberekkel.”² Gyakran egymással versengtek a kegyetlenkedésben. Ez volt az ő teljesítményük.

A három év alatt egy embernek sikerült megszöknie, Michnay Gyulának hívták. A szinte lehetetlent valósította meg. Társaikat elfogták, de neki sikerült kijutnia. Több száz rab nevét tudta fejből s olvasta be Münchenben a Szabad Európa Rádió mikrofonjába. Michnay beszámolója nemcsak Magyarországra jutott el, hanem az ENSZ bizottságához is. A táborok létezését nem lehetett többé titokban tartani. A szökést követő brutális megtorlást enyhébb elbánás s (alig) javított koszt váltotta fel. Egy ember leleménye és bátorsága életeket mentett.

Az otthon maradt család többi tagja sem kerülhette el a sorsát. A földosztás után maradt birtokot elvették, s anyámat és Zsigát kilakoltatták Kivadárról. Bodvicára költöztek, albérletbe. Ott sem maradhattak sokáig; kitelepítés címén az Alföldre deportálták őket. Ugyanerre a sorsra jutott húgom és férje, csecsemő gyermekükkel. Mikor az anya teje elapadt, főtt bab kipréselt levéllel, húsával táplálta Miklós fiát. Szép szál, erős ember lett belőle, akinek még most is úgy ízlik a bab, mint másnak a csokoládé. Kivándorolt ő is. Szobájában mementóként őrzi zsenge gyerekkora színhelyének, a lepusztult, elgazosodott Lenin-tanyának a fényképét.

Sztálin halála után Rákosi megbukott, Nagy Imre alakított kormányt. A munkatáborokat megszüntették. Józsi kiszabadult, s a kitelepítettek is hazamehettek, már akinek volt hova. Walter tartotta a kapcsolatot anyámmal, leveleztek, és látogatta – helyettem is –, amikor Budapestre költözött. A forradalom után Józsi kimenekült, s meg sem állt New Yorkig. A repülőtéren Laci fogadta. Csendes természetű, kevés szavú ember volt, szemüvege mögül bizalmatlanul tekintett a világra. Mikor meglátogattam New Yorkban, s recski élményeiről faggattam, Faludy könyvét³ nyomta a kezembe. – Ebben benne van minden – mondta. Egész éjszaka olvastam, nem tudtam letenni, csak olyankor, mikor felháborodva csaptam le a matracra. Ablakom alatt Manhattan éjjel sem szűnő forgalma zakatolt, s idézte *A csodálatos mandarin* bevezető taktusait. Szerzője, az emigráns Bartók Béla már nem érthette meg, hogy „*híres kis*” hazáját viszontlássá.

1951 januárjában kötöttünk ki Melbourne-ben, tűző nap alatt, kánikulában. Már négyen voltunk, megszorodtunk Ausztriában fiammal, Béla-Józseffel. A dokkmunkások feljöttek a fedélzetre, banánnal kínáltak – mint a majmokat. Leültek a hajókötelekre, s cigarettát sodorva, komótosan vették szemügyre az idegeneket, akiket az ő partjaikra sodort a történelem szele. Szavukból kukkot sem értettünk – szleng volt a javából. A svábhegyi Epepe-játékok jutottak eszembe, s elnevettem magam. Nevetésem átragadt Pannira, Ancsira, s kosarában kisfiam is elmosolyodott. Megérkeztünk.

2007. május. Chatswood, NSW, Ausztrália

Jegyzetek

1. Az ÁVO az 1949. december 31-én hozott minisztertanácsi határozattal Államvédelmi Hatósággá (ÁVH) alakult. Minisztériumoktól független szerv lett, melyet a kommunista párt bizottsága irányított.

2. Idézi dr. Hoyos János, Böszörményi Géza: RECSK 1950–1953 című könyvében. Interart, Budapest, 1990.

3. George Faludy: MY HAPPY DAYS IN HELL. William Morrow & Co., New York, 1963. Magya-

rul 1989-ben jelent meg POKOLBÉLI VÉG NAPJAIM címen. Faludy az emigrációból – Amerikából – tért vissza Magyarországra 1946-ban. 1949-ben történt letartóztatása után zárták a recski börtöntáborba. L. még: Sztáray Zoltán összefoglaló munkáját: CSÁRÁNYKŐ. A RECSKI KÉNYSZERMUNKATÁBOR. Püski Kiadó, 1997, mely Michnay Gyula szökésének izgalmas történetét is közli. Recskről a fent említett és más írásokból tudok, s Józsi rabtársaitól. Józsi nem beszélt róla.

„HOL VAN A KONZOLTÜKÖR...” (I)

Egy kispesti polgárasszony fél évszázada

Hoffstaedter Lajosné szavait Lenkei Júlia jegyezte le

Hoffstaedter Lajosnéval folytatott magános beszélgetéseinket 1982 telén-tavaszán rögzítettem. Elsősorban azért, hogy remek történeteit akkor még kicsi dédunokái és további örökösei számára megörökítem. Elővigyázatosságom elhamarkodottnak bizonyult: még több mint tíz évig

részesítette családját szeretetében, bölcsességében, derűjében, tündéri humorában: néhány nappal a századik születésnapja előtt halt meg. A családdal a visszaemlékezések publikálása mellett döntöttünk, úgy gondolva, hogy nemcsak egy nagy formátumú egyéniségnek állítunk így em-

léket, de tárgyilag, történetileg, szociológiai-ailag is értékes információkat adunk közre. Ez az életút belevilágít egy korszak történelmébe, mindennapjaiba, emberi viszonylataiba, nem pusztán az átélt események kapcsán, hanem a főhős nő sajátos nézőpontja, reflexiói által is, ezért a szűk családi körön kívül is tanulságos lehet.

A következő szöveg nagyjából az első harmadát öleli fel hősnője életének. A második harmad története talán hamarosan máshol lesz olvasható. A harmadik harmad már nem volt a mese része, mert a beszélgetők számára nagyjából ismert volt. A beszélgetés tárgyát képező életanyag

folytatása részben olvasható Mesterházi Lajos memoárjaiban, VAKÁCIÓ ÉS VISSZAEMLEKEZÉSEK című kötetében. Ő az alább közölt életút Lajoskájá, a főhős nő második gyermeke, aki íróvá készülődvén, az apai ősök egyik ága nyomán választott írói, majd új polgári nevet magának.

A szöveg minden mondatának hanganyagdokumentum-hátttere van. Nem fényesítettem rajta semmit, csak válogattam, csoportosítottam, strukturáltam az anyagot. Köszönöm De Saint-Rat Louis-né Hoffstaedter Magda és Mesterházi Márton segítségét.

Lenkei Júlia

Én véletlenül lettem Lenke. A mamám Ilonát szeretett volna, de a papám nem tökéletesen beszélt magyarul, és Ilonkát mondott. Ilonka, Helénke, Helenke, Lenke, és egyszerűen beíratta a Lenkét. Hazajött, odahajolt a kocsim fölé, és azt mondta: kis Lenke. A mamám ijedten felkiáltott: Mit mondasz? Ilona! – Nem! Lenke! – Így lettem Lenke.

A gyerekkorom se jobb, se rosszabb nem volt, mint más gyereké. Volt szezon, amikor nagyon jól keresett az édesapám, akkor kicsikét vígabban voltunk, volt olyan idő – az úgynevezett holszezon –, amikor keveset keresett, akkor bizony előfordultak családi perpatvarok, mert igen jó és bölcs mondás, amit a zsidók mondanak: Dalles zankt sich! A szegénység veszszeszik. Én ezeket a veszekedéseket érzékenyen fogtam föl. Amikor az iskolából hazamentem, mindig arra gondoltam, jaj istenem, csak nyugalom legyen odahaza, ne legyen a mama mérges. Hát szegényke persze hogy mérges volt, mert egy nagy családot kicsi pénzből kellett ellátni.

Hároméves voltam, amikor vissza tudok emlékezni, mikor az én mamám abból a lakásból, ahol én születtem, s amire már nem tudok visszaemlékezni, elment egy belvárosi lakást megnézni. Erre az időre azért emlékszem olyan nagyon jól, mert ahogy anyám fel-le járkált abban az üres lakásban, egyszer csak beszaladt egy kis szürke cica. Abban a pillanatban azt mondtam a mamámnak: ide jöjjünk, ide jöjjünk, mert itt van egy kis cica. Úgyhogy azt a lakást ki is vettük. Egy régi ház volt, állítólag még a törökök építették. Legalábbis gyanúsán sok kamrája volt a pincében, amik bizonyára börtöncellák lehettek a maguk idejében. Ezeket a kamrákat kiadták a piaci kofáknak, akik a piac végeztével oda hordták be a gyümölcsös kosaraikat, ott tárolták, ilyen cella lehetett vagy nyolc a pincében. A fölött a pince fölött volt a mi lakásunk, nagyon szép, déli fekvésű, óriási nagy szoba, egy hosszú, nagy előszoba, kisebb szoba és megfelelő mellékhelyiségek. A mellettünk való házban lakott egy nagyon gazdag özvegyasszony. Özvegy Hamvassynénak hívták, és volt két lánya: Erzsike és Anna. Az Erzsike egy katonatiszthez ment férjhez, az Annát pedig elvette egy igen jó nevű ügyvéd, dr. Schlamingen Jenő, és ők nagyon nagy társas életet éltek. Volt nekik egy barátjuk, aki nagyon sokszor járt hozzájuk. Én mint kislány úgy emlékezek rá vissza, hogy egy szemüveges, kecskeszakállas, sovány, középmagas férfi volt. Ahogy később megtudtam, ő

volt Fényes László, aki később a Károlyi-kormányban valami sajtófőnök lehetett. Hamvassy Annát akkor különcknek tartották, mert állandóan a férjével és annak férfi barátaival, köztük Fényes Lászlóval ült a kávéházban esténként, nyáron ugye fagyaltozni, télen talán nem volt kávéházban, csak nyáron lehetett látni, mert a teraszon ültek kint, és mindig nagy vitában voltak, és cigarettázott, ami akkor még nagyon nagy ritkaság volt. Schlamadingeréknek két gyerekük volt, egy fiuk, Ervin, és egy lányuk, Erna, akiből később neves zongoraművész lett. A nagymama tanította kezdetben zongorázni, később magasabb kiképzést kapott, egy hangversenyén én is voltam, egy Beethoven-hangversenyén, azután később már nem hallottam róla.*

Nálunk mindig volt legalább egy, de leginkább két falusi unokatestvér, akiknek nem volt otthon a faluban iskolájuk, be kellett őket adni a városba. A papájuk volt a zsidó a faluban. Ez azt jelentette, hogy övé volt a kocsmá, övé volt a bolt, amiben kocsikenőcs-től kezdve cipőpasztáig, kockacukorig és egyéb csemegéig mindent lehetett kapni. Ezekért a gyerekekért a nagybátyám, aki szintén nem volt gazdag ember, természetben fizetett, vagyis krumplit, szilvalekvárt, diót, mákot, kerti veteményeket, terményeket küldött. Ezeket nem kellett a piacon venni. És ezek a fiúk nálunk jártak iskolába. Nagyon jóban is voltunk, közelebb álltak hozzám korban, mint a legfiatalabb testvérem, aki öt évvel volt nálam idősebb. Ez a két fiú velem egyidős vagy egy évvel fiatalabb vagy egy évvel idősebb volt. Mindenhova együtt mentünk, ha küldtek minket valahova. A multságunk az volt, hogy a csemegeüzletek kirakatánál megálltunk, és a kirakat tartalmát egymás között elosztottuk. Ez az enyém, ez a tied, ez az enyém, ez a tied. Mert volt két-három nagyon finom csemegeüzlet Fehérváron, ahol füstölt lazactól, angolnától kezdve mindenféle egzotikus gyümölcsig mindent lehetett kapni, malagaszőlőt, narancsot, fügét, datolyát, amit mi nem tudtunk megvenni pénzért, nem is kaptunk odahaza. Almát, diót kaptunk bőven, mert az termett a nagybátyámnak, ananász nem termett. Nem is tudtuk, hogy mi az a nagy, zöld, dinnye alakú növény, aminek csak a levele látszott, nem tudtuk, hogy belül mi van, de egymás között elosztottuk. Ez a tied, ez az enyém. Amiből csak egy volt, nem lehetett elosztani, azt elhatároztuk, hogy hazavisszük a mamáéknak. Úgy jöttünk el attól a kirakattól, mintha nagyon jóllaktunk volna a finom csemegékkel. Azután még a multságunk az volt, hogy amerre mentünk, és csengő volt a kapu mellett, azt mind megnyomtuk. Megnyomatlan nem maradt egy sem. Azután futottunk. Ilyen multságaink voltak. Nem mondom, hogy szomorú gyerekkorom volt, nem is hiszek a szomorú gyerekkorban, csak egész rendkívüli körülmények között lehet egy gyerek szomorú. Mi nagyon vidámak voltunk, pláne ha nem volt otthon semmiféle csetepaté. Akkor nagyon jól éreztük magunkat. Voltak bizonyos dolgok, amiken érezhettük, hogy szegények vagyunk, de a mamám, aki nagyon kényes volt a háztartására, azért olyan körülményt tudott teremteni, hogy azt mondhatnám, hogy nívósabban éltünk, mint most. Például soha terítetlen asztalnál nem ettünk. A reggelihez, uzsonnához színes abrosz volt felterítve, ebédhez mindig hófehér abroszon rendesen megterítve ettünk. És akármilyen egyszerű étel, az nagyon kitűnően volt elkészítve. De mi főleg nagyon szerettük a kenyeret. Főzeléket azt nem nagyon ettünk, de már az én mamámnak nagy bánatára ebéd után elkezdtünk kenyeret enni, mert nagyon finom házi kenyere volt, köménymagos, krumplis kenyér. Mellettünk a Hamvassyék házában volt egy nagyon finom oltott szederfa. Nekünk az ablak előtt volt egy

* Hamvassy Anna később elvált Schlamadinger Jenőtől, és Balázs Béla felesége lett. Balázs naplójában és leveleiben sokat lehet olvasni kettejük kapcsolatáról és a gyermekek sorsáról. Fényes László a Nemzeti Táncs tagja volt Károlyi Mihály alatt.

nagy erkélyünk, ahova ki szoktunk ülni, volt egy kis asztal, pár szék, nyáron a vacsorát is ott ettük. A Hamvassyék szederfája a mi erkélyünkig ért. És a törvény értelmében a szomszédba átnyúló ágakról a szomszéd nyugodtan leszedheti a gyümölcsöt. Hát mi le is szedtük, nagyon finom, nagy szemű, fekete oltott szeder volt. És hát nem tartottuk magunkat olyan szigorúan a törvény előírásaihoz, hanem kicsit hosszúra igyekeztünk nyújtani a karunkat, úgyhogy nemcsak a mi erkélyünket érintő ágakról szedtük le a szedret, hanem egy kicsit odébb is nyúltunk. Nagyon finom szedret ettünk, és nem volt semmi galiba, mert a Hamvassyék meg sem ették a többit.

Én Fehérváron a felső leányiskolát végeztem el. Ez olyan iskola volt, ami az igazgatónő szavai szerint úrinőket képezett ki, akik műveltek, de amellet jó gazdasszonyok is, jártasak azokban a dolgokban, amit egy magyar művelt úrinőnek – amitől én nagyon messze álltam – tudnia kell. Négy elemi és a zsidó iskolában végeztem, azután kénytelen volt az anyám, bár drága iskola volt, ide beíratni, mert polgári csak az apácáknál volt, ahová én nem járhattam. Ez hatosztályos volt. Tanítottak irodalmat, történelmet, kötelező volt elsőtől német és francia, de én németet már a zsidó iskolában tanultam. Úgyhogy én második elemiben már olvastam jól magyarul, németül és héberül. Harmadik osztályban már kifogástalan volt a helyesírásom. Vitték a negyedikbe megmutatni a gyerekeknek, hogy milyen jó a helyesírásom. Minthogy nagyon rossz nyelvérzésem volt, és idegen nyelveket nehezen tanultam, magyarul jól megtanultam. Közben tudtam, hogy nekem dolgoznom kell, dolgoztam is, már mint iskolás. Eljártam egy irodába, ahol a főnök nem tudott jól magyarul, mert segesvári ember volt, aki elvette egy nagy magyar ügynökség tulajdonosának a lányát, s mivel az apósa szélütést kapott, ő vezette az irodát. De kellett neki valaki, aki magyarul tud, úgyhogy már ötödik-hatodik osztályban én annak az irodának a magyar levelezését végeztem. Közben tanultam magántanártól könyvelést, teljesen mérlegképes könyvelővé képeztem ki magamat. Mi volt akkor más egy lány részére, aki egyetemre nem mehetett, az anyagi helyzete nem engedte meg, varráshoz meg ilyesmihez, amivel a lányok akkor foglalkoztak, nem voltam elég ügyes, de nem is volt kedvem hozzá. Akkor kezdték a női munkaerőket bevezetni az irodákban, és akkor kezdett elterjedni az írógép. Nekem egy olyan írógépem volt az első, amelyiknek fel kellett emelni a hengerét, ha látni akartam, hogy mit írtam. Megtanultam a gépirást, gyorsírást.

Rengeteget olvastam, 15 éves koromig Jókai összes műveit elolvastam. A leckével gyorsan végeztem, és utána. Kölcsönkönyvtárban tag voltam. A Palotavárosban volt egy kölcsönkönyvtár, valami ilyen iparos, úgynevezett olvasókör volt. Elég nagy könyvtár volt. Úgyhogy én onnan legelőször Jókai összes műveit kiolvastam. Megvolt ott a száz kötet Jókai. Mind kiolvastam. Azonkívül a francia irodalmat olvastam főleg, olvastam Eugene Sue-nek *Párizs rejtelméi* című könyvét is. Ponson du Terail sok könyvet írt, azok ilyen ősei a detektívregényeknek. Azonkívül az én mamám járatott újságot, persze csak krajcáros Kis Újságot, és voltak az úgynevezett „kolportőrök”, akik füzetes regényeket vittek házakhoz. Ezek a füzetes regények mindig úgy végződtek, valami rendkívül izgalmasat mondtak a végén. Például: a gróf egy rendkívül érdekes kijelentést tett. Folytatása következik. Ilyenformán a következő 20 fillért is meg kellett reszkírozni, s a következő héten a folytatást megvenni. Ezek a folytatások végtelen hosszúak voltak. Egyre emlékszem: „A koldus grófnő, vagy kilencmillió örökösője.” Ez körülbelül másfél évig folytatódott. Mindig így volt a folyt. köv., hogy nem lehetett ellenállni a következő füzetnek. Nem tudom, kik követték el ezeket az írásműveket, de izgalomban tartotta az egész családot. Az olvasás nemcsak magánügy volt, hanem télen esténként tollfosztás volt. Az én mamám sok libát öletett, mert magunk nem öl-

tünk, és annak a tollát meg kellett fosztani. Ősszel, mikor az egész évi zsírt begyűjtötte, a tollat, a szép tiszta tollat félretette a mamám egy zsákba, és téli esténként fosztottunk tollat. Körülültük az asztalt, hárman-négyen fosztottunk. Le kellett a tollnak a száráról a tiszta tollat és pelyhet szedni, félrerakni, és az egy tiszta vánkoshuzatba bele volt gyűrve, bele volt gyömöszölve. A csoma pedig ment a tűzbe. Akkor hárman közülünk fosztottak, a negyedik fölolvastott. Fölolvasta az izgalmas regényeket, vagy fölolvasta az aznapi újságot, amit esetleg a mamámnak nem volt ideje elolvasni. Ez volt a téli szórakozás. Azután legtöbbször kukoricát főzött a mamám, fejtett kukoricát. Puhára megfőzte, eszegettük közben mint csemegét. Később, mikor már a nővéreimhez udvarlók is jártak, azok is részt vehettek, de azok nem fosztottak, csak ott ültek, és szórakoztattak bennünket, és kaptunk egy csésze teát. Ez volt a mi társadalmi életünk.

Az iskola után „Havranek Ignác és veje” kereskedelmi irodájában dolgoztam. Ez volt a hivatalos címe. Több nagy magyar és külföldi céget képviseltünk, ezekkel álltunk levelezésben, mert a megbízásokat a szállításokra nekünk mint a cég képviselőinek adták át a kereskedők. Mi a rendelést feladtuk, leszállítás után a nekünk járó jutalékot megkaptuk. Már két éve dolgoztam, de este nem mehettem ki az utcára. Nyolc óra után – ahogy a mamám mondta – tisztességes zsidó lány nem megy ki az utcára. Én hivatkoztam például a Réti Jolán nevű nagyon kedves keresztény barátnőmre, aki legalább olyan tisztességes volt, mint én, és azt mondtam, a Réti Jolánt elengedi a mamája. – Az mehet, az egy „siksze”. Te nem mehetsz, mert te egy tisztességes zsidó lány vagy. – Sokszor pokolba kívántam a tisztességet, megmondom őszintén.

*

18 éves koromban fölkerültem Pestre. Már az otthoni zárt helyzetet nagyon meguntam. Nagy volt bennem a szabadságvágy, kitörni ebből a körből. Fölkerültem Pestre. Persze a mama a lelkemre kötötte, hogy nincs külön elmenés, sétálás, esti kimaradás, mert a pesti fiatalemberek mind csirkefogók, azok csak hozományra vadásznak. Na, mondtam, nálam nincs mire vadászni. A nővéreim rábeszélésére itt kerestem Pesten állást. Öt hirdetésre küldtem ajánlatot. Mind az öt helyre kaptam meghívást, bemutatkozásra és életrajz elmondására. Az öt hely közül kiválasztottam azt, ami a lakóhelyemhez legközelebb volt, ahová nem kellett járművet igénybe venni, mert az nagyon sokat jelentett. Ez egy nagy, országosan kiterjedt vászonáru- és kelezgyevállalat volt. Ott azután a levelezést és a könyvelésnek mindegyik fajtáját gyakoroltam. 1912 augusztusáig semmi baj nem volt.

A vászonnak nagyon nagy szerepe volt egy család életében. Vászonból készült az ágynemű, az összes testi fehérnemű, mert a férfiak is fehér vászoninget hordtak és bokáig érő alsónadrágot. Bokáig érő, hosszú hálóingeket viseltek a férfiak, a nők is hosszú, fehér vászon hálóingeket, hihetetlen nagy pazarlás volt ilyen tekintetben, mert ezeknek a fehérneműknek a mosása, vasalása, keményítése olyan nagyon nagy munka volt, hogy ez igénybe vett egy asszonyt, egy tevékeny, szorgalmas asszonyt, mint az én édesanyám volt, reggeltől estig.

A női fehérnemű állt egy vászoningből, amin okvetlenül volt csipke vagy hímzés, persze kézi munka, amit magunk csináltunk. Azonkívül egy bugyogó, aminek a szára térdig ért, és térden alul egy négy centi széles fodor, szintén csipkével és hímzéssel. A nővéreim még hordtak fűzőt, halcsontos fűzőt. Én már nem hordtam. Azt az ing fölött hordták, jó szorosra befűzve, és arra rájött egy fehér mellényke, ami védte, úgynevezett fűzővédő. Én már emancipáltam magamat a fűző viselése alól, olyan sovány voltam. Amikor férjhez mentem, 48 kiló voltam. Nekem nem volt mit befűzni. A nővére-

im eleget szidtak, sőt a szabóm is szólt nekem: Kisasszony miért nem hord fűzőt? Mondtam: Miért, olyan vastag a derekam? – Nem, de mégis. – Azért elég rendesen néztem ki. Azután nagyon röviddel az én Pestre érkezésem után már 20 éves koromban, amikor férjhez mentem, már senki nem hordott fűzőt, csak a nagyon kövér nők, akik rá voltak szorulva a fűzőre.

A vászonfajták a következők voltak: tiszta lenvászon. Az a legdrágább volt. Abból legalább egy korona volt métere, ami nagyon sok pénz volt akkor. Ezt igazán csak a gazdagok engedhették meg maguknak. Azután volt pamutvászon. Az olcsóbb volt. Azt pamutszálakból szótták. És volt úgynevezett „makaófonál”, az egy afrikai növény volt, aminek a szálait szintén megfonták, megszótták és fehéritették. Vászongyár nálunk Magyarországon volt kettő. Mert a Goldberger az kékfestőgyár volt, az vásznat szótt, de kékre festette. Ehhez Elzász-Lotaringiából hozatta be a munkásokat. Magyar munkásokat erre nem tartott. A vásznak nagy része Csehországból jött. A rumburgi vászon volt a leghíresebb. Most nem tudom, a várost hogy hívják.* Rumburgi vászonnak nevezték, persze volt Reichenberg, meg Prága maga, ahonnan szállították. A legtöbb Csehországból jött, Ausztriából kevés. A textilipara nagyon nagy volt Csehországnak. Az egész Monarchiát jóformán Csehország látta el textiláruval.

A szegény emberek úgynevezett „kanavászt” használtak ágyneműnek. Ez kék és piros csíkos, részben lenből, részben pamutszálakból font vászonféle volt, színes, hogy kevésbé piszkolódjék, hogy tovább lehessen fenn tartani. De lepedőt azért fehérrel használtak a legegyszerűbb emberek is. Így azután kénytelenek voltak a kiskeresetűek részletre vásárolni, olyasformán, hogy vettek egy vég vásznat, annak az árának a 20 százalékát mindjárt kifizették, a többit két-három koronás részletekben törlesztették. Ha egy lány férjhez ment, a legegyszerűbb családból is, bizony nagy gond volt, mert legalább hatszor felhúzni, hatszor dupla ágyat kellett neki adni. Ez egy életre szólt. Az én mamámnak az a gyönyörű rumburgi ágyneműje, amiben nyolc gyereket szült meg, az végig, haláláig kitarott.

A Rottenbiller utcában a Központi Vászonáru és Kelengye Vállalatban helyezkedtem el levelezőnek és könyvelőnek. A legnagyobb munkát természetesen a könyvelés adta, mert körülbelül tizenkétezer ügyfelünk volt, három utazónk járta be az országot, és helyi képviselőink is voltak nagyobb községekben, városokban. Én a folyószámlákat vezettem, ahol a vevőnek a tartozását kellett nyilvántartanom, amit vásárolt, és a törlesztéseket a beérkező csekkek után, vagy pedig az utazó, aki inkasszált, behozta a pénzt, jegyzéket, azt el kellett könyvelni minden számlára, hogy ki mit fizetett. Év végén én csináltam meg a vállalatnak a mérlegét. Ami azt jelentette, hogy ki kellett mutatnom az árukészletnek az értékét, a leltárat természetesen a raktári személyzet csinálta, nekem csak beadták a számokat. A vagyon állt a raktári készletből, kinnlévőségekből, bankbetétből. Teher nem is volt, mert a vállalat mindent készpénzzel fizetett, ami azt jelentette, hogy a száztíz százalékos hasznán kívül volt még két százalék úgynevezett kasszaskontó, amit a készpénzfizetésért kapott. Úgyhogy ha mondjuk a tíz százaléka a vevőknek megtartotta a pénzt, és persze volt olyan lumpen, aki megvette a vég vásznat, adott rá öt korona előleget, azután amikor az ügynök elment, fogta, bevitte azt a vég vásznat a zálogházba, és a pénzt elköltötte. Ilyen is volt, de nem volt több, mint tíz százaléka a vevőknek. Ezt azután a száztíz százalékos felár bőven kárpótolta.

Egy szép napon beállított egy nagyon elegáns, nagyon előkelő külsejű fiatal hölgy, aki elmondta, hogy neki ugyan semmi gyakorlata nincs, de perfekt német és francia.

* Rumbuk.

Hát franciára nekünk nemigen volt szükségünk, németre igen, mert a cseh gyárral, ahonnan mi vásároltunk, német levelezés folyt. Nem tudtuk másra használni, mint az általános irodai gyakornoki munkára, vagyis az irattár kezelésére, a levelek és az elküldött levelek másolatainak lerakására és a postázásra. Minden megírt levélhez neki kellett gépelni a borítékot, fölbélyegezni és aláírásra odatenni az irodafőnöknek a napi postát. Hát ennek egy részét el is végezte, de azután – ahogy később kiderült – a leraknivalókkal nem bíbelődött, hanem ahelyett, hogy dossziékba rakta volna a leraknivalókat, begyömöszölte a fiókjába. Egy szép napon, éppen betegszabadságon volt, amikor nagy szükség lett volna valami régi levélre, kerestük, nem találtuk a helyén az irattárban. Kihúztuk a fiókját, és ott láttuk begyömöszölni a két hónapi leraknivalót. Mire az irodafőnök kijelentette, hogy mától fogva fölfüggeszti a nyári egy órai kedvezményt, nem hat órakor fogunk távozni este, hanem hét óráig bent maradunk, és közös erővel lerakjuk a leraknivalókat. Este hat órakor – mint aki ezt nem is hallotta – szépen bementem a mosdóba kezét mosni, kalapot föltenni, és elindultam. Jó napot kívánokkal búcsúztam az irodából, és kivonultam. Csak néztek rám, nem szóltak semmit. Másnap reggel sűgva kérdezték tőlem a kolléganők: Hova mentél tegnap? – Hát nyáron hat óráig maradunk, benne van a szerződésünkben. Este hat órakor megint ugyanezt csináltam, és akkor szólt az irodafőnök: Lenke kisasszony hova megy? Mondom: Előbb az uszodába, utána haza! – Hát nem hallotta, hogy benn maradunk este hétig, amíg ezt a restanciát le nem rakjuk? – Mondom neki, kérem, nekem nincsen restanciám, én azsúr vagyok minden munkámmal. – De hát kérem, itt van a sok leraknivaló, azt le kell rakni! – Rakja le az, aki kint hagyta! – Nem csinálhatunk kivételt, kisasszony, önnek is ezt kell tenni, amit a többiek tesznek, vagy levonja a következtetést! – Kérem, három hét múlva kilépek, tessék tudomásul venni – és szépen elvonultam. Nem, nem vonultam el, akkor ott maradtam, szolidaritásból a többiekkel. Három hét múlva kikértem a bizonyítványomat. Ragyogó szép bizonyítványt kaptam.

Ugyanebben a szakmában a Fehér József céghez mentem a Kígyó utcába. Ez szakmában ugyanaz volt, de vevőkörben egész más. Azt mondhatnám, hogy Magyarország összes mágnása, hölgyei, akik férjhez mentek, itt szerezték be a kelengyéjüket. Csodálatosan szép kelengyék készültek, persze minden hímzés kiadva hímzőnőknek, varrás varrónőknek, egészen csodálatos dolgok, és nagyon kivételes stílusban kellett levelezni ezekkel a mágnáshölgyekkel. A világért nem volt szabad őket mulasztásra figyelmeztetni, ha valami fizetési differencia volt, mert ott is előfordult, hogy egy számlát ki egyenlíttetlenül hagytak. Vártuk, hogy majd a kegyelmes asszonynak eszébe fog jutni mégis, vagy a legközelebbi rendelésnél nagyon tapintatosan a főnök felesége, aki szintén részt vett az üzletben, nagyon művelt, finom hölgy volt ez a Fehérné is, tökéletesen beszélt franciául, németül, és „kegyelmes asszonynak bizonyára elkerülte a figyelmet”, ilyen hangon hozzárta a számlához az előbbi maradékot. Itt nagyon jól megfizettek, itt nagyon szép fizetésem volt nekem. Nagyon be voltam fogva, de nagyon meg voltam fizetve. Az én képességeimhez és tudásomhoz mérten olyan nagy fizetést ajánlottak fel, amit már nagyon jó állású családapák kerestek. De nem szerettem, először is nem volt külön irodám, hanem az üzlet hátsó része volt elkerítve irodának. Nem volt kellemes villany mellett dolgozni és este nyolcig bent lenni. Nagyon messze volt a lakásunktól, és délben hazamenni és visszamenni nagyon fárasztó volt, a munkahelyiség is sötét, mindent a világon magamnak kellett végeznem, a postázástól kezdve a számlázásig, a könyvelésig, ez kellemetlen volt. Kezdtem más állás után nézni.

Otthagytam a Fehér József céget. Ezzel meg is jártam. A nővéremnek cukorkaüzlete volt. Vásárolta a nagyon divatos „Egger mellpasztillát”. Ez a pasztilla – a hirdetés

szerint – még a tüdőbajt is gyógyította. A hirdetés a következő formában jelent meg minden újságban, minden napilapban. Hátral az utolsó oldalon: állt egy férfi, beesett arrcal, nyitott szájjal, és az a felírás volt, hogy „ó, jajj, ez az átkozott köhögés megfojt engemet”. Vele szemben állt egy daliás, kerek képű férfi, mosolyogva, az volt a felírás: „Az Egger mellpasztilla megszabadított engemet a betegségtől.” Ezt az Egger mellpasztillát az én nővérem is árulta az üzletében, a lerakatnak és a vezérképviselőnek a tulajdonosa éppen keresett magyar–német levelezőt, és engem, mint egy ügyfelének a hűgát, fölvelt. Az iroda szerintük az Andrássy úton volt, ami akkor nagyon előkelőnek számított, de valójában az Andrássy úti ház Aradi utcai mellékszárnnyában volt, az ablak is az Aradi utcára nyílt, és a főnök családjának a lakása is ott volt mellette. Ez onnan volt tapasztalható, hogy a főnök felesége naponta háromszor bejött az irodába, és társalgott telefonon a barátnőjével. Egy alkalommal jelentette neki, hogy van egy új barátom. Ketten voltunk az irodában lányok, hogy mi ne halljuk, franciául mondta, és utána egy rövid szünet után, nyilván a barátnője kérdésére felelve azt mondta, hogy több mint barátom. Én ezt megértettem, és nem nagyon tetszett, tudtam, hogy ez nem tisztességes dolog, ezért nem tetszett nekem. Egy másik napon bejött a főnök nő azzal, hogy a szobalányomat el kellett küldenem valahova, legyen szíves, jöjjön be befűzni a fűzőmet. Hát nekem ez bizony nem tetszett, mert én úgy gondoltam, hogy nem vagyok komorna, én az irodának vagyok a dolgozója, mi közöm nekem a főnök feleségének a fűzőjéhez? De bementem, és teljes erővel kezdtem húzni a fűzőnek a zsinórját, és hogy hatásosabb legyen ez a befűzés, még a térdemmel a főnök feleségét is erősen megtámasztottam, minden erőmet beleadva befűztem a kecsesnek nem nevezhető idomait. Hazamenve kijelentettem a testvéreimnek, hogy én felmondok, nem maradok ott. A nővéreim kétségbeestek: Hát te minden állásodat otthagysz? Mondtam, hogy majd keresek jobbat. Elkezdtem az újságot böngészni. Jelentkeztem egy Honvéd utcai céghez. A cég tulajdonosa Jungen Sándor volt, egy Zombolyából származó sváb ember, nagyon jó modorú, nagyon finom, ahogy akkor mondták, igazi úriember volt. Nagy raktár volt az iroda alatt, különböző külföldi képviselői voltak, vasáru és edény. A déli órákban kellett jelentkezni. A főnök behívott a magánirodájába, és kezdett engemet, ahogy ma mondják, káderezni. Megkérdezte, hogy mennyi az igényem. Bejelentettem, hogy 130 korona. Kedves kisasszony, ez nagyon sok, megmondom őszintén, van egy hölgy az irodámban, már négy év óta, és annak csak 120 koronája van. A könyvelőnő, aki három év óta van itt, annak csak 110 koronája van. Én nem adhatok önnek többet. Mire én azt mondtam, ezek a kollégánok biztosan jobb anyagi helyzetben vannak, mint én, szülőknél laknak, nem nekik kell gondoskodni szállásról, élelemről. Nekem magamat kell eltartanom, sőt az én szüleim olyan szegények, hogy nekem még őket segítenem is kell. Én kevesebbel, mint 130 koronával, nem érhetem be. Erre ő azt mondta, hogy sajnálom, kisasszony, én ennyit nem fizethetek. Én is sajnáltam, mert nagyon tetszett nekem a három irodahelyiség és az a hang, ahogyan a főnök beszélt. Hazamentem. Már másnap kaptam egy levelet, hogy jöjjenek újra vissza. Újra visszamentem. Már a bizonyítványokat előzőleg bemutatam, ez a káderezéshez hozzátartozott. Bementem, és akkor azt mondta a főnök, hogy kisasszony, nekem annyira tetszik a maga írása és a stílusa, hogy én megadom a 130 koronát, de én arra kérem, hogy senki meg ne tudja. Nem is mondtam meg senkinek soha. Borítékban kaptuk a fizetésünket, a főnök maga borítékolta, és én nem kérdeztem a többinek a fizetését, ők sem kérdezték az enyémet.

Az irodában voltunk hatan lányok és az irodafőnök. A hat lány közül az egyik német volt, nem is tudott magyarul. Gludovác Mariann-nak hívták, Csehországból jött, egye-

nesen Reichenhallból. A munkaóra 8-tól 12-ig és 2-től 7-ig tartott. De mi ketten, a Gludovác Mariann és én félórával tovább maradtunk bent, mint a többiek délben, este félórával hamarabb mentünk el. Ez azért volt, mert a főnök délelőtt 11 órakor jött be, akkor átnézte a postát, és 12-től fél 1-ig, mikor senki nem volt bent, akkor diktálta a Gludovác Mariann-nak a német leveleket, és nekem pár szóval megjegyezte mindegyik levélen, hogy mit válaszoljak. Erre kellett ez a félóra plusz idő, és este azt a fél órát elvehettem. Amint később kiderült, a mi főnökünk nem tudott sem németül, sem magyarul, ezért kellett neki egy nagyon perfekt német levelező, aki teljesen hibátlanul írta meg a német leveleket, és kellett egy megfelelő, jó kereskedelmi stílussal rendelkező magyar levelező, aki a magyar leveleket írta. Zombolyai sváb volt, Herczeg Ferencnek volt földije, és általában ezek a kétnyelvű nemzetiségi lakók egyik nyelvet sem beszélték tökéletesen. Nagyon muzikális ember volt, az Erkel családdal volt nagyon jóban, a Filharmóniai Társaságnak is pártoló tagja volt. Rengeteg sokat járt operába, hangversenyekre, és általában a társasága, hogy úgy mondjam, a polgárság legfelső rétegéhez tartozott. A bátyja miniszteri tanácsos volt a pénzügyminisztériumban, őt már nem Jungennak hívták, hanem Józsa László méltóságos úr volt. A főnök nagyon keveset beszélt általában az alkalmazottaival, csak a legszükségesebbeket. Családi állapotuk után nem érdeklődött. Voltak olyan férfi munkatársak, akik már 25 éve ott dolgoztak, de azt hiszem, még azt sem tudta róluk a főnök, hogy nősek-e vagy nőtlenek, családjuk van-e vagy magányosok. Egyáltalán nem törődött ezzel. Nagyon különös agglegény volt. Itt nagyon jól éreztem magamat.

*

Ugyanazon a napon, amikor elfoglaltam az állásomat, akkor ismerkedtem meg volta-képpen a férjemmel. Ez úgy történt, hogy egy reggel a nővérem, aki nagyon tisztán tartotta az üzletét, és nagyon szerette szépnek és kifogástalannak látni, már kora reggel a kirakatot tisztította, rakosgatta benne a gyönyörű cukorkákat, csokoládékat, csemegéket, mikor egy fiatalember bejött az üzletbe. Akkor nem voltak kiszabott üzleti nyitvatartási órák, az én nővérem már hat órakor reggel kinyitotta az üzletet, de már előzőleg kitakarította, szépen rendbe tette. Bejött egy fiatalember az üzletbe. Vásárolt csokoládét, és kezdett beszélgetni, hogy kisasszony ilyen korán kel, és ilyen korán már nyitva tart. – Igen, én szeretek korán kelni, és szeretem, hogy mire jönnek a vevők, minden rendben legyen az üzletben. – Tovább beszélgetett még egy kicsit ott az a fiatalember, azután elköszönt, és elment. Én nemsokára bementem a nővéremhez az üzletbe, és ő mondta, hogy már volt kora reggel egy vevőm. Biztos szerencsém lesz. Egy szép, magas, szőke fiatalember volt. Másnap este ott ültem az üzletben, mert amikor hazamentem az irodából, én is csak ott voltam az üzletben, ez ott volt, ahol a lakás, az üzlethez kapcsolva egy szép nagy szoba, ahova be lehetett az üzletből is menni, és ott laktam én a lánytestvéremmel. Az asszonytestvérem a Peterdi utcában lakott, közel az üzlethez. Másnap este, mikor ott ültem, beszélgettünk, egyszerre csak bejött egy fiatalember. A nővérem úgy rám pislantott a szemével, hogy ez az! És akkor ez a fiatalember valamit beszélt az időjárásról, és hogy az a bizonyos csokoládé milyen jó ízű. Nem sokat beszélgettünk. Megkérdezte, hova járok irodába, mondtam, a Jungen Sándor céghez a Honvéd utcába. Még azt is megkérdezte, hogy hogy járok én oda. Mondtam, hogy reggel természetesen villamossal, a Báthori utca és Honvéd utca sarkán szállok le a 10-es villamosról. Ez a villamos indult a Ligetből, végig a fasoron, a Vilma királyné úton, illetve később lett Vilma királyné út, a Városligeti fasoron végig, ahol most a troli jár, el a Bajza utcán keresztül, a Király utcán és a Nagymező utcán, Kálmán ut-

cán, Báthori utcán át a Szabadság térig. Ez volt az útvonalam. Reggel villamoson tettem meg, hogy 8 órára beérjek. Délben az egyik utat haza gyalog tettem meg, a gyalogút ingyen volt. Nagyon spóroltunk akkor, 10 krajcár, illetve 20 fillér volt egy jegy, és az már sokat jelentett. Visszafelé megint villamossal mentem. Este meg sétaképpen, hogy levegőn legyek, a Nagymező utcán, Király utcán át értem haza. A hazaút egy jó háromnegyed óra séta volt. Egyik este legnagyobb meglepetésemre, kilépvé az iroda ajtaján, ott várt engem a szőke fiatalember.

Akkor már volt egy udvarlóm, egy nagyon helyes fiatalember, aki megmondta, hogy ő körülbelül két év múlva lesz abban a helyzetben, hogy nőszülhet, és ő nagyon szeretne engemet elvenni, mert nagyon szerelmes belém. Mondtam neki, nézze, én egyelőre nem gondolok férjemenésre. Ha nem változunk, ha maga sem változik, nekem se jön olyan valaki, akit jobban megszeretek, akkor én szívesen leszek a felesége, mert tudom, hogy rendes, jóra való fiatalember. Nagyon intelligens fiatalember volt. Én nem voltam bele szerelmes, főleg azért nem, mert olyan rajongással nézett rám, a rajongásában olyan volt, mint egy Jókai-szerelmes, de én nem voltam olyan, mint egy Jókai-szerelmes hölgy. Nem voltam szerelmes. A szőke fiatalember ott állt, és várt engem, azt mondta, erre volt neki útja, gondolta, hogy megvár, és tudja, hogy gyalog járok haza, talán kettesben ez az út kellemesebb lesz. Nagyon szívesen elfogadtam az ő kíséretét. Bemutatkozott, méghozzá olyan formában mutatkozott be, hogy fogad egy tábla csokoládéban, hogy nem tudom leírni a nevét. Mondom: Hogy hívják magát? – Hoffstaedter – mondta, jól kiejtve minden betűjét, minden hangját. És én fogtam ceruzát és papírost, és pontosan avval az ortográfiával leírtam a nevét. Hát csodálkozott, kérdezte, hogy honnan tudom én ezt pontosan leírni. Mondtam: Nézze, ez a név olyan, hogy ezt nem ma kapta, se tegnap, ez egy régi név. Ahogyan kiejtette, hallottam, hogy két f-fel ejti. Tudom, hogy az umlautos a az kb. száz évvel ezelőtt honosodott meg Németországban, tehát az e-t a-val és e-vel kell írni. És hogy a Stadtból származik, tehát egész logikusan csak így írhatják, nem másképpen. Megkaptam a tábla csokoládét, ez volt a későbbi férjem első ajándéka. Kísért, beszélgettünk, bekísért az üzletbe, a növéremet nagyon meglepte, hogy én ezzel a szőke fiatalemberrel jöttem, holott máskor engemet a Gyula szokott megvárni. Igen ám, de ez a Gyula is ott volt, és végigkísért bennünket az egész úton. A hátunk mögött, nem láttam. Nem is tűnt fel, hogy máskor szokott jönni, most meg nem jön, én megelégedtem a szőke fiatalemberrel. Már akkor egy kicsit nekem jobban tetszett. Másnap, ahogy kiléptem az ajtón, a Gyula állt ott. Azt kérdezte, hogy mi újság? – Semmi – feleltem. – Mi volt tegnap este, nem tudtam eljönni. Mondom, tényleg, nem jött el. Azt mondja: És maga egyedül ment haza? – Miért kérdi? – mondom –, miért von engem felelősségre? – Akkor elkezdett sírni. Ezzel elveszítette a játszmát teljesen, mert egy síró férfi, egy szerelem miatt síró férfi az énelöttem nem volt férfi. Mondtam neki, nézze, én nem vagyok magának eljegyzett menyasszonya, én nem ígértem biztosra, hogy magához feleségül megyek, még elég hosszú idő állt volna előttünk, hát énnekem volt időm meggondolni, és én meggondoltam magamat. Ne számítson rám, nem leszek a felesége. Kár velem az időt tölteni. Akkor ő szépen elment. Három nap múlva jött az öccse, és kérdezte, hogy mikor láttam én a Gyulát utoljára? Két nappal ezelőtt, mondtam. Nem tudom, mi van vele? Mondom, sírt. Miért sírt? Azért, mert engemet egy másik fiatalember kísért haza. Én nem vagyok neki a menyasszonya, nem is ígértem, hogy az leszek, úgy gondoltam, hogy szabad nekem másik fiatalemberrel is szóba állni. Azt mondja, nem tudunk róla semmit. Nagyon sápadt volt az öccse. Mondtam, hogy ne ijedjenek meg, szerelemben még nem halt bele senki. Majd fog jelentkezni. Azután megtudtam – mert azért bán-

tott engemet –, hogy elment Fülére egy nagybátyjához, és ott próbálta kiheverni nagy szerelmi bánatát. Mint ahogy később kiderült, sikerült kiheverni.

Attól fogva engemet minden este megvárt a szőke fiatalember, mert még mindig úgy hívtuk, hogy szőke fiatalember. Később már a Hoffstaedtert Hofira rövidítettem. Ő volt az első Hofi. Közeledett a karácsony, ő be is jelentette, hogy utazik a bátyjához Trencsénbe, mert a sógornőjének kislánya született, és ő lesz a keresztapja. Karácsony után visszajött, elmesélte a keresztelőt, és kérdezte, hogy nem járok-e a jégre, mert néhányszor korcsolyával jött, tudniillik mi közel voltunk a Városligethez, ő a Thököly úton lakott, ment a jégre hivatal után, a korcsolyával bejött hozzánk, és úgy ment haza. Mondtam, hogy énnekem ilyen passzióim nincsenek, nem érek rá, ugyan korcsolyáztattam iskoláskoromban, de azóta sem, más sportom nincs nekem, mint úszom, nyáron mindennap megyek úszni. És akkor megkérdezte a nővéreimet, hogy elengednének-e vele ródlizni, mert van neki ródlija, és akkor nagyon divat volt a Svábhegyről vagy a Rózsadombról leródlizni. A nővéreim megadták az engedélyt, vasárnap délután elmehetek vele ródlizni. Elmentünk ródlizni, nagyon jól ródliztunk, és utána ő meghívott az Auguszt cukrászdába uzsonnára. Én nagyon finoman beettem tejszínhabos csokoládés kuglóffal és indiánérrel, kettővel. Nagyon tetszett ez nekem.

Ő tovább járt csak, jövögetett, majdnem mindennap eljött. Vasárnap ebéd után jött, délelőtt misén volt, megmondta, hogy ő nagyon vallásos. Nekem eszembe sem jutott, hogy ilyenformán neki milyen komoly szándéka van, de tetszett nekem. Nagyon csinos fiatalember volt. Én a szüleimről elmondtam mindent. Ő is elmondta. Ő árva volt teljesen. Albérletben lakott egy családnál. Elmondta, hogy az édesapja ügyvéd volt. Korán meghalt az édesanyjuk, ő egyéves volt, az öccse tizenegy napos, amikor az édesanyjuk meghalt. Ők sosem láttak más nőt a háztartásban, mint egy szakácsnőt meg egy gyereklányt, akik övelük nagyon keveset törődtek, az édesapja egész nap el volt foglalva. Volt neki egy nővére, aki az apácákhoz járt iskolába, apacánövendék is volt, be akart öltözni apácának. Volt egy nagyon haszontalan bátyja, aki ötödik gimnáziumban megverte a tanárát, és emiatt őket, mind a hármójukat, az öccsét, őt és a bátyját is kitiltották a piarista gimnáziumból. Így azután nagyon nagy bajban volt az édesapja. A bátyjának volt négy és fél gimnáziuma, ezzel el tudott helyezkedni mint írnok a Pénzügyigazgatóságon, az öccsének csak másfél gimnáziuma volt, neki két és fél gimnáziuma, hát úgy álltak ott, hogy semmi egyéb iskola Trencsénben nem volt. De akkor nagy szerencsénk volt, mert ott letelepedett egy tanár, akinek pénze volt ahhoz, hogy nyisson egy magániskolát, ami megfelelt az akkori polgári iskolának, és államilag érvényes bizonyítványt tudott adni négy középiskoláról. Az édesapja külön tanította matematikára és latinra. Itt a polgáriban mindent meg tudtak tanulni, amit a gimnáziumban meg lehet tanulni. Az öccse ezzel a négy osztállyal kereskedelmibe ment, ő pedig Budapesten beiratkozott a nemrégén nyílt Felső Ipariskolába, aminek igen jó híre volt. Nagyon szigorú iskola volt, egyévi műhelygyakorlatot írtak elő, amit ő úgy oldott meg, hogy a trencsényi Rankó nevű harangöntőnél vakációban dolgozott, ezt elismerték műhelygyakorlatnak. Ez az iskola a növendékeinek nemcsak érettségi bizonyítványt adott, hanem bizonyos mesterlevelet olyan iparról, amit ők akartak üzni, és amit ők gyakoroltak is. Például ő lehetett rézműves mint harangöntő, de lehetett saját gépi üzeme, lehetett malomigazgató, ahogy lettek többen, és az akkori híradástechnikát is, ami akkoriban a telefonra és a telefonhírmondóra szorítkozott, meg a táviratra, ezt mind tanulták.

Már a tavasz közeledett, és akkor egy szép napon eljött. Elhozta az ő fizetési céduláját. Én egyszer azt mondtam neki, hogy én a hivatalnoki pályát semmire nem becsülöm, az egy olyan parazita foglalkozás, ami mások munkájából él, én a legszívesebben

lennék egy iparosnak a felesége, de sajnos nálunk az iparosok általában nagyon műveletlenek, legföljebb négy elemít végeznek, és az bizony nem sok. Még a legintelligensebbek a nyomdászok, akiknek meg kell a helyesírást tanulni, azoktól már megkívánják a négy polgári is, azok a legintelligensebb iparosok, de sajnos azok betegesek. Úgyhogy énnekem nagy problémám van a házasságról való elképzelésemben, mert én nem szeretnék egy Beamternek felesége lenni. Nekem is vannak kollégáim, de még egyetlenegy sem volt, akivel az életemet szívesen összekötöttem volna. Korlátoztak, ostobák és amellet gögösek: azt hiszik, hogy ők valakik. Pedig egy akármilyen péklegény vagy egy suszter, aki szép cipőt tud csinálni, az az én szememben több, mint egy olyan skribler, aki csak ül az íróasztalnál, és mások munkájából él. Ez volt akkor az én elgondolásom. Erre ő elhozta az ő végbizonyítványát, a mesterlevelét, és azt mondta: Én iparosnak érzem magam, nem tudom, hogy Lenkicének elég intelligens vagyok-e, de ha mint ilyen megfelelek, és ha egyebekben is megfelelek, hát nagyon szeretném, ha elfogadna engem férjül. Hogy mi az én anyagi helyzetem, tessék itt van a lista. Hát bizony a nővéreim, akik szintén belenéztek, elképedtek, mert a szőke fiatalember nagyon sokat keresett. Elég magas fizetési osztályban volt, azonkívül a mérnökök és a felső ipariskolás műszakiak a fizetésük 45%-át pluszban megkapták mint termelési jutalékot. Tehát minden hasonló fizetési fokozatba tartozó állami tisztviselőnél, akár minisztériumi tisztviselő volt az illető, akár a postánál vagy a vasútnál volt, nekünk 45 %-kal több volt a fizetésünk. Azonkívül volt még egy külön juttatás, amit egyszer egy évben kapott, úgy hívták, hogy százalék, az évi fizetésnek a kb. 20%-át tette ki ez a külön jutalom. Úgyhogy abban az időben summa summarum kb. 500 korona havi jövedelme volt az én férjemnek, ami megfelelt egy miniszteri tanácsos fizetésének.

Persze én rögtön mondtam neki, hogy én zsidó vagyok, kitérni nem vagyok hajlandó. Azt mondta, hogy ő nem is kívánja, mert ő lelket nem vesz meg. Én maradhatok olyan jó zsidó, amilyen vagyok – nem voltam nagyon jó zsidó, de azért kitérni nem voltam hajlandó –, ő marad olyan jó keresztény, amilyen, nagyon vallásos, és meg is akar maradni. Akkor gondolkozzak. Jól van, mondom, jön a húsvét, hazamegyek, és megbeszelem a szüleimmel. Ekkor 19 éves voltam, a huszadikban, ő pedig a 29-ikben volt.

Nagyszombaton, mondtam, hazautazom. Megkért, hogy hadd kísérjen ki az állomásra. Jó, jöjjön. Kikísért, én pedig felültem a Déli pályaudvaron a vonatra, ő is felült. Mondta, hogy eljön Kelenföldre. Kelenföldön szoltam, hogy szálljon le, mert mindjárt indul a vonat. Nem, eljön Budafokig. Budafokon megint szoltam neki, hát szálljon le, a vonat rögtön indul. Hát ő továbbkísér engem Fehérvárig. Fehérváron kiszálltunk az állomáson, mondom, na most? Megkérdezte az első vasutast, bérkocsiállomás van-e, és azt is, hogy milyen szálloda van. A vasutas azt mondta, hogy a Magyar Király Szálloda a legjobb szálloda, erre az én férjem hívatott vele egy bérkocsit, megkérdezte a címet, elvitt oda engemet, letett, és ment a Magyar Király Szállodába. Láta, hogy hol lakom, és megmondta, hogy másnap délben tiszteletét teszi.

Én megmondtam a szüleimnek, hogy jön egy keresztény fiatalember, aki megkéri a kezemet. A mamámnak ez nem tetszett, keresztény, ezek isznak, gorombák, durvák a feleségükhöz, mondom, na ez nem olyan, nem kell félni. A mamám bizalmatlanul fogadta, nem nagy lelkesedéssel, a férjem nagyon komolyan beszélt, megmondta, hogy kicsoda-micsoda, és megmondta, hogy nem kívánja, hogy én áttérjek, és minél előbb szeretné megtartani az esküvőt, mert ő abban a helyzetben van, hogy ő nősülhet, és szeretné minél előbb. Erre a mamám azt mondta, hát kislányom, te tudod, mennyi pénz van, van-e staffirungod, mert én nem tudok a lányomnak semmit sem adni. Amit ő magának be tud szerezni, csak az az övé. Én mondtam, hogy én már összegyűjtöttem

annyit, hogy egy tisztességes staffirungot tudok magamnak venni, bútorra nincs pénzem. Erre a most már vőlegényem mindjárt elővette a zsebéből a két karikagyűrűt, az egyiket az ujjamra húzta, a másikat az övére, és akkor ő már ebéd után vissza is utazott Budapestre. Én még ott maradtam húsvéthétfőig, és akkor külön utaztam haza.

Otthon bejelentettem a testvéreimnek, hogy menyasszony vagyok. A Cili nővéremnek volt már két év óta egy vőlegénye, egy állatorvostan-hallgató, akinek hiányoztak az utolsó szigorlatai, amiken mindig megbukott. Akkor a Cili néni kikötötte – nem jó néven vették egyébként ezt az egész menyasszonyságot –, hát a Weiner majd leteszi az utolsó szigorlatot, akkor hamarosan ők is megesküdnék, várjam meg. No jó, megvárom. Nyáron a mi Weinerünk elbukott a szigorlaton. Hát várjuk meg az őszi szigorlatot. Hát szegény vőlegényem nagyon bánatos volt.

Közben köröztek egy levelet a tisztviselők között, hogy van a Wekerle állami munkástelep, ennek a közepén egy nagy parkot létesítenek, és körben építenek kétemeletes tisztviselőházakat, ahol három-négyszobás lakások lesznek nagyon olcsó áron. Ő kap évi 900 korona lakbért. Nagyon szép lakást kapnánk 600 koronáért, igaz, hogy neki villamoson kellene járni a hivatalba, de ő ezt szívesen megteszi, mert egészséges, szép vidék, most egy kicsit még kiépítetlen, most egy kicsit vadul néz ki, de menjünk el, nézzük meg. Egy szép nyári napon el is mentünk a Wekerle-telepre. Ott már majdnem felépült két darab kétemeletes ház. A Fő tér 2. és a Fő tér 3. Kós Károly tervezte, boltív kötötte össze a két házat egymással. Még nem volt egészen befejezve. Megnéztük a lakásokat. A Fő tér 2.-ben csak három- és négyszobás lakások voltak, a Fő tér 3.-ban én választottam egy kétszobásat, mert azt mondtam, egyelőre elég nekünk kétszobás lakás. Ez a második emeleten volt. A férjem mindjárt lefoglalta a lakást, júliusban már gyönyörűen készen volt, és a férjem be is rendezte. Egy nagyon szép előszoba, amit a Gépgyárban készítettek, előszobaszekrény, előszobafal tükörrel, akasztókkal, természetesen, nagyon szép fehérre lakkozott konyhabútor, gyönyörű nagy fürdőkád, mert olyan nagy kamra volt, hogy annak egyik része fürdőszobául szolgált, a másik rész volt a kamra. Nagyon szép paliszander ebédlőbútor és kőrisfa hálószoba. Ez volt akkor a divat, ez volt az elegáns. Szőnyeggel, függönnyel, mindennel berendezve. Júliusban már olyan volt a lakás, hogy akármelyik percben csak az ágyakat kellett felhúzni, matrac, minden benne volt, csak az ágyneműt kellett berakni, és be lehetett volna menni. Igen ám, de szeptemberben pótszigorlatra ment a Weiner. Szeptemberben a pótszigorlaton elbukott. Akart volna a nyomorult házasodni, de olyan buta volt, mint a... nem mondom be a rádióba, micsoda. Megbukott, és akkor már az én vőlegényem az asztalra csapott, és azt mondta, hogy én nem fogok tovább várni. Ott van a kész lakásunk, minden rendben, legkésőbb októberig esküdni kell.

Mondtam, hogy én nem tudok főzni. Nekem előbb haza kell mennem főzni tanulni. Szeptember elsején felmondtam az állásomat. Bementem a Jungen úrhoz délben, amikor a postát intéztük. Mondtam, hogy Jungen úr, kérem, október elsejével szeretnék elmenni. – Kisasszony, miért? – kérdezte – Fizetési okok miatt? – Nem – mondom –, férjhez megyek. – Férjhez megy? Kihez? – Megmondtam. Nagyon sajnálta, hogy otthagytam, de gratulált. Kérdezte, hogy adjon-e bizonyítványt, köszönöm, nem kell, a leendő férjemnek olyan állása van, hogy nem is engedne dolgozni. Szóba sem jöhetett, hogy én valahol dolgozzak.

Akkor elkezdtem összeállítani az edénystaffirungomat. Lementem a raktárba, és a raktárvezetőnek mondtam, hogy állítsa nekem össze, ami kell egy háztartásba. Összeállították nekem gyönyörűen, fehér edényeket a kávéhoz és a tejes ételekhez, fehér zománcozott edényt, vörösréz abronccsal körül. Főzőedényeket világoskéket, szintén vö-

rös abronccsal körül. Ragyogóan szép volt. Mérleget, vasalót, szűrőket, reszelőket, mérőkanalakat és nagyon szép 12 személyes alpakka evőkészletet, és ajándékba egy gyönyörű kis kiszedővillát gyöngyház nyéllal és nikkelezett villarésszel. Ezt a raktárszemélyzettől kaptam. A cégtől nem kaptam ajándékot, az egy év az nem számított szolgálati időnek. Ott 25–30 éves öreg alkalmazottak voltak a raktárban és a kereskedelemben.

A velem szemben ülő kolléganóm, akinek nem volt annyi fizetése, mint nekem, de már hatodik éve volt ott, ő volt az első, aki azt mondta, hogy ennek a Hoffstaedternek nagyon komoly szándékai vannak, Lenke, ez magát el fogja venni. Mondom, tudja, mit, ha engemet elvesz, akkor maga lesz nálam a keresztmama. És ebben megállapodtunk nagy nevetéssel, az összes lány mind velünk nevetett. Megtárgyaltuk a dolgokat, mert mindennap legalább kétszer felhívott. Délelőtt, délután. Egy alkalommal hozott két színházjegyet. A nővéreim nem engedtek el vele színházba, és akkor Zirkelbach Aranka nevű kolléganómnak, aki velem szemben ült, és aki később a gyerekeimnek a keresztanyja lett, mondtam, Aranka, maga szabadságot élvez a szüleitől, elmenne a Hoffstaedterrel színházba? – Miért ne mennék, elmegyek. – Mert – mondom – engem nem engednek a nővéreim. – Elment, és másnap bejött az irodába, és azt mondta, hogy ebből házasság lesz, Lenke, ebből házasság lesz, egész idő alatt magáról beszélt a Hoffstaedter, azt mondja, szinte megsértődtem. Mintha nem is ültem volna mellette, folyton magáról beszélt. Hát így volt az, hogy ők hamarabb tudtak a házasságomról. Igaz, hogy belülről már én is tudtam, de a viláért nem beszéltem volna róla. Á, dehog, ez csak olyan udvarlás. Mórikáltam magamat.

Október elsején hazamentem, és azt mondtam a mamámnak: Mama! Nekem 14-éig meg kell tanulnom főzni, mert én nem tudok semmit, és én nem akarok szégyenkezni az én férjem előtt. Erre a mamám mindennap mást főzött délben, és főzött külön este, ami nálunk nem volt szokás. De énmiattam megtette, úgyhogy a legfontosabb ételeket, húsleveset, főzelékeket, pörköltet, dinsztelt marhahúst, csirkét sütni, mindezt, rétest sütni, kalácsot dagasztani, ezt mind megtanított a mama. Nagyon rosszul, mert közben veszekedett, és én elég gyöngye tanítvány voltam, meg kell hogy mondjam. Szegény férjem szörnyű dolgokat evett meg. Egyszer sütöttem egy kuglófot. És hát a mamám megmondta, hogy jó meleg helyre kell tenni kelni. Volt egy jó nagy tűzhelyem, nagy vastűzhely, sparhelt, ahogy mondják, három főzőkarikával. A karikákat le lehetett szedni, ha valaki lángon akart sütni. Volt két sütője. Tulajdonképpen sütni csak a felsőben lehetett, az alsó az voltaképpen másodsütésre vagy átmelegítésre volt jó. Én gyönyörűen megkevertem a kuglófot, ahogy az én mamám tanította, tojássárgáját kikevertem cukorral, vajjal, akkor kis élesztőt feloldottam tejbe, beletettem, és akkor liszttel és tejjel jól fölvertem, kuglófsütőt kivajaztam, beletettem a tészta. Mivel a mamám azt mondta, hogy jó meleg helyre tegyem kelni, betettem az alsó sütőbe. Egy idő múlva kivettem, a tészta egész lapos volt, de már kérge volt neki. Akkor fogtam és betettem a felső sütőbe sülni. Mikor a férjem hazajött, kitaláltam a kuglófot. Kemény volt és teljesen sűrű massa. Ugyanabban a nagyságban, ahogy betettem. De meg volt sülvé. A férjem föl vágta, és azt merészelte mondani, hogy szívem, ez nem jó kuglóf. Én rettenetes bögésben törtem ki, hogy az én mamám az olyan gazdasszony volt, ha valaki valamit süttött, tőle kért tanácsot, és ha beteg volt a házban, az mindig hozzájött húslevesért, mert majdnem mindennap húsleves volt nálunk, mert a papám azt szerette, és a betegnek mindig abból a húslevesből adott, amit az én mamám főzött. Hát hogy mondhatja, hogy ez nem jó kuglóf? Ezt úgy csináltam, nézze meg, föl van írva nekem! Aszerint csináltam. De szívecském, ez nincs megkelve! Hát hogyan

lenne megkelve, hiszen benne van az élesztő! Hát az én férjem azt a kuglófot megette, én nem. Azután más ételekkel is jártam így, de az én férjem megette. Jól van, szívecském, jól van. És ezzel olyan kedvet adott nekem, ezzel az ő nagy elnézésével, hogy azután úgy csináltam, hogy a szomszédoktól, akikkel megismerkedtem, főleg a szomszédasszonyommal jóba lettem, s az olyan kedves volt, majdnem mindennap átjött hozzám. Megkérdezte, hogy mit akarok csinálni, és tanácsot adott nekem. A húst pedig vettem egy olyan hentesnél és mészárosnál, akinek a felesége is ott árult, és rámutattam egy húsrá, és azt mondtam, hogy én abból szeretnék egy fél kilót, de ezt hogyan kell elkészíteni. És megmagyarázta nekem, és így lassanként ehető ételeket főztem. De amíg ez megtörtént, sok rossz ételt csináltam.

*

No, jött október 14-e. Mint minden egyéb, az egész életemen végig, ez sem ment simán. Szeptember utolsó vasárnapján lejött a férjem, és elmentünk bejelentkezni az Anyakönyvi Hivatalba. Ott Fehérváron rendesen bejelentkeztünk, és amikor kijöttünk az Anyakönyvi Hivatalból, azt mondta a férjem, Lenke, most el kell mennünk a közjegyzőhöz. Nagyon csodálkoztam, nem tudtam, miért, elmentünk, és a férjem bemutatkozott, és azt mondta, hogy azért jöttünk a menyasszonyommal, hogy reverzálást kössünk a születendő gyermekeinkre. Ezt házasság előtt kellett megkötni, hogy törvényes legyen. Azért jöttünk, hogy bejelentsük, hogy születendő gyermekeink nemre való tekintet nélkül katolikus hitben nevelődjenek. A közjegyző kiállította az okmányt, mind a ketten aláírtuk, bizonyos összeget lefizettünk, nem tudom, mennyit, a férjem fizetett, és én nagyon szégyenkeztem, hogy nekem a születendő gyerekeimről kellett beszélni egy férfi előtt. Ezért nem szólt nekem előre erről. Hazamentünk, de a születésnek nem mondtam semmit.

Október 14-én délelőtt 11 órára volt kitűzve az Anyakönyvi Hivatalban az esküvőnk. Én 1893-ban születtem, a polgári anyakönyvi törvény 1896-ban jött ki. Addig a született gyerekeket a vallásuk szerinti papnál kellett bejelenteni, és az egyházi anyakönyvbe voltak bejegyezve. Én még 1893-ban csak a rabbinál voltam beírva. Méghozzá nem is jól, mert én június 9-én, péntek este születtem, szombaton a rabbi nem ír, ahhoz nem lehet menni. Vasárnap ment az apám engemet bejelenteni, hogy tegnap született egy kislányom, legyen szíves beírni, Weinberger Lenke a neve, héberül Ráhel, mert héber nevet is kellett adni. Így lettem én beírva a székesfehérvári izraelita anyakönyvbe. Onnan kellett az anyámnak kikérni a születési bizonyítványomat. A mamám elment, és kérte, főtisztelendő úr, legyen szíves kiadni a lányomnak a születési bizonyítványát. – A Lenke férjhez megy? – kérdezte, ismert engem hittantanításból. – Igen, férjhez. – Kihez? – kérdezte. – Sajnos egy keresztény fiatalemberhez – mondta a mamám. – Keresztényhez? Hát hogy lehet ez, hát önök mint zsidók hozzáadják a lányukat egy keresztény fiatalemberhez? – Erre az én mamám, akinek helyén volt a nyelve, azt mondta. – Főtisztelendő úr! Mondjon nekem Fehérváron egy zsidó fiatalembert, aki elvesz egy lányt egy fillér hozomány nélkül. Mert az én lányom kihez mehetne, őneki igényei vannak. Ő nem megy akárkihez. Mondjuk, hozzámegy egy rendes iparoshoz vagy egy kereskedőhöz. Elvehet az egy lányt hozomány nélkül, egy fillér nélkül? Ennek a fiatalembernek olyan állása van, hogy 500 koronát keres havonta. El tudja képzelni, hogy az mennyi? (Szerintem a rabbi fizetésének a duplája volt.) És elveszi a lányomat egy fillér nélkül, egyebe nincsen, csak a stafírungja, és bútort is ő vesz, és egy fillér nélkül veszi el a lányomat. Teszi ezt egy zsidó fiatalember, ismeri ilyet? – Azt mondta a rabbi: – Sok szerencsét kívánok a lányának, de nem tér ki? – Nem tér ki az

én lányom, megtartja a vallását. – Ezzel megkaptam a szükséges okmányt, hogy férjhez mehessek.

Október 14-én egy nagyon szép kosztümben voltam, finom angol szövetből, egy szoknya, egy kis angol kabáttal, világosszürke selyemblúzzal, aminek selyemzsabója volt. Úgy néztem ki benne, mint egy fölöltöztetett majom, mert soha életemben semmi parádé rajtam nem volt. Azért nem volt fehér, mert papnál nem esküdtünk, csak az Anyakönyvi Hivatalban. Én ebben a kosztümben, egy fekete kis bársonykalappal, amibe fehér kócsagtoll volt betűzve, három szál, divatértelenben nagyon elegáns voltam, de én nagyon rosszul éreztem magamat benne. Első tollas kalap, mert tollas kalapot csak asszonyok viselhettek, lányok nem. És a zsabós blúz, kesztyű, minden. Így vártam a vőlegényemet. Az apám és a bátyám kiment a vonathoz, hogy fogadják a vőlegényt. A vonat megérkezett, a vőlegény nem szállt ki belőle. Hazajöttek vőlegény nélkül. Az én mamám azonnal mondta, hogy ugye megmondták már előre, ez egy pesti csirkefogó, mit lehet az ilyennek hinni! Én elkezdtem bögni, két perc múlva megjelent a táviratkézbésítő. „Drága szívem! Bocsánatot kérek, lekéstem a vonatot. Egy óra-
kor fogok érkezni, a következő vonattal. Intézkedjék, hogy az esküvőt megtarthassuk.” Mindig magáztuk egymást, soha nem tegeztük egymást, halála napjáig.

Én megszűntem bögni, hogy lehessen intézkedni. Anyakönyvi Hivatal csak déli 12-ig volt, ám ott volt az én későbbi sógornőmnek az édesapja, aki egy nagyon ügyes ember volt, írogatott is néha cikkeket a fehérvári lapokba. Az elment az Anyakönyvi Hivatalba. Kérem, mondta, a 11 órára kitűzött esküvő elmarad, a vőlegény lekéste a vonatot. Jól van, mondták, akkor majd holnap megtartjuk az esküvőt. Igen ám, de ez a kislány azt mondta, hogy ha ma nem esküszik – minden házassági értesítőn ott van, hogy október 14-én –, ő nem fog október 15-én esküdni. Hát kérem, én nem is tudnám, még ha akarnám sem, hivatal nincs, és én az egyórás vonattal utazom Budapestre. – Hát ez nagy baj, itt tragédia lesz. – Miért, valami miatt fontos, elkésnek, hogyha holnap lesz? – Nem, de ez a kislány olyan makacs, kijelentette, hogy ha máma nem esküszik, akkor egyáltalán, ebből olyan tragédia lesz, mert a vőlegény egész biztos hogy öngyilkos lesz. – Erre azt mondta az anyakönyvvezető: – Kérem, nincs más mód, menjen el, és kérje meg a Kerekes főjegyző urat, hogy ő helyettem végezze el az anyakönyvi tisztséget. – El is ment ez a bácsi a főjegyzőhöz, és mondta, hogy kérem itt emberletről van szó, ennek az esküvőnek ma meg kell lenni. – Jól van – mondta –, ebéd után fél kettőre jöjjenek be.

Egy óraor megérkezett az én vőlegényem fekete ferencjózsefben, akkor az volt az állami tisztviselőknak a parádés ruhájuk. Kemény ing, teljesen átizzadva a gallérja. Félrecsúszott nyakkendővel, félrecsúszott keménykalappal, kivörösödve. Drága szívem, bocsásson meg. Majdnem sírt. Még szerencse, hogy nem sírt, mert akkor kiábrándultam volna belőle. Édes szívem, mit csináljak, olyan sokáig kötötték a menyasszonyi csokrot, hogy lekéstem. Tudniillik szegénykém rosszul járt. Az előtte való estén ő maga hívott egy – úgy mondták akkor, szolgál – szolgát a hivatalból, aki segített neki fölhúzni az ágyakat, mert a stafíringom már ott volt, ágynemű, szép paplanok, nászágy. Bucskó nevű szolgálával, ez volt az ő bizalmas embere, közösen húzták fel az ágyneműt, fordítva rakták be a vánkost, a hosszát keresztbe. De azért megcsinálták az ágyat, és volt éjfél, mire befejezték, mire mindent rendbe csináltak, befűtöttek. Akkor elment a Bucskó, és az én uram azt mondta, hogy ott alszik. Ott aludt a díványon, nem akarta az ágyat megszentelteleníteni, ott aludt a díványon. Nem akart paplant magára tenni, valami kis takarót terített magára. Egy új házban, amikor befűtenek, a fa-

lak elkezdenek párologni. Szegénykém nagyon megfázott. Úgyhogy az egész esküvőn prüszkölt.

Szóval lezajlott az esküvő, utána evés, és azután a 6 órás vonattal utaztunk Pestre, nem is, a 10 órás vonattal, mert kapuzárás volt már. Csöngetni kellett a házmesternél, nagyon pikáns mosollyal fogadott bennünket. Másnap reggel már volt látogatónk. Az első emeleten laktak a Riedlék, kolléga volt, és hozta a két szabadjegyet Fiuméig és a hajójegyet Velencéig. Harmadnapon elutaztunk. Este felültünk a fiumei gyorsvonatra, reggel érkezünk Fiumébe, onnan átmentünk Abbáziába. Nagyon szép idő volt, fürdöttünk a tengerben, és este fölültünk a hajóra, és mentünk Velencébe. Ott töltöttünk egy nagyon szép hetet, minden nagyon szép volt, és akkor onnan visszautazva Szombathelyre mentünk a bátyámékhoz, ott is töltöttünk egy hetet. Onnan hazamentünk, még szegény uram nemigen evett az én főztömből, nem tudta, mi vár rá, utána pedig fölmentünk Trencsénbe, mert el akart vinni az én férjem a szülei sírjához, és az ottani rokonságnak bemutatni.

Hát rettenetes nagy szenzáció voltam Trencsénben, vidéki városban, ahol egyik ember ismeri a másikat. Sorban bemutatnak különböző furcsa nevű rokonoknak, Ripka Arisztid, Ripka Kamilló. Az egyik családnak volt Zoárd, Títusz és Brunó nevű három gyermeke. Ilyen szörnyű neveket adtak a gyerekeiknek. Ez előkelőséget jelentett. A Ripka család különben előkelő család volt, az akkori főpolgármester Pesten Ripka volt, nekik rokonuk. Szóval lezajlott ez a látogatás is.

(Folytatása következik.)

Bari Károly

ŐSZ

Hallod-e, amit mondok, Istenem?
 én beszélek,
 sok évig tartó vándorlás után ismét útra készülök,
 búcsúznak tőlem
 a lombjukat vesztett fák,
 a záporok ezüst szűrásaitól kisebesedett rétek,
 a színek,
 már tudnak készülődésemről
 az évszakkal harcoló, vadul ordító virágok,
 az emberi fogalmakkal megérinthető
 valóság elhagyása
 nem kiszabadulás a létezésből,
 suttogják a lehullott levelek,
 a végeesség minek a kapuja?
 hová indulok?

Sopotnik Zoltán

FUTÓSÁR

A cipőjéről kaparja a sarat. Mint
hőskora emlékeit a rozoga színész.
Már a mozgása sem a régi. Neki sem.
Vajon ez az év is a menekülés éve lesz,
kérdézi magától, vagy a mindentudó
angyaltól a tóban. Kaparja a földet.
Már megint a szíve elől menekül majd?
Vagy a gyerektől, aki a lelke képeit rakosgatja
össze? Hülyeség. Lélekfotók. Még mit
nem. Kaparja a lelkét. Nem lát semmit.
Nehéz munka. Kicsit maga ellen is kaparni.

FUTÓNYÁR

Talán. Lüktetni kéne. Mint a nyár.
Dobálni belső színeinket a világra.
Talán. Hiába. Mondatokat használni
hőmérő gyanánt. Nézni a higanyt,
ahogy a lassú erőlevesbe csöppen.
A melegtől ugyanis szétrobbant a mérő.

Talán. Lüktetni kéne. Hagyni, hogy
lelkes futó zápor teremtsen nyugalmat.
Adjon erőt. És porladjon szét a bőrön.
Talán. Hiába. Érzelmeket fotózni.
Bezárkózni egy távoli sötétkamrába.

Talán. Fel kéne nőni a nyárhoz.
Előhívni mindent, kivinni a tóra.

Ember- és időpróba.

FUTÓMÍTOSZ

Istenek jeleit fedezi fel a nád aljában.
Kopott álomsarkantyút például, szellem-
pajzsot, ahogy bágyadtan ringatja a víz.
Hajnalban – mielőtt dolgozni menne – mindig
lejön ide, nézi a sárgán világító nádat.
Míntha csak neki világítanak. Biztos van a
lelkében valami, amitől így bízunk benne
a természet. Meg az istenek is. Vagy a szellemek.
A múltkor, mikor egy szomorú pillanatában
széttárt karokkal beállt a növények közé,
úgy átvilágították, akár a röntgen. És akkor
meglátta a szíven azt a három foltot, amiről még a
nagyamamája mesélt. Hogy vannak olyanok,
akiket három helyen is megégetett a mítosz.

Voigt Vilmos

ANEKDOTIKUS ÉRVELÉS EGY ÜGY ÉRDEKÉBEN

Lektori jelentés Marót Károly tanulmányairól

A nagy hírű Mundus Magyar Egyetemi Könyvkiadó – a magyar folklorisztika, etnológia, vallástudomány és művelődéstörténet egyik legfontosabb publikációs fóruma – most a néhai Marót Károly ókortudós, egyetemi tanár, akadémikus tanulmányait kívánja megjelentetni két kötetben. Ehhez semmilyen aktuális érdek nem köti.

Pompás ötlet: rajta! Csodálom, pontosabban mondva nem csodálom, miért nem jutott más eszébe ugyanez a kézenfekvő (görögül: térdenfekvő) ötlet!

Csodálom, hiszen Marót a magyar ókortudománynak már életében is (kiéne is?) közismert kiválósága, egyedülálló csillagzata volt. Hosszú élete (1885–1963) során a kolozsvári, majd a szegedi, végül a budapesti egyetemen volt igazában a korai görög filológia (és egy kicsit a vallástörténet) professzora, aki voltaképpen a Homérosz előtítől a „homéroszi”-ig terjedő jelenségekkel foglalkozott. És maga is csakhamar rájött arra, hogy ez vallástörténetet, néplélektant, költészetpszichológiát és a rítusokra meg ünnepekre koncentráló néprajztudományt is kell, hogy jelentsen. Megszállott olvasó lévén, e tárgykörökben igyekezett el is mélyedni – ami nála magányos olvasást jelentett. Meg friss nemzetközi kiadványok recenzálását, kongresszusokról készített beszámolókat.

Nem csodálom, hiszen az aradi születésű Marót (1902-ig Kronstein) nem igazán tudta magát adminisztrálni, a zsidóüldözés idején életveszélyben volt (noha már 1907-ben kikeresztelkedett, keresztapja Margalits Ede volt) nevezetes vagy fontos kortársaihoz (Kerényi Károlytól Dobrovits Aladárig, Trencsényi-Waldapfel Imréig, sőt akár Szabó Árpádig és Borzsák Istvánig) semmilyen szorosabb személyes érdekviszony nem fűzte, és ők inkább megtűrhető csodabogárnak, mint társnak tekintették. (Sőt nézeteik és életútjuk Kerényivel kétszer is keresztelte egymást.) Marót sokáig késő szegedi (1946) majd pesti (1947) professzori kinevezése, majd csak botrány árán sikerült akadémiai rendes tagsága (1956. május) jól jelzik, a senkivel szemben ellenfelet nem jelentő szobatudós körül is milyen furcsa indulatok gomolyoghattak, még egy olyan igazán érdek nélkülinek tekinthető tudományterületen is, mint a prehomeroológia.

A magyar néprajztudományban viszont egy időben orákulum szerephez jutott, és nem csupán Ortutay Gyula dicsérte minden lehetséges alkalommal, hanem ő írta Bátky Zsigmond nekrológiáját, Viski Károly is elfogadta tekintélyét, sőt még a szúrósan kritikus Vajda László is voltaképpen elismerte, olykor még tanítójának is nevezte. Ugyanakkor, noha „*rítus és ünnep*”, „*nem prelogikus, hanem szublogikus*” szakkifejezéseit azért idézték, ám senki semmilyen néprajzi következtetést nem vont le ezekből, és szóban gyakran megjegyezték az őt egyébként nem támadó folkloristák/néprajzkutatók: „Károly bácsi nemcsak zűrzavaros, nemcsak érthetetlen, hanem értelmetlen írásokat gyárt.” Amikor Tálasi István a NÉPRAJZI ÉLETÜNK KIBONTAKOZÁSA című tudománytörténeti összegzésében (1948) őt, Shirokogoroffot és a „funkcionalista” Gunda Bélát nevezi az 1945 utáni magyar néprajz kibontakozását elősegítő példaképeknek, dolgozatát nem engedte vitára bocsátani a Néptudományi Intézetben. Amikor pedig megjelent a füzet, a visszhang ez volt: „a Pista amilyen okos volt az alföldi néprajz feladatai megfogalmazásakor, olyan vak volt, amikor bedőlt Marót értelmetlen szözuhatagának és ezer, kaotikus lábjegyzetének”. A szocialista magyar néprajz elvi alapjait lefektetni kívánó siófoki tanácskozás előtt már elkészült Marót önként vállalt „marxista-leninista” elméleti írása. Ebben Wilamowitz és Lévy-Bruhl volt az egyik oldalon, Péter László, Ortutay Gyula, Marót Károly és I. V. Sztálin a másik oldalon. Ez a gépirat volt a legzűrzavarosabb magyar néprajzi szöveg, amit valaha láttam. És (milyen is a sors iróniája!) közben kiderült, hogy „a népek nagy vezére” – egyszerűen hm, hm. Marót ekkor persze menteni akarta a menthetőt, és desztalinizálta azt az elméletet, ami már addig is 100% Marót és csak + 100% Sztálin volt – azaz (legalábbis matematikai) képtelenség. Az átirás viszont már orvosért kiált! Szerencsére sosem jelent meg, és azt sem tudom, hol vannak még belőle példányok! (Biztosan vannak!) Maga a siófoki néprajzi vita egésze sem volt jobb. A fő probléma itt az volt, hogy Marótnak fogalma sem volt, mi is az a fogalom, hogy „társadalmi osztály”, amit pedig Marxból még Sztálin sem mert kidobni. Azután Marótot az a fogalom, hogy „nép”, egyáltalán nem érdekelt. Ez számára érthetetlen valami volt, viszont a „vulgus in populo” legalább jó kiindulópont, az „idiosz en koino” pedig reveláció. Mindebből „szocialista néprajzelméletet” csíholni – mégpedig a kulákprés és a padláslesöprés éveiben, sőt az „olvadás” kacskaringós ideológiai ösvényén – ezt még Marót rabulisztikája sem tudta elérni.

Nem tudom megítélni, ókortudósaink Marót életének utolsó évtizedeiben valóban miként vélekedtek róla. Azt azonban tudom, hogy amikor mi még (az 1960-as évek elején) hallgattuk Homéroszról elnevezett egyetemi óráit (amelyek során H. neve el sem hangzott, mivel a hettitákról és a lineáris B megfejtéséről volt szó – száraz, ám pontosan követhető, középiskolai módon világos előadásban, cseppet sem bonyolult és

áttekinthetetlen okfejtéssel!) a három (!) hallgató között egy sem volt latin vagy görög szakos... És arra is emlékszem, professzortársa ugyanezekben az években beosztottjával szatyorban vitette át eladandó Marót-különnyomatait a Váci utcában a bölcsészkar épületével szemben akkor még meglevő antikváriumba. (Ötven fillér/különnyomat eladási árban, azaz az eladó tudós kolléga legfeljebb 20 fillér/különnyomat bevételre számíthatott. Persze, milyen jó lenne most ezeket a különnyomatokat megnézni, mivel Marót bele szokott javítani, újabb adatokat beiktatni még különnyomataiba is!)

Talán mindebből érthető, miért is van szükség arra, hogy e nagy és éles elméjű szak tudós művei feltámadjanak! Ne csak a furcsa személyiség emlékképe maradjon meg. (Már akiben.)

Azt hiszem, Kríza Ildikóval mi vagyunk azok, akik utoljára hallgattuk egyetemi órát az említett években. Ekkor egy kontaktusra képtelen, riadt és megalázott ember jelent meg előttünk, aki a szemináriumi szobában az asztal túloldalára menekült, ha a vele egy szobában levő kartársai közül bárki kijött vagy bejött, nem is szóltak egymáshoz, és gondosan az asztal két, szemben levő oldalán közlekedtek.)

Szégyen lenne, ha az 1906-tól majd' hatvan éven át publikáló Marót Károly munkássága örökre feledésbe merülne.

Ami a kiadás tervét illeti, a javasolt megoldás célravezető. Két kötet készülne el: egy „ókortudományi” és egy „néprajzi” kötet. Mindkettő új távlatot adhat azok számára, akik úgy gondolják, nem velük kezdődik a világ, másoknak is volt mondanivalójuk. A két kötet esetében egy-egy dolgozat hova sorolása kérdéses lehet, ám az a fő, hogy mindezeket valahol közöljék. A néhány olvasó így is, úgy is belelapoz majd a másik kötetbe. Marót tudományos műveinek teljes bibliográfiáját csak az egyik kötetben kell közölni. A másik kötet olvasója is látogasson oda! Melyikbe? Válaszom egyszerű: amelyik előbb jelenik meg a könyvpiaccon! Marót életrajzának kb. 1 oldalas, „archontológiai” áttekintését viszont mindkét kötet hozhatná, azt is el tudom képzelni, hogy akár egy borítólapon. Ugyanis Marót Károlynak – mint sok tudós társának – nem volt „élete”. Művei voltak. Jó lenne fényképet is adni: ám nem csak azt az egyetlen, savanyú és öregkori képet, amely többször is megjelent már, és amelyre én is emberközelből emlékezhetek. A beesett szemű, áldozati birkára hasonlító, megtört emberét. Hanem egy fiatalkori képet is! Honnan? Quero.

Egyébként egyszer láttam nevetni! Az Ókortudományi Társaság ülése volt az Akadémia épületében. Ennek Marót hosszú időn át elnöke volt. És az előadó előadói hevében leverte a kancsóban az asztalra készített vizet, ami azonban – csodák csodája! – épségben érkezett a földre, sőt szinte ki sem loccsant belőle a víz. Károly bácsi az első sorban ült, és szigorúan figyelt, mint mindig. És nem akkor, amikor leesett a kancsó, hanem akkor, amikor az emelvény alján szépen megállt, kicsit rezgett, ám el sem dőlt, akkor kezdett hahotázni. Ami nem a görög szép és értelem szabta mosolygás (*gelosz*), hanem a rekeszizomból származó (*azaz frénetikus*) röhögés volt, és legalább két percig tartott. Minthogy Marót nem úgy röhögött, hogy *bruhahaha*, hanem úgy, hogy *frehehehe*. Amire azért is emlékszem, mert egyszer említette valamelyik óráján, hogy Lukianosznál is ez a fajta nevetés van meg, éppen a szubtilis ironia kontrasztjaként. (Leírva e szavakat, magam persze sírhatnék, mivel azt látom, ma nálunk is éppen e fogalmak és az ezeket létrehozó nyelvek és kultúrák ismerete örökre szűnik meg.)

Újabb érv: addig, amíg van valaki, aki ki tud adni egy Marót Károly-kötetet (megnyugtathatom a mai médiavezéreket: már nem sokáig kell ilyen embert megtúrniók!) – addig kell a kiadással kísérletezni!

Mind az ókortudományi, mind a néprajzi kötet dolgozatait a közlés időrendjében kell publikálni. Itt biztos lesz egy-két apróság, amit a kiadást végző szakértők tájékoztatásul megjegyezhetnek, ha akarnak. Marót dolgozatainak esetében sem a megfogalmazások kalendáriumi időrendje számít, hanem a gondolkodás folyamatossága és öntörvényűsége. Minthogy azonban ennek a folyamatnak 99%-a a tudós agyában zajlik le, és a kínálózó (vagy éppen megkövetelt) publikálási lehetőség legfeljebb csupán alkalom arra, hogy a tudós megint elmondja monomániáit, amit mindig ugyanúgy tudott, legfeljebb most még ugyanúgyabban tud, egy abszolút (publikálási) időrend valódi tudósok esetében illuzórikus. Mindezek ellenére az egyes tanulmányok megjelenési sorrendjét kell követni. Ha szükséges, némi magyarázattal.

Külön kérdés az, mit tekintünk „tanulmánynak”, és ezeket hogyan is közöljük? Az ilyen jelleggel megjelent írások biztosan tanulmányok. Ám Marót írt olyan könyvismertetések, kongresszusi részvételi beszámolókat, korábban közölt tanulmányaihoz kiegészítéseket és még újabb kiegészítéseket, amelyek közlésre érdemesek. Úgy gondolom, a „kiegészítések” az eredeti tanulmányokhoz kapcsolva közlendők. (Ilyen többszörös „újabb adalékok” jellegű sorozat egyébként a szorosabb értelemben vett néprajzi tanulmányok között nincs.) Marót néprajzi írásaiban ugyanazt az érvelést többször is előadja, csekély módosítással, ám önálló dolgozatokban. Itt nincs jobb megoldás, mint e különböző szövegek eredeti formában, azaz teljes közlése. Bármilyen más megoldás zűrzavarhoz vezetne. Ha lesz olvasó, az úgyis észreveszi, miben módosult Marót felfogása munkásságának évtizedei során. A tanulmányok és „egyéb írások” el is különíthetők, időrendben és együtt is közölhetők. Az a fontos, hogy ezeket is teljes egészükben hozza az új kiadás, még az esetleges ismétlődések ellenére is. Bármilyen más megoldás itt is a már említett zűrzavarhoz vezetne.

Marót azért a közismertnél többtémájú szerző volt. Ha eltekintünk is fiatalkori magyar nyelvi és irodalmi írásaitól, az első világháború előtt írásai jelentek meg a *Nyugot*, az *Uránia*, sőt akár a *Huszadik Század* hasábjain. Az *Ethnographiában* 1912-től jelentkezett, ismertetéssel, ahogy más tudományos folyóiratokban is szokta. Folyóiratunkban közölt első tanulmánya (A HOMEROSI EPOSZOK VALLÁSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGÉRŐL) ehhez képest pár évvel későbbi (1917). Marót kapcsolata a magyar néprajztudomány élete végéig megmaradt. „Néprajzelméleti” írásait 1936-ban, 1938-ban, 1939-ben, 1940-ben, 1945-ben közzétették. Ám ő jóval hosszabb időn át recenzált folklorisztikai dolgozatokat, legtöbbször a szorosabb értelemben vett „néprajzi” határokon kívülre: 1916-ban Róheim lélekhitkönyvét, később nem csupán Ortutay Fedics-kötetét (1940), hanem már korábban is a NYÍRI ÉS RÉTKÖZI PARASZTMESÉK-et, majd a SZÉKELY NÉPBALLADÁK-at, az ÚR ÉS PARASZT A MAGYAR ÉLET EGYSÉGÉBEN című nevezetes tanulmánygyűjteményt, sőt még Vargyas Lajos „Áj falusi” gyűjtését is (ÁJ FALU ZENEI ÉLETE). (Jóval később a Kálmány-hagyaték kiadásának első kötetét is bemutatta.)

Még ennél is fontosabbnak tekinthetjük munkásságának azt a részét, amelynek során „klasszikusokat” (nem csak klasszika-filológusokat) továbbít a magyar olvasókhoz. Ez a műlista imponáló: Oskar Böckel, Andrew Lang, Arnold van Gennep, Wilamowitz-Möllendorff, Eugen Fehrle, Benedetto Croce, Thomas Mann (1916), M. A. Czaplicka, Nathan Söderblom, Révész Béla, idősb Bibó István, Ernst Cassirer, Theodor Danzel, Kerényi Károly, Hornyánszky Gyula, K. Th. Preuss, Joó Tibor, páter Wilhelm Schmidt, Leo Frobenius, Wilhelm Mühlmann, M. P. Nilsson, Devecseri Gábor fordításai stb. A második világháború végétől az ilyen recenziók száma érthető módon csökken. Raffaele Pettazzoni, W. F. Otto még így is említést kapott. Nevetséges lenne azt hinni, Marót

csak ezeket a műveket ismerte. A felsorolásból mi ki is hagytuk azt a több tucat recenzíót, amelyekben a Homérosz-filológia újabb publikációit (élete végén az Ovidius-kutatás hozzá eljutott műveit) recenzálta. Am az impozáns szerzőlista egyértelműen tükrözi, milyen magasan „társalgott” Marót kortársaival. Az ő ismertetései ugyanis szellemi önportrék, gyakran nem is a bemutatott szerző vagy könyv, mint olyan érdekli, hanem egy-egy olyan téma, felismerés, amelyet rögtön magáénak érez, máskor a magáéhoz képest primitívebbnek tekint. Az elutasítást pedig, gondolom, az *argumentum ex silentio* elv alapján találhatjuk meg. Egyébként azt is, hogy Marót egyetlen „marxista” művet sem ismertetett.

Erről is tudok anekdotával szolgálni. Ortutay szerdán délelőttönként jött át a Folklore Tanszékre. Egyszer késett, és a megbeszélt időre már feljött Marót Károly nálunk várta. Ortutay telefonált, üzente, hogy jön, „és addig illő tisztelettel szórakoztassátok Károly bácsit!” Minthogy az angol marxista ókortudós, George Thomson Aiszkhülosz-könyve nálunk „etnológiából” kötelező olvasmány volt, és az akkori Lukács-óvoda igen nagyra értékelte Thomson más műveit is, megkérdeztem, őneki mi a véleménye. Válaszában először a fordító (Meller Ágnes) személyét méltatta, majd arról beszélt hosszasan, mi a különbség A GÖRÖG IRODALOM KEZDETEI című könyve magyar és német kiadása között. A Manolisz Glezosz-rajongó angol marxistáról Marót egy szót sem mondott. Végzőra érkezett meg Ortutay, aki hozzáfűzte: „Könyved német kiadását nekem köszönheted!”

Marót nemzetközi hírnevéről, esetleges hatásáról keveset tudunk. Minthogy a nemzetközi vallástudományi, majd esztétikai, etnológiai kongresszusokon ő szokott megjelenni, ezekről szóló beszámolóit tényként közlik az általa elért nagy hatást. Am voltaképpen keveset publikált külföldön, idegen nyelvű írásainak túlnyomó többsége a magyar tudományosság idegen nyelvű kiadványaiban jelent meg. Ugyanebben az időben ókortudós/klasszika-filológus pályatársai közül Kerényi világhírű volt, a bizantinológus Moravcsik Gyula akadémikus külföldön még annál is elismertebb volt, mint itthon. Trencsényi-Waldapfel MITOLÓGIÁ-ját talán csak kazahul nem adták ki a Szovjetunióban. Borzsák István pedig Teubner-szerző volt, sőt Szabó Árpád (noha érdekes kacskaringókkal) akkor éppen a görög matematika kezdeteinek világhírű tekintélye. Marót nemzetközi tekintélye egyikhez sem volt mérhető. A nemzetközi befogadás és hírnév ügyében azonban csak akkor látnánk pontosabban, ha ismernénk, külföldön kik recenzálták Marót ókortudományi munkáit, és mit írtak ezekről. Hatottak-e ezek valakire?

Marótot a nemzetközi néprajztudomány pedig csak Ortutay egyik beosztottjának tekintette, mondjuk Papp József rektori titkár, Dégh Linda és Dömötör Ákos mellett. Vagyis semmilyen önálló jelentőséget nem tulajdonított neki.

Ezzel kapcsolatban Robert Wildhaber szavaira emlékszem. Az akkor nagyszerű nemzetközi néprajzi bibliográfia, az INTERNATIONALE VOLKSKUNDLICHE BIBLIOGRAPHIE évtizedeken át működő szerkesztője, aki „mindenkit ismert”, amikor Budapesten járt, és a Folklore Tanszéken fogadta őt Ortutay, két személyes kéréssel állt elő: szeretne megismerkedni az „eine sehr begabte Familie” tagjaival, úgymint „der Sándor, die Tekla und der kleine Ákos Dömötör”, valamint – fordult Ortutayhoz – „dein alter Famulus, Karl Marót” is jöjjön oda. Egyébként Marót ekkor már nem élt. (Nem tudom, nem kell-e itt mégis megemlíteni, hogy sok más Marót/Maróth sem rokona Marót Károlynak. Maróth Miklós ókortudós és orientalista, jelenlegi osztályelnök sem.)

Marót tüzetes életrajzának megírása nem e két kötet elkészítőinek feladata, noha ehhez jó alkalmat adhatna. Egyébként Marót halála (1963) után a nekrológok szokv-

nyos szavakkal értékelték nagyra. Később néhány érdekes forrás vált ismertté: levelezése Róheim Gézával, a Bibó családdal. Még tanulmány is készült a néprajztudományhoz fűződő kapcsolatairól. Ám szerencsére pár éve megjelent egy kiváló áttekintés az egész életműről – Ritoók Zsigmond: MARÓT KÁROLY (1885–1963), Budapest, 2002. (EM-LÉKBESZÉDEK AZ MTA ELHUNYT TAGJAI FELETT) –, amelyet természetesen közölni kell a mostani kiadásban is, legfeljebb kiegészítve – noha a dolgozat így is teljes egész, páratlan gyöngyszeme az egy-egy tudóst bemutató sorozatnak. És az is ritkaság számba megy, hogy Ritoók elolvasta azokat a Marót-írásokat (is) – amelyekről beszél. Minthogy ő sokat merít az akadémiai kéziratár irataiból, érdemes lenne a kétkötetes kiadásban (például a bibliográfia végén) megemlíteni, milyen Maróttal kapcsolatos iratok hol találhatóak. És hol van Marót könyvtára?

Marót idegen nyelvű munkái nem szó szerinti másai magyarul megjelent írásainak. Mégis – és nemcsak terjedelmi okokból – most azt mondanám, ezeket nem kell közölni a két magyar nyelvű kötetben. Az pedig egyszerűen kivihetetlen, hogy ezeket bárki magyarra fordítsa. Marót ehelyett biztosan újabb parafrázist javasolna. Életeleme volt ugyanis újabb és újabb ismeretek beleolvasztása a maga gondolatvilágába.

Ehhez is tudok „anekdotával” szolgálni. Amikor az 1960-as budapesti komparatív irodalomtudományi konferencián megismertem kiváló szovjet filológus, Viktor Schirmunski – pontosabban V. M. Zsirmunszkij – VERGLEICHENDE EPEFORSCHUNG I. című könyve 1961-ben Kelet-Berlinben megjelent, recenziót írtam erről. Ebben, mint afféle fiatalember, mindenféle más műre is hivatkoztam, Jan de Vries, Jean Rychner, P. G. Bogatirjov, Maximilian Braun és mások könyveire. Akkor még az Akadémiai Könyvtár olvasótermében a kérőpulton ott voltak az új szerzeményeket tartalmazó, rendszeresen sokszorosított kis iratok, úgyhogy bármely érdeklődő hozzájuthatott az újdonságokhoz. Nagy örömmel kézbe is vettem ezeket. Amikor ismertetésem átdolgozására készültem, megint látni akartam e műveket. „Ki van kölcsönözve”, volt a sztereotip felelet. Magam nem csüggedtem, és újra meg újra ki akartam kérni ezeket, ám mindig ugyanezt a választ kaptam. Egyszer egy fiatal, tájékozatlan könyvtáros volt szolgálatban, aki bevitt a következő szobába, ahol a kartonokról megállapíthattuk, hogy mindezeket a könyveket Marót Károly kölcsönözte ki. (Ezt nem lett volna szabad elárulnia a könyvtárosnak.) Aki, mihelyt olvasta egy általa teljesen ismeretlen ember recenzióját, azonnal elkezdte olvasni az általa korábban nem ismert műveket. Azt hiszem, máig ő volt eposzelmélet-ismertetésem egyetlen olvasója! Azt pedig, hogy mit vont le mindebből Marót, lehet olvasni AZ EPOPEIA HELYE A HŐSI EPIKÁBAN című, már halála után, 1964-ben megjelent könyvében. Az egyszerűség kedvéért ide írom: semmit! Csak a maga ötleteit ismételte. E kis könyvében annyiban mond többet 1948-as kis könyvéhez képest (amelyben Homérosz „*a legrégebb és legjobb*”), hogy immár az egyetlen igazi eposz („*epopeia*”) a Homéroszé. A világ összes többi epikus alkotása ehhez képest csak földszinti vagy alagsori „eposz” (és nem „epopeia”).

AZ EPOPEIA... az Akadémiai Kiadónál jelent meg. Hivatalos lektora nem egy klasszika-filológus, hanem Ortutay Gyula volt. Egy pillanatra még én is láthattam nála Marót kéziratát (amelyben feltűnt, hogy a néprajzkutató Takács Lajos neve ch-val volt írva), ám „főnököm” nem adta ki nekem (vagy nem nekem adta ki) a kéziratot gondozásra. Pedig ez ráfért volna! Most is nyilvánvaló, hogy a kötet különböző időkből származó három fejezete egymástól is eltérő értékeléseket tartalmaz (mondjuk Menéndez Pidal többször többféleképpen előadott bemutatása ilyen), és igen árulkodó tény, amikor kiderül (98. o.), hogy Albert B. Lord THE SINGER OF TALES c. könyvét (1960, azóta persze sok új kiadásban és nyelven) Marót sosem látta, és nem is érthette meg. Ó Lord

1953-as tanulmánya óta tőle nem olvasott semmit! Pedig ekkor már a „harvardi epikakutató iskola” főművének számított, és az „*oral formulaic poetry*” máig az epikakutató világszerte csörgedező egyik fő áramlata.

Marót szerteágazó utalásrendszere azt a benyomást kelti, hogy az olvasó az ő segítségével tájékozódik a tárgyalt kérdéskörben. Ám Marót még a beláthatatlan Homérosz-irodalomból is csak azt idézi, ami neki jól jön. Hosszú listát sorolhatunk fel mindarról, amit meg sem említ, és ezek között tekintélyes hányadban olyan művek vannak, amelyeket megnézhetett volna – ha akarta volna. Az EPOPEIA... három fejezetében, 114 oldalon legalább 300 lábjegyzet olvasható. Ezekben Marót több mint száz esetben a maga műveit idézi, megemlítve, máshol mit írt az éppen szóba hozott témáról vagy másról. Azaz voltaképpen egyetlen ideális olvasó lebeg a szeme előtt. Az, aki betéve tudja Marót Károly összes művét. (Könnyű rájönni, ki is volt ez a kiválasztott személy.)

Marót halála után ez az ideális olvasó ugyan még nem született meg, ám egy kétkötetes válogatás jó útbaigazítás lehet ebbe az irányba.

Minthogy a kétkötetes Marót-kiadást mindenképpen megjelentetésre ajánlom, mégpedig úgy, hogy a két, párhuzamos kötet munkálatai egyszerre folyjanak, és a megjelenés is igen közel essen egymáshoz, remélem, ott már nem lesz szükség anekdotákra. Ott Marót dolgozatai beszéljenek!

Gondolom, az előbbieken legalább valamennyire sikerült érzékeltetni azt, hogy még „elefántcsonttoronyba” vagy legalábbis „csigaházba” húzódó tudós élete és hatása sem olyan egyszerű dolog. Magyarországon és a XX. században SEM. (A nagybetű azt kívánja érzékeltetni, másutt sem más a helyzet.)

Ami pedig egy személyes „műfaji” deklarációt jelent: sokszor kapunk olyan, „formális” felkérést, hogy ezt vagy azt a kiadványt ajánljuk, támogassuk, indokoljuk fontosságát. Gyakran csak pár sort firkantunk, ám nemritkán érdekes, érvelő írás születik, messze túlmutatva a konkrét házi feladaton. Sok évtized alatt sokak írtak ilyen, gyakran tanulságos „lektori” vagy „ajánló” szövegeket. Sajnos, e „műfajból” igen ritkán látott valami napvilágot.

Centauri

KÉKANGYAL

Tiszta lapot nyitottam. Határozottan emlékszem, máskor is így szoktam, este tíz felé, WORD-ben, ahogy kell. Kissé ugyan elkábított a hőség, egész délután remegett a karom, mint alkoholista kezében a bibliapapír; igen, mert régen írtam; mégis, amikor az asztalhoz ültem, fent, az emeleten, határozottan magamnál voltam. Épp ezért megdöb-bentem, amikor nem fehér, hanem fekete lap nyílt meg. Gondoltam: el se indult a WORD. De elindult! A fejléc jól látszott: Fájl, Szerkesztés, Nézet, Beszúrás, Formátum, Eszközök, Ablak... Rájuk kattintottam, minden működött. Mindent rendben találtam, csak az elrendezésnél hiányzott a sorkizárt. A lap viszont – bármit tettem is, bárhova klikkeltem is – koromfekete maradt. Nem estem kétségbe. Szokatlanul nyugodt voltam. Az ablakon át nyirkos, mosott ruha illata áradt a dolgozószobába. Gondoltam, talán a mo-

nitor. De nem, hisz akkor hiányozna a fejléc meg a menüsor is, minden ablak és ikon, a jobb alsó sarokból pedig a pontos idő. Akkor marad a gép. A winchester.

Két nappal korábban egyszer egy pillanatra lehajoltam. A hamutálat ürítettem az asztal alatt, és mikor felegyenesedtem, töksötét volt a képernyő. De akkor tényleg. Nem volt rajta semmi. Hiába mozgattam az egeret, klimpíroztam a billentyűzeten, semmi. Se fény, se hang, se jel. Végül megpróbálkoztam az újraindítással, de a gép halott maradt. Meg se zizzent. Akkor ijedtebb voltam. Végül egyszerűen kihúztam az aljzathból a hosszabbítót. Minden elsötétült. Visszadugtam. A kislámpa újra világított, a nyomtató zümmögött, a hifitorony duruzsolt, de a gép meg se nyikkant. Bekapcsoltam. Akkor se. Huszadszor se. Ötvenedszer se. Arra gondoltam, hogy most elszállt minden, amit addig nem mentettem diszkre. Fáradt voltam ahhoz, hogy fájjon – legalább háromszor fél könyv, ami mentés nélkül rajta volt. Gondoltam: bár volna valaki, akinek mindig mindent átküldenék, aki mindig mindenre azt mondaná: jó, jó, jó! Akkor most nem fájna, hisz nála megvolna minden. Visszakérem, ennyi. Lefeküdtem, de alvás helyett épülni kezdett a fejemben a torony, a lajstrom: mi minden van oda végleg. Beugrott egy-egy mondat, néhány bizonytalan bekezdés, egy eltalált kép, szaturált fotó, egy megismételhetetlen és titokzatos levél, s ahogy a lista bővült, egyre jobban és jobban fáj, hogy mindez csak így, ilyen egyszerűen, váratlanul?, bár nagyon is előreláthatóan odalett. Idő kérdése volt. Felkeltem, és újra kihúztam a hosszabbítót, hosszabban várakoztam, mint először, majd visszadugtam. És akkor a gép életjelt adott. Amikor pedig bekapcsoltam, elindult. Megmaradt minden. De gondok voltak. Például az internettel. Háromnaponta volt kapcsolatom a hálózattal, akkor is egy-egy órásckára, sokszor csak percekig, és a net olyan lassú volt, hogy bármibe kezdtem is, mire végeztem volna, a kapcsolat biztosan megszakadt. Azon a napon, amikor fekete lett a word, kora délelőtt felhívtam a szolgáltatót, elpanaszoltam, mi a baj, mire ő azt mondta, a térerő megfelelő, de ő tudja, mi a baj, hol áll az antenna, és mivel a ház előtti lomb feldagadt, az antenna nem látja az adót. Vágjam ki azt a fenyőt, az a legegyszerűbb, javasolta. Nem vágom ki, mondtam én, mire megígérte, hogy hétfőre hoz egy nagyobb antennát, az talán majd segít. Tehát gond volt bőven.

Például, hogy fekete a word. Bezártam. És kinyitottam újra. Még mindig fekete volt. Kiléptem, és újraindítottam. Fekete maradt. Kikapcsoltam, és visszakapcsoltam. Még mindig. Ekkor megnyitottam egy fájlt. Talán azt akartam tudni, a dokumentumok megvannak-e még. És láttam, ahogy az egyik írás megnyílik – fekete alapon fehér betűk. Nyilván akaratlanul is átállítottam valamit. Megecsik. Vagy egyszerűen átállítódott. Az áramingadozás miatt. Vagy a netről jött egy vírus. A dokumentumot bezártam, és újra megnyitottam egy tiszta, fekete oldalt. Sokáig néztem. Talán túl sokáig. Olyan meggyőző volt, hogy nem jutott eszembe semmi. Ilyenkor – bár ritkán fordul elő – felírom a dátumot és a pontos időt. Néha a légnymást is. Így tettem aznap is. Hogy melyik év volt, már nem tudom. Elmúlt este tíz, ez bizonyos. Ahogy várható volt, megjelentek a fehér számok, de túl apróknak találtam őket, ezért kijelölés után a betűméretre mentem, 12-esről 16-osra módosítottam, és Times New Roman-ról Georgia-ra. Majd ütöttem neki egy ENTERT.

Sokszor ütöttem ENTERT azelőtt is. Ez mégis más volt. Mint amikor elborul az ember agya. Mert valami vérlázító durvaságot hall. Kiesik néhány pillanat, néhány perc, ha előtte ivott, néha több óra is. Éppen ilyen volt. Aztán – ahogy mondani szokás – ott álltam a semmi közepén. Ami határozottan valaminek tűnt. Nem volt semmi azelőtt, ami ennyire valaminek hatott volna. Vérlázítóan egyszerű volt, fekete, szagtalan, csön-

des és kőkemény. Nem láttam semmit. És nem tudtam volna megmondani: rajta vagy benne állok. Mint amikor jön egy váratlan áramszünet. Azok az első pillanatok – amikor az ember nem lát, sőt nem ért semmit. Nem kapaszkodik, nem sikong, nem börtorkál, nem gondolkodik, csak néhány pillanatra meglepetten úgy marad. Eppen úgy, ahogy néhány pillanattal korábban még a fényben volt.

Mégsem gondoltam, hogy áramszünet van. Azt sem, hogy a lerongyolt gép ezúttal kicsapta a biztosítékot is. Tudtam: az előbb ültem, most meg állok. De nem keltem fel. Az előbb fényben ültem, most meg sötétben állok, de nincs áramszünet. Ha lehet ilyet mondani, épp ellenkezőleg; az addig szabályozott módon haladó áram most, akár a vízbe lógó vezetékől, kiszabadul, és térben is, időben is elterül. Ez valahogy világos volt – minden más sötét. S hogy mennyire igazam volt, milyen pontosak a sejtéseim, hamar igazolta egy nyalka, indigókék fazon, aki úgy lépett ki a makulátlan sötétből, akár a semmittevés homályából egy váratlan, kontrasztos ötlet. Elértem volna az állát, ha akarom, meg is üthettem volna, mégis tudtam: toronymagas. Ijesztő volt, főként az a harsány, azúrkék neonaúra, ami körbevette. Szigorúnak tűnt és kegyetlennek, fagyos és matt volt körötte a fekete levegő, mégis boldog voltam, hogy látom. Ismerősnek hatott. Amikor megszólított, még inkább. Hisz tegezett, és azt kérdezte: „Hoztál tollat?” Nagy kő esett le a szívemről. Mintha erre a kérdésre vártam volna fél életemben. Megkönnyebbülve, lezseren és magabiztosan mondtam: „Hosszú évek óta gépen dolgozom.” Mire a patrónus, mert annak néztem, nem ellenségesen, de nagyon határozottan közölte: „Itt tollal kell írnod újra.” Csodálkoztam. Azt hiszem, bután vagy kérdően néztem rá. „Remélem, világos?” – kérdezte a patrónus, és hosszú csápjával utat mutatott a sötétbe. Előreléptem, mire egy addig észrevétlen ajtó kinyílt.

Mögötte ugyanez a sötét. És halványkék íróasztalok. Száz. Több száz. Rendezetten. Sorokban. Sok ezer. Mindegyiken tűzvörös kislámpa. Hófehér lapok. Piszkozatok. Tintatartók. Tollak. És minden asztalnál emberek. Buzgó, szorgalmas, fanatikus, igyekvő, görnyedő emberek. Száz ilyen nyúzott ember. Több száz fáradtnak tűnő, agyonhajszolt lélek. Hosszú, egyenes sorokon. Lila emberek. Sok ezer. Tízezer? Százezer? Akár egy iskolában. A fekete tanteremnek se vége, se hossza; a benne dolgozóknak se szi-ri, se száma. Ez volt a tér egyik felén. A másikon katedra vagy pulpitus, és ott tucatnyi patrónus vagy prefektus, az enyémhez hasonló indigókékék és néhány skarlátvörös. „Ezek angyalok” – gondoltam boldogan. Az asztaloknál serény munka folyt. Láttam a hozzám hasonló embereket, ahogy fűrgén írnak, egyik sort a másik után, egy pillanatra se néznek felém, ahogy az egyébként várható volna, hisz most érkeztem, csak írnak és írnak, szokatlan ügybuzgalommal. A tollak rohanása a rostokon olyan hangot adott, mint odahaza, míg éltem, az éjféli, nyári mező; távoli kabócák, szöcskék, sáskák cirpegése olvadt össze ilyen enyhén bódító, nyugodt hanggá. „Ezek angyalok” – gondoltam újra boldogan, mintha a hazavezető úton gondolnám az út menti fákról század-szor is: „Ezek plátánlevelű juharok.” De, mint később kiderült, csak egy volt angyal közöttük, épp az, aki behozott; legalábbis ez volt a neve, így hívta mindenki: Angyal. A többiek neve ismeretlen volt. Angyal tehát kézen fogott, és odavezetett a katedrához, ahol egy kissé kacská ügyintézőféle a kezembe nyomott egy üveg tintát, két töltőtollat és vagy ötszáz, hófehér, halványan fluoreszkáló lapot. Még sose voltam olyan boldog. Angyal barátságosan rám nézett, és azt mondta: „Bízunk benned! Mutasd meg, mit tudsz! Csak bátran.” Mondani akartam valamit, hogy mindig erre vártam, vagy azt, hogy köszönöm, de Angyal megelőzött: „Ne beszélj, csak írj!” – és hosszú, kék karját körém fonta. Így tartott ott néhány pillanattig, talán egy percig is, míg engem átjárt egyfajta hit, áterjedt rám a remény, a szigorral kevert szeretet, majd amikor ettől resz-

ketni kezdtem, ahogy sírás előtt inog meg az ember, Angyal eleresztett. „Na, eridj! Láss munkához!” – és egy asztalt mutatott legelől. Kényelmetlenül éreztem magam, hogy ott kell ülnöm, nem hátrébb, nem idébb, nem odább, de Angyal minden bizonnyal olvasott a gondolataim között, mert amikor bizonytalanul leraktam a papírköteget az asztallapra, így szólt: „Csak eleinte kell itt dolgoznod, később akár asztalt is választ-hatsz.” Rámosolyogtam a többiekre, és megkönnyebbülten ültem le a hatalmas, kényelmes, fekete bőrszékbe. Leraktam a tintásüveget és a tollat, a kislámpa után nyúl-tam, hogy beállítsam, amikor Angyal hátat fordítva még hozzátette: „Már ha jól ha-ladsz.” Ez kissé nyugtalanított. Fészkelődtem, majd némi töprengés után jelentkeztem. Angyal elment a sötétbe. Csak az asztalnál ülő prefektusok maradtak. Ők viszont már-is kéziratok olvasásában merültek el. Csak egy járkált az asztalok között, háta mögött összekulcsolt kézzel, de ő is épp távolodott. Sokáig jelentkeztem – utoljára gimnáziumban jelentkeztem így, mikor még tudtam valamit. Végül eluntam. Jól hallhatóan megköszörültem a torkom, mire, nem tudni, honnét, azt hallottam, élesen, sziszegve, olyan hangon, hogy szinte fáj: **PSZT!** Némi gondolkodás után a katedrához mentem, és suttogva megszólítottam az egyik prefektust: „Mégis mi legyen? Novella? Regény? Micsoda?” A prefektus meglepően jóindulatú volt. „Bármi, fiam, bármi! Nincs kötöttség, érted? Semmi se számít, csak írj. Nem várunk tőled ezenfelül semmit. Dolgozz bátran!” – mondta, és egy pillanatra a kézfejemhez is hozzáért. A boldogságtól minden kiment a fejből, ami addig ott kavargott. Úgy döntöttem, először is felírom a dátumot és a pontos időt, úgy, mint otthon, míg éltem, de be kellett látnom, még ha tudnám is, ennek itt semmi, de semmi jelentősége nincs. Elkezdtem hát naplót írni dátum és pontos idő nélkül. Pontosabban leírtam, hogy itt nem számít más, csak az írás, idő tehát van mindenre, ezért a dátummal bajlódni csacskaság. Később annak részletezésében merültem el, hogy a **WORD** koromfekete lapot nyitott. Csakugyan elmerültem benne, így észre sem vettem, amikor az asztalok között járkáló prefektus a hátam mögé ért. Arra riadtam fel, hogy egészen közel hajol, feje a fejem mellett lebeg, és sorról sorra olvassa, amit írok. Rémülten néztem rá, szokatlan volt, otthon soha senki nem látta, amikor írok, s főként senki nem olvasott bele, most pedig ott volt az a hatalmas, mosolygó, indigókék arc. Mintha két fejem volna! Amikor összeakadt a tekintetünk, rám mosolygott, fény vibrált a szájában, a vállamra tette a kezét, éppúgy, mint korábban Angyal, és azt mondta: „Csak nyugodtan” – azzal felegyenesedett, barátságosan nézett rám, majd hozzátette: „De holnap ez már nem lesz elég.” Ismét nyugtalan lettem. Azzal vigasztaltam magam, biztosan megmondják holnap is, mit kell tennem. Körbelestem, hátha beléláthatok mások kéziratába, de az asztalok nagyon messze voltak. Kerestem egy tekintetet, de mindenki a papír fölé hajolt. Bárhogy lestem is a jobbra ülőt meg a balra ülőt, azok egy pillanatra sem néztek fel, és ijesztően gyorsan, elszántan dolgoztak. Könyékig tintásak voltak már, akadt olyan is, akinek – a nagy igyekezettől – keze-lába reszketett. Irigykedve láttam, hogy sok asztalon már halmokban áll a kézirat. Úgy döntöttem, egyelőre a mennyiségre koncentrálok.

Mondanám: másnap. Némi idő elteltével? Nagy sokára? Épp időben? Ilyen itt nincs. Azt mondják: **RÓTA**. Vagyis, amit egy ember ír egyhuzamban. Az egyiknek ennyi, a másiknak annyi. Az én első rótám hosszú volt. Nem időben. Erőben – bár úgy tűnt, mint-ha ideje is volna: korlátlan ideje. Már az első rótában elértem, hogy azt se tudjam, hol vagyok. Amikor majdnem elájultam, megérkezett Angyal – valami okból rá gondoltam épp. Vagy előbb érkezett, és csak azután gondoltam rá? Jókor jött. Mindent hozott.

Füstöt a szájában. Az írás utáni zsibbadást az ujjaival adta át. Adott innom, ennem, és szeretkezhettem vele az asztalon, aztán tényleg elájultam. Másnap? Némi idő elteltével? Nagy sokára? Épp időben? Ilyen itt nincs. Amikor eszméletre tértem, az asztalom üresen állt. Fáradt voltam. Éreztem: a húsom édes. Nyugodt vagyok. Büszke és renyhe. Alig tértem magamhoz, jött Angyal megint, és szájából szájba etetett. Behunyt szemmel nyeldekelttem belőle valamit, éreztem a nyelvét, hogy a garatjából az enyémbe illatos víz csorog, félelmetes volt, jóleső és beteges. Némi idő elteltével? Nagy sokára? Ilyen itt nincs. Éreztem: elég. De Angyal szájáról leszakadni nehéz. Ha sikerül, az éppoly jó és lelkesítő, mint szívni belőle az erőt. Mint a mannát, úgy enni a nyelvét. Amit csak azért eszem-szívok, hogy leadjam. Ahogy a méh is azért gyűjt, hogy mindent a kaptárba vigyen. A következő pillanatban? Nagy sokára? Holnap? Ilyen itt nincs. A következő róta során.

Angyal májédes nyelve, mézíze, kéjnedve, mézgája félig a számban volt, mannája, gríze, csirize le sem ment a torkomon még, nyála is a szám sarkában rezgett, a szemem is csak félig nyitottam ki, csak a félájult szándék volt meg bennem, hogy Angyal kábeléről leszakadjak és tovább írjak, amikor már láttam: a prefektus lerakja asztalomra a papírköteget. Az e napit? A holnapit? Nem. A soron következőt. A papírt néztem, majd Angyalt, aki tartott még. Olvasott a gondolataimban. Látta, ki vagyok! Tudta, mit írtam. Tudtam, hogy tudja. Azt mondta: „Már olvassák a többiek is” – és akkor ismét megérintett, én pedig hallottam a bőrén át, ahogy félhangosan ezer és ezer hang mondja, ismétli mindazt, amit előző nap?, korábban?, nem, ilyen itt nincs, az utolsó róta során papírra vettem; nők, férfiak, lányok, asszonyok hangja, ahogy duruzsolássá, szimfóniává olvad össze, s óriási pianóban egyszerre szól minden szó, amit addig tintával a lapra raktam, mintha partitúrából játszáná minden száj! És ettől írhatnékom támadt egy pillanat alatt. Éppúgy remegett a kezem, mint aznap, amikor a word koromfekete lapot osztott. A tollat a prefektus még tisztogatta, a karom Angyal ujjai között lüktetett, újra éhes voltam, újra szomjas, szeretkeztem volna Angyallal megint, de már sokkal inkább írni, írni, írni akartam. Hogy hozzáadjam az e napi?, mai?, ó, nem, csak a soron következő hangot, szót, gondolatot az Angyal bőréből diffundáló szimfóniához – nehogy egyszer elhallgasson! A levegőben lebegett lefordított tenyere, mintha papírlap volna az is, majd önmagától fordult meg, és amikor úgy reszketett már, akár otthon, míg éltem, a megélenkülő déli szélben a rezgőnyár ezüstlevele a kút fölött, akkor a prefektus egy lassú mozdulattal belehelyezte a forró tollat. Tartottam a tollat a nyitott tenyéren, éreztem, hogy ficereg, kering benne a tinta, él az a toll, akár egy rovar, mint egy aranyféreg, mint egy vaspondró, mely pete gyanánt hamarosan betűket rak a papír táptalajára, és talán ezért, mert ennyire élt, nem fogtam meg. Angyal viszont a tarkómhoz hajolt, néhány vonzó szót csókolt a fülembbe, míg baljával a kezem után nyúlt, és az ujjaimat finoman a tollnak tűnő vaspondróra kulcsolta, végül pedig, ahogy nő vezeti magába a nemzővesszőt, úgy vezette rá a kezem és az aranycsőférget a szűzfehér papiruszra. Amikor eltűnt belőlem a fülembbe csókolt szavak borzongása, hallani véltem a köröttem lévő félmondatait is, a szüneteket, ahogy mondat közben meg-megállnak, majd nekilódulnak megint; hallottam, hogy van, aki még gondolkodik, s azt mondja: nem, ez így nem jó!, de van, akiből már gát nélkül dől a szó, oldalszámra. Hallottam, hogy mi is duruzsolunk, s amint ezt füleltem, egyszer csak felfedeztem a saját hangom is. Angyal lassan elengedte a kézfejem, és hagyta, hogy meginduljak a papíron.

Angyal sokáig az anyámnak tűnt. Bár nem nő volt. Igaz, nem is férfi. Finomnak, hoz-

záértőnek, megértőnek gondoltam. De hamarosan rájöttem: egy legyintésében is százszor több erő rejlik, mint ezer etetésben. Ahogy telt-múlt az idő? – nem, ilyen nincs – egyre többször jött az asztalomhoz, míg hátrakulcsolt kézzel, peckesen, figyelmesen fel és alá járkált a sorok között. Sokszor riasztott meg azzal, hogy a papír helyén, egy váratlan pillanatban indigókék arcát láttam. Eleinte nem mondott semmit, és mindig, mindig mosolygott. Nagy, kék és hideg mosollyal, szóltanul. Egyre gyakrabban helyezte valószínűtlenül hosszú ujját a papírra, egy mondatra, szóra, és akkor az a mondat, az a szó mintha sose lett volna ott, egyszerűen eltűnt. Később? Egyszer, amikor megérintette a kéziratot, eltűnt egy egész oldal, mire én kiegyenesedtem, és bátran, vakmerően néztem rá. Ekkor Angyal alig láthatóan, még mindig mosolyogva, két ujjal, ahogy mondom, két ujjal, játékosan meglegyintett hátulról, mintha azt mondaná: „Nono!” Láttam a mozdulatot. Egy ilyen mozdulat otthon, míg éltem, a barátság biztos jele volt. A szeretet jele. A megbocsátásé. Láttam a mozdulatot, és vártam azt a kellemes érzést, amit az efféle legyintés okoz. Kissé megbillentettem a fejem, hogy Angyal könnyebben adjon e mozdulattal örömet, de amikor elért engem az a két ujj, amikor épp csak megérintett, megdöbentem, akkora érzés nyilallt a nyakamba, onnan pedig végigfutott rajtam, egészen a sarkamig. Nem fáj, de percekig mozdulni se tudtam. Angyálnak nagy hatalma van, nem vitás. Ha csókol, ha legyint, ha etet. Ha nincs itt épp, akkor is. Korlátlan hatalma. Amit mi csak bérlünk tőle.

Egyszer lila fiú írt mellettem. Nem tudom, mit. Volt olyan eset, hogy megkérdeztem egy férfit: „Te miről írsz?” Azonnal, mint a kés, átsuhant felettünk, hogy a fejünk majd levágta, a jól ismert éles, hideg, hisztérikus **PSZT!!** A férfi, bármit írt is, gyorsított, és én is jobbnak láttam a papír fölé görnyedni újra. Így hát nem tudtam meg, a lila fiú min dolgozik. Angyal szokásához híven fel és alá járkált a sorok között. Eleinte elment, oly messze, hogy nem is láttam, majd visszatért. Hol itt bukkant fel, hol ott. Egyre többször az eszelősen dolgozó fiú mögött. Dobálta a lapokat, a tollát ütögette, szemébe hullott a haja, vibrált rajta az ing, kivörösödött a homloka, az asztal alatt a lábát rázta. Rossz RÓTA volt. A fiút figyeltem sunyin, és azon csodálkoztam, Angyal miért nem veszi észre, hogy lazsalok. A lila fiút fixírozta. Egyre többet. Végül a háta mögött megállt. Láttam, olvassa a kéziratát. Nem lépett hozzá közelebb, nem hajolt be elé, ahogy nekem szokott, de egyre inkább előredőlt. Végül úgy levitált fölötte, akár egy csapóhíd. Karja márványos rajzolatot kapott, azúrkék auráján narancsszínű irizálás jelentkezett – először láttam ilyet –, majd egy váratlan pillanatban, gyors félfordulat után, hátulról tarkón csapta a lila fiút, mint valami ostor. Nem legyintés volt ez, hanem ütés. Felrémltet, mit éreztem, amikor engem meglegyintett – és megrémültem. „Mit érezhet most az a fiú?” Akinek nemcsak a feje, de egész felsőteste az asztallaphoz csapódott; a papírok, mint a pernyedarabok a magasba lövelltek, arccsontja összetörte a tintatartót; amikor az asztallap visszalódította, és az ütés erejétől hátraesett, orrából patkzott a vér. Angyal kiborította a székből, a nyakára állt, hosszú mutatóujjával bele-túrt vértől buborékos orrába, oly mélyen, ahogy csak bírt; a fiú rémülten meredt a sötétbe és Angyal azúrkék aurájába, és hagyta, hogy Angyal ujjja teljes egészében tűnjön el az orrában, hogy olyan erőszakosan kanalazzon onnan sűrű, csimbókos vért, amitől az orrcimpái beszakadnak, majd a véres ujjal írjon valamit egy tiszta lapra, végül a hajánál fogva felrángassa, és a lap fölé tartva elolvastassa vele. Ledermedtem. Angyalt bámultam, ahogy hajánál fogva tartja a fiút az asztallap fölött, mint torokvágott csirkét a lábas fölé. Hallottam megint egy hangot, ami nem a fejünk fölött sepegt át, inkább az asztallapok alatt terjedt, ez is egyfajta **PSZT** volt, de csendesebb és nem oly metsző. Én viszont tovább bámultam őket. Végül azon kaptam magam, hogy Angyal,

míg továbbra is a vérző fiút tartja, engem néz – és már nem mosolyog. Olyan dermesztő volt így, mosoly nélkül, minden addiginál kékebben, hogy képtelen voltam félre nézni. Angyal az asztallapra ejtette a fiút, mint ragadozó a vergődő verebet, amikor jóval nagyobb zsákmányt lát meg, s úgy indult el felém, akár héja a gerle reményében. És én csak akkor kapcsoltam. Gyorsan megszorítottam a tollat, és az asztallapra hajoltam, a lehető legközelebb, egyrészt, hogy ne lássam, mi történik, másrészt, hogyha Angyaltól én is kapok egy ostorcsapást, minél kevésbé üssem be magam. Kitámasztottam a lábam, halálfélelem szállt meg, éreztem Angyal felém közeledő hidegét, írnom kellett valamit gyorsan, hát papírra vettem a következőt: *Angyal közeledik, Angyal közeledik, egy kékangyal jön...* És vártam, mikor töröm össze arcommal az asztallapot. De Angyal nem jött.

Minden nap? Hetente? Havonta? Nem, itt nincs ilyen. Minden róta végén jönnek a talicskások. Hol mindenkitől, hol csak egyesektől szedik be az iratokat. A kötegeket átrakják a katedrára, sorban, egymás után; összerendezik; a stóccok sarkát megtörik, a kötegeket meglevegőztetik, majd kiütik, hogy az oldaluk egyenes legyen. Angyal közepén áll, és lassan ide-oda forog. Figyeli a hordárokat. Figyeli a prefektusokat, akik itt-ott beleolvasnak az iratokba, majd mindet dossziékba rendezik. Nekünk ez idő alatt is dolgozni kell. Akitől elveszik, szorong, hogy jó lesz-e. Ha minden simán megy, az egészset eltolják valahová, és soha többé nem hozzák vissza. Csak Angyal bőrén át hallhatjuk viszont, nem sorról sorra, hanem együtt, egyben, sokszor összekeverve másokéval, ha épp vele szeretkezünk, ha a szájából eszünk-iszunk, míg átkarol, szorít, ölel, erősen, hidegen és eszelősen. Csak a szimfóniát halljuk ilyenkor. Ha pedig valami mégis visszajön, jaj annak, aki írta! Jaj akkor, ha Angyal a sötétből dossziét hoz! Jaj annak, akinek kéziratát visszaküldték valahonnan – honnan? Ha tudnánk! Akkor jön Angyal, nem lép, nem lebeg, nem rohan – suhan. Nyílik előtte a sötét, a háta mögött pedig gomolyog. A dossziét maga előtt tartja, szinte tolja, akár egy betonlapot, hogy jól lássuk: visszaküldtek valamit. És rettegünk.

Az első, akit láttam, szederjes vénember volt. Hosszú, nagyon hosszú rótákban írt; komótosan, megfontoltan, úgy százévnnyire tőlem. Valószínűleg ezerszerte régebben, mint én, mégis, sose küldtek neki vissza semmit. Hozzá sose jött Angyal dossziéval. Amikor közeledett felé, nem suhant. Nem nyílt előtte a sötét, és nem is gomolygott mögötte. Inkább imbolygott, akár egy fáklya lángja. A dosszié nyitva volt. Angyal lapozott benne, szórakozottan, ide-oda, mint aki mennyei magazint lapoz. Egy minutára az is felöltött bennem, hogy kivételesen dicsérni jön, sőt, azt reméltem, az én dossziémat hozza. Velem esik meg először az, ami addig senkivel. Angyal nem mosolygott, de mintha derű ült volna a szája sarkában. Egyenest felém tartott – a papír fölé hajoltam. Éreztem a szelét, amint elhaladt mellettem. Amikor oldalra pislantottam, csalódottan láttam, hogy nem lassít, és a szederjes öreghez megy. Megállt előtte, becsukta a mappát, fél kézzel a levegőbe emelte, meglengette, és alig látható mosollyal nézett az öregre, mint aki azt mondja: „Ez igen! Le a kalappal!” Az aggastyán felnézett. Higgyé volt és szomorú. Íróbütykével a tollszárat morzsolgatta. Angyal rámosolygott, majd elfordult, mint aki máris menni készül, de váratlanul lendületet vett, és egy félfordulat után, ahogy a lila fiúval is tette, szájon vágta a dossziéval a szederjes embert, aki leesett a székről. Angyal körül fortyogott a sötét, azúrkek aurája szétterjedt a térben, és odalépett áldozatához. Nem mertük nézni, mit tesz vele. Órákig? Napokig? Hetekig tartott? Nem, itt nincs ilyen. Rótákon át. Írtunk, és elájultunk, írtunk, és el-

ájultunk. Rettegtünk, és írtunk, rettegtünk, és írtunk. Angyal pedig kínozza az öreget. A kín szaga örvénylett a levegőben. Angyal szavakra, hangokra szedte azt a lelket. **Ötletekre.** Majd végigsepert az asztalok között, jó párunkon erőszakot tett, tintával itatott, és újra a szájából etetett. Mi pedig nyeltük belőle a bocsánatot, mindazért, amit meg se tettünk még. Holnap? Holnapután? Nincs ilyen. Amit egyszer majd rosszul írunk meg. Vagy amit soha.

Ma? Tegnap óta? Egy ideje? Ilyen itt nincs. Tudom már, hogy ez itt a Pokol. Igen, a Pokolban írnak, s amit mi, pokolbeliek írunk, talicskába rakják Angyal segédei, és áttolják a Mennybe. Ott olvasnak. Sokan lehetnek mennybéliek, hogy ennyit kell dolgoznunk itt. Néha arra gondolok, átmegegyek oda. Nem írok, inkább üdvözülök, de akkor megérkezik Angyal, hosszan szeretkezik velem, néha azt sem tudom, ki kit kefél, gyorsan megetet, veszi a tollat, és vért szív fel vele a vénámból, a kezembe adja, megcsókol; engedi újra, hogy halljam a bőrén át, ahogy a Mennyben engem is olvasnak. Ami szép belőlem, így is, úgy is, odaát van. Ami pedig nem, így is, úgy is ezen a sötét, matt-fekete helyen, a Kékangyal hűvös markában marad. Ha menni akarok mégis? Leteper, és meggyaláz. Űt, és ver. Ujja, mint a penge. Karja, mint a dorong. Lihegése, akár a hajnali fagy. Angyal-kápó. Addig ütlegetel... Meddig is? Órákon át? Napokig? Hetekig is? Nem, itt nincs ilyen. Szakadatlan – alighanem az örökkévalóságig.

FIGYELŐ

„ÉLNEM HITELES MAGAMAT”

Rába György: *Földlakó*
Liget Műhely Alapítvány, 2006. 86 oldal, 1800 Ft

Rába György senkiéivel össze nem téveszthető költészete szikár, ökonomikus, szenvedélyes, talán ez jellemző rá a leginkább. Újabban (úgy húsz éve, ami több, mint nemzedékem teljes eddigi életműve), azt hiszem, költői hangja kevésbé rejtőző, bensőségebb. Versei nem könnyű olvasmányok, de – mint hasonló esetben tapasztalni szoktuk – megtanítanak önmaguk olvasására. Az olvasó az elhagyott központozás ellenére egy idő után érezni kezdi a dikciót, a költő mondatainak szerkezetét és ritmusát, a versek ízét, megszokja, várja bonyolult, többsíkú képeit, a mögöttük lévő logika működését. A versek szavai, fordulatai („*hangtulajdonos*”, „*álcázott lesvetők*”, „*arcmarconák*”, „*jeles ólomkatonák*” stb.), hasonlatai („*s hogy fölrántott-e nevetőizmokat / mint redőnyt a reggeli fényre*”) rögtön beleivódnak a versmemlékezetbe, és azonosítják a költő írásmódját.

Talán az életművet is könnyebb visszafelé, az utolsó két évtized nyitottabb szövegei felől megközelíteni. Szívesen mondanám, hogy személyesebbek ezek a versek, de a személy, a költői „én” szinte a kezdetektől állandó változásban van jelen a Rába-versekben. Hol harmadik személyű névmás mögé húzódik („*az, aki*”), hol a névtelenségbe, valamely kollektív, mindent befogadó értelmezésbe.¹ A FÖLDLAKÓ-kötet első versében, Rába György *ars poeticái* egyikeben is az a kérdés, kié a megszólaló hang:

TITOKFEJTÉS

*Úgy írni hogy
megváltoztathatod
mintha műtét alá vetnéd
jelened gyatra testét
mondatoddal kimetszeni*

*burkotat melyre vájták
nevedet nem talányát
és mint fogaskerekű állomásról
a mélybe irhádra pillantani
kerítésre mint a kóbor
eb ha elege volt a jóbor
s papírra róni ezt az érzést
így hozzátok valaki más szól
és nem az akinek
csupaszok titkai*

A többféle olvasatot kínáló, többértelmű mondatfűzés jellemző Rába Györgyre. Az első négy sor olvasható két mellérendelő kijelentésként is („*Úgy írni, hogy / megváltoztathatod* [az írás tárgyát], / *mintha* [pl. ezáltal] *műtét alá vetnéd / jelened gyatra testét*”), de közbeékelésként is („*Úgy írni, hogy / megváltoztathatod / – mintha műtét alá vetnéd – / jelened gyatra testét*”) – a vers logikája inkább az utóbbit indokolja. A személy körüli titokra a személyragok, illetve hiányuk is felhívják a figyelmet: a vers *ars poeticához* illően személytelenül, majd önmegszólító második személyben indul,² de megszólítja az olvasóit is („*hozzátok valaki más szól*”), és harmadik személyben említi „*az én*”-t. „*Valaki más szól*” – „*nem az akinek / csupaszok titkai*”: kellőképp talányos megfogalmazás, de a cím épp a titok megfejtésére szólít fel. „*Az én*” az írás által emelkedik felül azon a felén, amelytől elhatárolódik (pontosabban, a szerzőtől nem szokatlan módon, a képeket egyre távolabbi síkokra diszociálva: „*metszi ki*” magát belőle mint „*burkóból*”,³ tekint le rá, mint „*irhára*” fentről, bújjik át alatta, mint „*kerítés*” alatt). Ez melleleg az a fele, amelyik a nevet viseli: „*melyre vájták / nevedet nem talányát*”. Mintha létezne egy nével nevezett (testben, kötöttségekben jelen levő) és egy talányos (szabad) én. Előbbi volna az, „*akinek csupaszok titkai*” (talán úgy, ahogy kívülről látják az embert, talán úgy, hogy halandó – mert nagyon hasonló a GARABONCIÁS című vers „*lyukas*” titka: „*Drága mester / vissza inkább / vedd ez egyszer / halandónak / tanulónak / ami jutott / lyukas titkát*”). A „*valaki más*”, a beszélő viszont az, aki az élményt rögzíti, a verset írja – egy

költő önmaga számára is rejtélyes személyén belül.

Az írás titkát egy másik vers tárja fel, a kurzívált szövegekkel (Babitshoz híven) épp csak jelzett ciklusokból a másodikat bevezető ZENÉLŐ DOBOZ. A címbeli metafora a költészet működésének titkát sejteti, amely az előbb idézett „csupasz”, „lyukas” jelzőkkel ellentétben kétszeresen és kétféleképp is megfejthetetlen. A költő számára is, aki rögzíti, mi történik írás közben:

*„Létrád nekitámasztottad az égnek
most küszöl vakmerőn s még nem tudod
mit is akarsz majd elorozni onnan
törekvésed fölfelé maga ének
magasztal névtelen állapotot” –*

az értetlen külvilág számára nem kevésbé:

*„s utókorod akit ha érdekelsz
s emberszabású még benne a mersz
keresgéli egy zenélő dobozban
amit talpáról tetejére forgat
titkod de fölhúzó rugója mégsem
kerül kezébe a bolondnak”*
(ZENÉLŐ DOBOZ)

A költő önmagát is valamiféle médium szerepében írja le, a kötet szintén hangsúlyos, utolsó előtti versében, amely a TITOKFEJTÉS-sel keretbe foglalja a könyvet: „vegýtésűk arányát / ne kérdezd titkukat nem ismerem / búbjá-mester szól belőlem” – Az írás MIRE JÓ.⁴

A rejtélyes „én” a kötet több versében megsokszorozódik, akár egy kaleidoszkópban: „kerekasztal én így leszek / egyszemélyes belső vita / szinte tudós tanácskozás / magányos azonban soha / egyik percről másira más” (ÉLETFOGYTIG VITATÁRS). Néha már a címben ott a téma: AZ ÉN KONFERENCIÁI; VENDÉGSÉGBEN ÖNMAGAMNÁL; ÖNMAGADDAL TALÁLKOZÓ. „Vita”, „konferencia”, „kerekasztal”: az alkalom a modern (tudományos) kommunikáció valamely színtere vagy ennek személyes változata: „találkozás”, „vendégség” – mintha a testtel szemben a szellem, a személyiség lenne a kapaszkodó: „s érezd önmagaddal találkozó / hogy szabad vagy”.

A testként felfogott személy ugyanis a FÖLDLAKÓ-kötet néhány versében szinte tárgyá válik (a személyes névmást mutatónévmás váltja föl):

TILTAKOZIK

*fölebred és útnak lódul ez itt
bal-jobb lépked előre
így tiltakozik
mit neki nyár mit neki tél
ugyan mit is remél
folytatja meglehet
reménytelen bár napjait
csupán azért hogy megmutassa
eleven lakik itt*

Nem is kerülhetne messzebb „az én” figyelő fele a megfigyeltől. Habár a nézőpont változik: a negyedik sortól elégikussá válik a hang, az Arany János-i inverz szórend pedig („folytatja meglehet / reménytelen bár napjait”) poétikájával ellensúlyozza a tárgyiasítást. És a rá következő vers, az ÉLETFOGYTIG VITATÁRS mintha válaszolna: „nincs közelebbi rokonom / csak ez aki tiltakozik”. Az elidegenítő gesztust az idegenek közönyös nézőpontja elleni önérzetes (de nem patetikus, hanem a humor fegyverével élő) tiltakozás váltja föl. Akárcsak a kötet egyik legemlékezetesebb, groteszk humorral teli versében, a BÁCSI-ban: „Azt mondják bácsi egyre többen / kér még a bácsi valamit / a bácsi korában ez is szép / most kap a bácsi egy szurit”.

Valóban a beszélő hang mögött érezhető személyiség az, amely bármilyen alakban mutatkozik is, állandó. Ez a beszélő hang valamikor a VONAKODÓ CETHAL-kötet idejére észrevétlenül megváltozott:

ÉSZREVÉTTLEN

*Átváltoztam hársorok közt csapongó sirállyá
s nem vette senki sem észre
átváltoztam moha-borostás sziklává
s nem vette senki sem észre
átváltoztam dűlőútra tévedt autóbusszá
s nem vette senki sem észre
döbbsenet aknaszilánkjá ért
fél évszázada betokosodva hordom
s nem vette senki sem észre*

(VALÓSÁG VENDÉGE, 1987)

Itt hadd tegyek egy kis kitérőt. Rába György költészetében szinte kezdettől jelen van a változás, az átváltozás igénye.⁵ Költői korszakában megújította a versformát, a dikciót, mint

– éppen itt – a hangvételt.⁶ („*A kilencvenes években... újabb versei egy új bensőséges hangján szólnak meg*” – írja Ferencz Győző –, „*egy más, korábban ismeretlen dimenziókba emelt személyesség*” jelenik meg a versekben.)⁷ De a formai változás csak következménye annak a programnak, amelyet a költői én önmaga számára folyamatosan kitűz: „*hasonlítok / s minden képből átváltozom*” (A KÉPZELET – LOBBANÁSOK, 1973), „*nappali alvók aludjanak / ám én lássak nyitott / szemmel szőtt álmokat / melyeknek nem támad mása sem / éhen aznapi átváltozásra*” (TESTBEN KÖRUTAZÓ – ROVÁSOK, 1980), „*ujjongjon inkább hogy orcája más ma / ezért lehet még / határtalan az alakváltozása*” (VENDÉGSÉGBEN ÖNMAGANNÁL – FÖLDLAKÓ, 2006). A változás folyamatos esély: valami másra, valami felfedezhetőre, valami magyarázatra.

Az ÉSZREVÉTELLEN című versben a költői én a nézés tárgyával azonosul. Vajon a figyelem természete változott-e meg? Részben talán igen: több dolog akad bele a mindennapok világából, a képzelet teremtette szimbólumok mellett befogadóbbá válik az élővilágra, különösen a madarakra. Más kérdés, hogy a fenti azonosuló gesztus viszont szimbolikus. (De hát Rába György költészetének kapcsolata az élővilággal – a szimbolikus-emblematikus kivételtől az azonosuláson, a megszemélyesítésen át a mindennapi személytelen kapcsolatig és megfigyelésig – külön tanulmányt érdemelne.) Ha e korszak éversein végigtekintünk, némelyiknek a címe is elárulja ezt a jelképes rokonságot:⁸ VÉGIG OROSLÁN (KOPOGTATÁS A SZEMHATÁRON, 1993), ÖNARCKÉP MÓKUS KOROMBÓL (A VONAKODÓ CETHAL, 1998), FARKASLEGENDA (A JELENLÉT FURFANGJAI, 2001) – egészen a mostani kötetig: „*Ha van reinkarnáció / sirállyá válnom lenne jó*”, SIRÁLYKÉNT BUDAPESTEN). Az állatokban – a „*földlakók*” véges sorsán túl – az emberi lét szabadságfoka testesül meg (pl. remény, játék, dac és kockázat a madarakban – AZ ÉN KONFERENCIÁI), önállóság, létfenntartó „*cserkészés*”,⁹ szabad mozgás és önazonosság („*Tudtam magam is költöző / madár vágyódom dél felé*”... „*azt álmodom azóta is / jó áramlat hátára kap / menedékembe visszavisz / élnem hiteles magamat*” – KÖLTÖZŐ MADÁR).

A figyelem intenzitása mindenesetre állandó, legfeljebb a tárgyai változnak. A „*néző*” jelképekkel találkozik a világban („*Ti lejtők és ti kaptatók / s boglyas fák évelő regénye / amit olvasok holtomiglan / jelkép ívomba mondanivalótok*”, PAYSAGE CHOISI), vagy utólag talál jelképesnek olyasmit, amit korábban mellékesnek vélt, például

bizonyos „*tovaenyésző*” hölgyeket, akik közül „*egyik a metrón fülembé dúdolván / dalát utóbb rommáccá aranyozta*” (A SZIRÉNEK). Rába György afféle ellenolvasatokat kínál a világhoz. A hétköznap a fontos a számára, a perc, az elvágott gyűrűsujj, amelyről kiderül, mennyire nélkülözhetetlen (A GYŰRŰSUJJ ESETE), a JÁNOS VITÉZBELI óriások jogegyenlősége (mint korábban a JÓNÁS KÖNYVE cethalé). Egy leendő szobor alanyát öregembernek mutatja, akinek zöld felvágottat adnak a boltban (ELŐDÖBŐL LEGENDÁVÁ), az „*öröklét szép illúzióját*” jobban megtalálja a lepusztult („*nyűtt*”) óbudai amfiteátrumban, mint a „*csak betyár szelekkel parolázó / elárvult*” dór oszlopokban (MEGDICSŐÜLT ROMOK). És az életre sem hajlandó életrajzi értelemben tekinteni. Berzsenyi reggelizési szokásai jobban érdeklik, mint életének nagyszabású pillanatai (A NAGYOK TITKAI), kortársai élete teljességel szubjektív, belső „*mozit*” teremt a számára (A MÁSIK TÖRTÉNELEM), de saját életkorainak felülről nézett gyűjteménye sem egységes vonulat: „*összefüggő sornak ki is nevezhet*” (BÉLYEGALBUM). Az élet tétje is radikálisan más már. A költő gyilkos önróniával osszegzi a meg nem nevezett transzcendens akaratnak a szellemével kapcsolatos terveit – „*Velem itt kíséreltezik / s én próbálok segíteni / ha figyelmére méltatott / legyenek eredményei*”... „*de emelte / fejét mert küldetése van*” – és az emberi méltóságot jelöli ki ellenpéldául:

„*Mostanra már úgy gondolom
az az igazi a vitéz
aki estéből újra fölkel
esendő mégis messze néz*”

(MESSZE NÉZŐ)

(A kép mintha Mándy Iván egyik kései, verszerű szövegével volna rokon.)

A végesség a világ megfigyelésébe is bele van kódolva. Az egyik vers Harun-al-Rasid kalifa EZEREGY ÉJSZAKA-beli alakját hívja tanúnak, a rokon „*rangrejtett utazót*”, hogy a világban látott diszharmóniát rögzítse, de a végén felmerül a kérdés, van-e visszatérés a palotába, van-e ébredés az álomból (HARUN-AL-RASID ÉBRESZTÉSE). Halandó a jelenségekkel teli világ, a Föld is: „*a látványon is épp a színek mire jők*” – és a végkövetkeztetés: „*nézője csak egyet tehet / kicsinyellje a maga vesztét*” (A FÖLD IMAMALMA). És mégis, ennek a tudatával is él az emberben az ismeretlen meghódításának vágya: „*a végtelen hívása ünnepi / az emberi végességbe rekesztve / s lé-*

*ven egyetemes játék kegyence / a lélet ereinkben hal-
lani*” (A NAGY JÁTEK KEGYENCE).

Ez a vágy küldi útra Rába György költésze-
tében az alakváltozó „én”-t. Az út (másutt „uta-
zás”, „expedíció”, „fölfedezés”), illetve a szemlé-
lődés helye („mellvéd”, „szemhatár”, „leshelyem”) kezdettől afféle (téren és időn túli) ötödik di-
menzió: általában a képzeletben zajlik.¹⁰ A kép-
zelet, a líra, a lét útjaira, magára a beszélőre von-
natkozik, másutt a másik emberre, lényegében
bármilyen tapasztalatra („ezt szerettem benned az
utazást / a tapasztaltnál igazabb világba / magam-
ban az ismeretlent a mást / mely a megoldó fejezet
nyitánya”, ÁTVÁLTOZÁS – FÉRFIHANGRA, 1969; „Ti
akaratlan utaztatók / kedveseim barátaim / és még
ti is ellenségeim”, VILÁGJÁRÁS SZEMTŐL SZEMBE –
FÖLDLAKÓ). A LOBBANÁSOK-kötet ma is érvényes-
nek tűnő *ars poeticája*, „az egyetlen íge felé elnému-
lóban” mutatja a változó „én”-t: „az út írt engem
nem mehettem / másfelé s most az a mezsgye vagyok
/ már soha semmi több / és soha kevesebb” (VISSZA-
NÉZVE).

Változik viszont, hogy ennek az „én”-nek
mely felületei érintkeznek a világgal, mi a te-
re, terepe, „tereasztala”.¹¹ A sirályos versben
a „hátsorok” és a „dülőút” (ÉSZREVÉTTLEN), azután
például a „lépcsők” („Mikor is volt rám a lépcsők
nevettek”... „fokról fokra óvakodom manapság”,
LÉPCSŐK – A JELENLÉT FURFANGJAI, 2001), az or-
vosi rendelő („Gubbasztanak a fal mentén fiúik-
ben / a vészkiáltás süllyedünk elérte / őket különjá-
ratú jéghegyük”, ORVOSI VÁRÓ – SÁRKÁNYEREGETÉS,
2003), később több versben is, ironikusan, ma-
ga a test („Reggel ágyamon fölülök / átkulcsolom
két térdemet / határpsztok innen tovább / rajtuk túl
nem ragadhat el / sóvárgás makacs úti láz”, TÉRDE-
IMEN INNEN – SÁRKÁNYEREGETÉS).

Az újabb versekben „az én”-t az út és az idő
új koordinátái jelölik ki, méghozzá „A szív és a
gyomorgörcsök hosszúsági / s az öregkor szélességi fo-
kán / kudarcok és remény tajtéka közt” (HAJÓTÖ-
RÖTTEK – SÁRKÁNYEREGETÉS). A megváltozott te-
repen a versek ihlető elménye gyakran az öreg-
ség egyre szűkebb terébe való megérkezés.
(„Karnyújtásnyi meg talpalatnyi / határukl jutott ne-
ki tér / javát ezért tornyozza az ki / ingéül kontinenst
kiszabni / vágyott s most helybenjárva él”, ÖNKOM-
MENTÁR – A JELENLÉT FURFANGJAI.) Az öregségbe,
amely veszteségekkel jár, gyászsal (megrázó
gyászversekkel: A GYÁSZ, A KÖBOR EB – a korábbi
kötetekben: GYŰLÖLNI KÖNNYEBB – A VONAKODÓ
CETHAL; HALOTT BARÁTOK KOSZORÚJA ÉS UTASTÁR-
SAK – SÁRKÁNYEREGETÉS), ugyanakkor nagyobb

nyitottsággal, fontosabbá váló kötődésekkel („s
amin örült valaha más / az szeméket kerekítő / távol-
keleti utazás”, EGYÜTTLÉT; „szerettem azt hogy kü-
lönös a másik”, SZERETETVENDÉGSÉG), szembené-
zéssel, visszatekintéssel, szabadsággal és rezig-
nált humorral. Semmiképpen sem panasszal,
önsajnálattal.

A harmadik pályaszakaszbán felszínre enge-
dett humor a Kapcsos Könyvet író Arany János-
sal rokon („csak ami őt is mellbe vágta / csak ami őt
is orrba verte”, VERS MINT GYERMEK; „ilyenkor jobb ha
visszatorpan / és följényesen csak legyint”, BÁCSI),¹²
a kései Mándyval (pl. a MACKÓKIÁLLÍTÁS egy
korábbi kötetben, a RÁISMERÉSEK-ben, 1996).
Aranyt a hangvételen kívül bizonyos témák
is megidéznek: lantverseinek társa A TEST MINT
HANGSZER. A hasonlat hajdani „vajákos zeneszer-
szám”-a váratlanul romlásnak indul – a hang-
nem lehetne elégikus-romantikus is, ám a szó-
választás a groteszk irányába húz:

*„amíg hirtelen egy hamis hang
meg nem ütötte füleket
szemlátomást rémületesemre
egy húrja megereszkedett”*

(Bár talán ez a „rémületesemre” mándys fordulat
is. – Másutt, egy korábbi versben mintha a lant-
nál a NATURAM FURCÁ EXPELLAS... „tökkolomp”-ja
állna Rába Györgyhöz közelebb. A kerítésen
deszkát végighúzó kamaszról jut eszébe: „én is
így pengetem / kezem ügyébe akadt / bármi hangsze-
rem”. CSIBÉSZKEDÉS – A JELENLÉT FURFANGJAI – VÖ.
Arany: „Így kongatom most untalan / E verseket –
bár hangtalan.”)

Mintha ellenpontként éppen a humor nyit-
na teret a nevének nevezett öregség, az őszinte
szembenézés emelt hangú leírásának (a kötet
egyik legszebb versének):

DE SENECTUTE

*Mikor az ember menthetetlenül öreg
olyan mint egy óceáni korallsziget
meszesedő gesztusokból még épül egyre
de többé mégse nő más földrészekkel össze
s bár önmaga pártját ritkító fauna flóra
csak belakatlan tengermoraj beszél róla*

Anyagszerűen pontos az ereken-csigolyák-
ban és a korall alakzatain hasonlóképp lerakó-
dó mészképe, ám itt a „gesztusok”, a közeledés
mozdulatai meszesek („mégsem nő... össze”) – és

önironikus az „*önmaga párját rítkító fauna flóra*” kitétel is, hiszen ez mondattanilag-logikailag már az első sorban leírt emberre vonatkozik.

A testi romlás folyamatát másutt kalandvágó kíváncsisággal figyeli a költő: „*Ő a lángelme ez a test / az én testem kieszeli / utánozhatatlan tudós / találmányait cselei / kifognak az orvosokon*” (A TEST TRIUMFUSA), vagy a barokk metafizikusok szellemesen körmönfont *conceit*-jeihez hasonlóan rögzíti, mint az élet „szűrületét” „ELROMLOTT AUTOMÁTÁ”-nak nevező versben, ahol a gép előtt ügyetlenkedő ember részletesen ábrázolt képe játékosan sugárik át a szimbolikus jelentésbe:

*„nem is tudod már
a választott billentyűket
milyen célra nyomtad le
a mentett pénzdarabokat
nézegeted eltűnődöl
mire is használd”¹³*

Erről a terepről talányosabb utak visznek tovább. A TURISTAÚTON DELPHOIBA csak a címével utal utazásra, ráadásul kíváncsiságtól vezérelt, önkéntes útra, valójában a jósdá ad – kéretlen – választ a jövőről.

*„A fölismerhetetlen
hang rögtön rákezdte a telefonba
elveszítet
s felelte amit megszerezteél
...
örömd ha új évad érkezik
még visszavágó haragodat is
bár sose hitted volna elveszítet
végül a figyelmeztetőt
azt is elveszítet”*

Vélhetőleg ugyanaz a transzcendens hang beszél itt – telefonon! –, akít A JELENLÉT FURFANGJAI-kötet AKI RÁM KOPOG című versében „*az Intő*”-nek, a SÁRKÁNYEREGETÉS-ben „*A hajtóm*”-nak nevez a költő, és akire névtelenül a MESSZE NÉZŐ is utal.

A „*jövőbe sandító szem*” már ÁRNYÉKBIRODALOM-ba lát. Megrendítően indul a vers:

*„Mikor a fák elhagyják árnyékukat
mikor az árnyék egyeduralgoló
a minden színt befaló sötétség
csak a szorongás néma kutyái csaholnak
az éjszaka a vízumtalan
a kormánytalan ország”*

– „*A nem ismert tartomány, / Melyből nem tér meg utazó*” – folytathatnánk Shakespeare-rel. Vele szemben csak a hit marad: „*szoborrá kövült bened az idő / nincs többé semmi lehető / csak ábrándok konfetti úrhajói / himned kell valamiben / akár nekik is hiszel*”.

De ezt tisztázva és tudva is megmarad a változás igénye¹⁴ (az előző kötetben „A VÁLTOZÁS DICSERETE”: „*A novembert utána a decembert / ezt a két anarchistát várom itt / amit szám jólneveltek közt alig mert / a romlás törvényét ők fölfedik*”). A FÖLDLAKÓ-kötetben „*kívánt*”, „*álmódott*” jelzők beszélnek „A VÁLTOZÁSROL”: „*nem folyamatos káro-gást / szolgálj te ember vagy szabad / unható trillák túsaként sem / kell tengetned napjaidat*” – a madarakkal, az élővilággal szemben „*a sorsot / betölt-hetni*”, a „*szímváltozás*”-t várni is szabadság, mint a képzelet lebegése:

*„a mán túl s a holnapon innen
lebeghetsz kiskirály aki
legyőzte a nehézkedést
s többé már nem csak valaki”*

„*Többé már nem csak valaki*”: vajon más ez, mint a TITOKFEJTÉS-beli kétféle „*én*”? Több-e, más-e, meghaladta-e vagy elvesztette-e a határait? – vagy egyszerre?

A Rába-versek világában az a csodálatos, hogy szinte bármi a szabadsága részéhez tud járulni: „*akitől kődobásnyira / immár a messze*”, annak is szabadsága „*reggelre egy-egy óra / szembenézni*” (REGGELI SZÁMVETÉS); „*játék s elme találkozá-sa*” „*magántörténelemme*” alakíthatja a köznapot, nagyúrrá a költőt (MAGÁNTÖRTÉNELEM); „*Hallgatni más élményeit*” kaland és utazás (EGYÜTT-LÉT) – de legfőbb szabadság a kíváncsiság, a választás lehetősége, ha annyiban áll is, hogy az ember a Földhöz mérve „*kicsinyelle a maga vesztét*”.

Jegyzetek

1. Lásd AZ ÉN METAFORÁI RÁBA GYÖRGY KÖLTÉSZETÉBEN. Schein Gábor: RÁBA GYÖRGY KÖLTÉSZETE. In: POÉTIKAI KÍSÉRLET AZ ÚJHOLD KÖLTÉSZETÉBEN. Universitas Könyvkiadó, 1998.

2. Hirtelen Szabó T. Anna első kötetének nyitóverse jut eszembe: „*Úgy írni verset, mintha szó és forma / nem titkolná el, hogy mi van mögötte*”... „*mintha nem parancsra tennéd*” (ÚGY ÍRNI VERSET – A MADÁRLÉPTE HÓ).

3. Lásd a sokkal korábbi FÉRFIHANGRA-kötet LÁRVA című versét is.

4. Lásd a FOHÁSZ SUGALLATÉRT című verset: „*sűg a sugallat sem vagyok / de átlenyegülök*” – RÁISMERÉSEK, 1996.

5. Lásd Schein Gábor, i. m. 277–293.

6. Első korszakát általában az 1961-es NYÍLTENGER-kötettel szokták zárni, bár Schein Gábor (295.) ezen belül elhatárolja az 1956 után keletkezett verseket. Lator László egy 1982-ben publikált interjúban kérdez rá a változásra: „*Régebbi verseidet a mindig éber elemző értelem, a tiszta gondolat szenvedélye, az ajzott figyelem feszítette. A negyvenes években lírádban a történelem, a második világháború drámai tapasztalatai, lét és ember, erkölcs és ösztönök mindig újraélhető és újraértelmezhető kérdései sűrűsödtek. A hatvanas években költészeted: a tekintetted iránya, a versről való elképzelésed megváltozott... a tárgyak, az anyagszerű elemek versbe emelésével mintha közvetlenebbül mondanád azt, amit akarsz. Mintha egyre inkább megéreznéd a tárgyakban, az anyagban a kihívást, a neked rendelt tartalmat, s így analógiákkal, asszociációkkal, a világ részletei által beszélsz magadról.*” (Domokos Mátyás–Lator László: VERSEKRŐL, KÖLTŐKKEL. Szépirodalmi, 1982. RÁBA GYÖRGY: EMLÉKEZÉS EGY BIRODALOMRA, 363.) Ferencz Győző a harmadik pályaszakaszt veti össze az előzményekkel: „...a hatvanas évektől mégiscsak az avantgarde eredményeit engedte be lírájába, amely amúgy is készen állt ön-maga átrendezésére.” „A korai versek visszafogott virtuozitása, majd a középső korszak csupasz, anyagszerű sűrítettsége után most a kettő szintézise jön létre. A virtuozitás és a sűrítettség végtelen, megindító letisztultságban oldódik fel.” (RÁBA GYÖRGY VERSHANGJAI. A VONAKODÓ CETHAL. Holmi, 1999. június. 776., 778.)

7. Ferencz Győző, i. h.

8. „A JELENLÉT FURFANGJAI-ban egy egész ciklus, Rába »bestiáriuma« jelezte, milyen sok analógiát talál a költő az emberi és az állati létforma között.” Csengery Kristóf: AKI A VALÓT ODA-VISSZA MONDJA. Élet és Irodalom, 47. évfolyam, 44. szám.

9. Az utolsó korszakban a keresés igei önmetaforái gyakran az állatvilágból kerülnek ki: „csapongás”, „cserkészésed”, „becserkészni”, „bóklászol”, „csapáson lo-pakodol”.

10. Acsai Roland írja: „Ezek a bejárt és saját bejárásukra hívogató utak (melyek mind a létezésre, mind az azt tükröző, sőt megteremtő költészetre utaló metaforák), ahogy a költő a KÉZRÁTÉTEL fülszövegében fogalmaz, a »lélek és a lét járatlanabb tájai«-ra vezetnek, ezért »a költő... kicsit a föl-fedezők rokona«. Am ami Rábát egyre újabb látóhatárokkal szembesíti, akár egyetlen versen belül is – a képzelet, az asszociatív írásmód mellett –, az magában a versben, a nyelvben keresendő. Hiszen Rába verseiben az egymással társult szavak kettős vagy több jelentése többszörösá teszi a verset, és minden sík ön-maga bejárására szólít föl.” AMIRE FÖLESKÜDÖTT. <http://www.litera.hu/object.8a5125bf-cb24-4686-8a92-00d4817aa52a.u.ivy> (2004. 02. 17.)

11. (Lásd az azonos című verset A JELENLÉT FURFANGJAI-kötetben, 2001.)

12. Ezt szinte minden kritikus említi: pl. IRODALMI KVARTETT. Rába György A VONAKODÓ CETHAL című verseskötetéről beszélget Angyalosi Gergely, Bán Zoltán András, Németh Gábor és Radnóti Sándor. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/98/09/19kvart.htm>; Bárdos László: „Az ÚT ÍRT ENGEM”. RÁBA GYÖRGY NYOLCVANÉVES. Élet és Irodalom, 48. évfolyam, 24. szám; Ferencz Győző (i. m.) stb.

13. (Témájában és képszerkezetében is hasonló a korábbi versek közül az életkorokról szóló ÉVTIZEDEK ÉTLAPJA – A VONAKODÓ CETHAL és a meghökkentő ÓDA LÁBUJJAIMHOZ – SÁRKÁNYEREGETÉS. Szintén conceit az élet nyereségeit és veszteségeit számba vevő ADÓBEVALLÁS – RÁISMERÉSEK.)

14. Schein Gábor 1998-ban írta: „A véglegesség legalább olyan fontos fogalma Rába 80-as évek végi, 90-es évekbeli költészetének, mint amilyen a NYÍLTENGER-től kezdve az alakváltozásé volt. ...A megszólaló én most is az átmenet helyének bizonyul, de ez az átmenet immár nem metaforikus, hanem metafizikus természetű.” (302–303.) Szerintem viszont megmarad a metaforikus közelítés is.

Mesterházi Mónika

KESERŰ SEMMITTEVÉS MINT METAFORA

Lövetei Lázár László: *Két szék között*
Kalligram, 2005. 72 oldal, 1600 Ft

Lövetei Lázár László KÉT SZÉK KÖZÖTT című verseskötetében van valami tudatosnak tűnő téma- és formamonotonitás. Mintha egy keserű, de sztoikus intellektus csak azért működne itt nagy önfegyelmel, egyenletesen, hogy a saját működési hangjait tapasztalhasa. Minket pedig a hibátlan jambusok ritmusa s a motívumok szakadatlan ismétlése elringat: a főmotívumokat már a (kötet egészétől üres lappal elválasztott) MAGÁNZSOLTÁR című kvázi előhangból megismerhettük, s a következő részek, úgy érezzük, csak ennek az előhangnak a kifejtései, mondhatnám, változatai, s ez a módszeres zenei „durchführung” is nyugalommal kerít be bennünket.

Igazítjuk lépteinket a kicsit fanyar belenyugvás zsongító hangjaihoz („...semmit sem tehet / az ember, sőt: még ennek is örül, / mert itt lehet a következő percben”, mondja erről az alaphangolásról a MAGÁNZSOLTÁR), s csak a 20. oldalon hökkenünk meg, hogy valami fontos dolog

fölkött, úgy látszik, figyelmetlenül átsiklottunk. A 20. oldal versének a címe ugyanis egyenesen felszólít bennünket: *Vissza, a 12. oldalra!* Visszalapozunk, s ott valóban súlyos bejelentést találunk:

„.....már nem kérdelem, ki átkoz,
hogy huszonevésen kellett a rákhoz
hozzászoknom, mint levélnek az ághoz”

Hát ez bizony több, mint sokk, s most azon merengünk, hogyan hogy nem szenteltünk kellő figyelmet a súlyos közlésnek.

Egy magyarázat lehetséges: egyfajta brechti intellektuális esztétikaszházban ülünk, s a komor jelentések ellenében ható könnyed, elegáns forma s az egyéb elidegenítő hatások már a 12. oldalig is olyan tökéletesen működtek, hogy a verseknek a mégannyira komoly kitételeit sem kötöttük konkrét személyhez, azaz nem vettük halálosan komolyan. Igen, olyan korban élünk, hogy az ember már az eszmélkedése elején, szinte a gyermekkorban kénytelen a kor végzeteit is (rák stb.) tudomásul venni, de mindez itt most pusztá rekvizitum, amelynek a valóságához csak közvetve van köze, ezért az érzelmek kizárva: a hallottak/látottak jelentésén csak gondolkodnunk kell.

Epiktétosz és Brecht ugyanazon a színpadon: „*Nem kívánom, hogy a dolgok a választásom szerint történjenek, inkább azt választom, hogy történjenek úgy, ahogy történnek, s örülök a percnak is, s ti pedig közben ne gúvasszátok rám olyan romantikusan a szemeteiket.*” (Ez utóbbi felszólítás egyébként egy Kleist-idézet, de elidegenítő elemként sokszor volt kiírva a Brecht-színpadokon.)

A 2005-ben megjelent verskötet harminc-három (ma tehát még mindig csak harmincöt) éves szerzője (a korát szóvá tenni azért fontos, mert a saját elmúlás, a személyes idő faggatása a kötetének is nagyon gyakori motívuma, vö. „*Harminckettő leszek vajon?*”, 58.), szóval a fiatal Lövétei meghökkentően korán megszerezte költészete számára a „*megkerülhetetlen*” (Fried István) jelzőt. S mi, az élénk és egyöntetűen pozitív recepció két éve után, 2007-ben megkérdezhjük: vajon mivel vívta ki a fiatal költő ezt a feltétlen elismerést?, s a rang adományozói jó helyre rakták-e minden esetben a „*megkerülhetetlenség*” hangsúlyait?

A KÉT SZÉK KÖZÖTT-kötet fülszövege (azaz feltehetően Mészáros Sándor, a felelős szerkesztő) így minősíti a könyv anyagát: „*halálversek*”,

„*jelenvalólétre kérdés*”, „*semmibe tartás*”. S a későbbi kritikusok, érdekes módon, lett légyen a kötetnek akármilyen gazdag a kritikai irodalma, nemigen mentek túl ezeken az alaplejtéseken.

Lássunk néhány jellemző mondatot belőlük.

Balázs Imre József, a könyv egyik legkorábbi bírálója úgy látta, hogy a szerző „*jól ismert szenvtelen nyelvhasználata itt a halálra és a halálközeli életre, a betegségre kezd reflektálni*”. Így látta Bedecs László is: Lövétei „*Ihlete... elsősorban az élet és a halál konfliktusából fakad, egzisztencialista jellegű, hangsúlyos végkicsengésével együtt: »Szenteld meg minden napodat«*”. Láng Zsolt differenciáltabban látja költőnk harmadik kötetét, de lényegében ő is a halált tartja a Lövétei-versglóbusz tengelyének: „*Az utolsó előtti vers [a címe „ÁRKÁDIA-FÉLE”, T.Á.] számba veszi, mi van: halottakkal találkozni, hátrahagyni valamit, elképzelni, mit kezdenek majd, van-e Isten vagy nincs, érdemes-e hozzá imádkozni, és ott van a halál, régi ismerős, ki lehet-e vele békülni vagy sem.*” Tamás Dénes az első, aki a kötetjelentés értelmezése során tovább megy a halálnál és helyzeteinél, de még ő is belül marad a fülszöveg kimérte akciórádiuszon: „*...nem a betegségre, a halálra való rádöbbenés az, ami a »Semmi helytartójává« (Heidegger) teszi ezeket a verseket... az ezen a módon megköltődő semmi egy világot állít fel, egy olyan viszonylagos tágasságot, amelynek nem is olyan könnyű a határaitra ráébredni*”. Tamás tehát a „*semmi megköltésének*” tartja a KÉT SZÉK KÖZÖTT líráját, s lényegében ontologizáló természetűnek minősíti e költészetet Fried István is, mikor azt mondja róla, hogy az a „*halálhoz-lét elbeszélésének tragizáló hangsúlyait / modalitását kerülő ön-értelmezés*”.

Kezdjük azzal, hogy ezek az olvasatok általában természetesen mind hozzárendelhetők a műhöz (s ez a nyitottsága mindenképpen érény), mégis azt gondolom, hogy az eddigi értelmezők, amennyiben a KÉT SZÉK KÖZÖTT-et pusztán a halálra és a betegségre való reflektálásnak látták, annyiban alulbecsülték, s amennyiben a „*semmibe tartottságát*” s egyéb bölcséleti minőségeit jelentették ki meghatározóknak, annyiban túlértékelték Lövétei harmadik kötetét.

A mű teljessége lényegében nem a halálról és nem a betegségről szól, s nem is a „*Semmi helytartója*”. A költő a „*halál*” és „*betegség*” fogalmakat (a személyi érintettség ellenére is) „*valami más*” (általában a passzivitás, a sztoi-

kus szemlélődés, a dolgok folyásába való bele-nyugvás) metaforájaként használja; a *Semmit* illetően viszont többnyire nem megy túl a kifejezés köznyelvi jelentésein („*S elég nehéz a semmi is nekem*”, „*Ez a semmi most mégis túl / Mészement*” stb.). A KÉT SZÉK KÖZÖTT anyaga tehát az én mai, 2007-es olvasatomban elsősorban olyan korközérzeti líra, amelynek a konkrét (személyes) betegség pusztá jellé fikcionalizálódása, korunk „emblematis” kórjának, a ráknak mint létmódnak a szenttelen, tárgyilagos megjelenítődése (nem leírása!) ad szokatlan lírai-epikai hitelt.

Visszatérve a bevezetőben említett téma- és formamonotonsághoz: Amade László verseinek „egyformaságáról” szólva Szerb Antal annak idején így mondta, hogy a költő kötete „*mint egyetlenegy vers marad meg az emlékezetben*”. Nekem is kedvem volna Lövétei kötetéről valami hasonlót mondani, csak az akadályoz meg benne, hogy míg Amade „egyformasága” ösztönös, s Szerb véleménye róla elmarasztaló, addig én Lövétei téma- és formamonotonságát tudatosnak és funkcionálisnak érzem. Az egyes verseket ugyanis számtalan utalás, motívumismétlés köti össze, de legfőképpen az szervezi őket egyetlen áramkörre, az energiákat továbbadó és hatványozó jó vezetőkké, hogy a szerző a megjelenített élethelyzeteket (rendszerint a beteg szűk terének, a betegszobának az eseményeit, illetve eseménytelenségét, vö.: „*majd átmegyek az ablakig*”), az emlékeket és főleg a magyar irodalom megidézett jeles opusait és személyiségeit (így például Vörösmartyt, Arany Jánost, Ady Endrét, Kosztolányi Dezsőt, József Attilát, Pilinszky Jánost, Petri Györgyöt) keserű sztoicizmus, sőt esetenként a hivalkodóan vállalt nihil jegyében írja felül, ha úgy tetszik: dekonstruálja.

Mindenesetre én ebből az „egyetlen áramkörből” kiindulva úgy vélem, hogy az elmondottakat, sőt mindazt a lényegeset, amit a kötet egészéről még elmondhatok, a gyűjtemény egyetlen jól megválasztott darabján is demonstrálni lehet. S legyen most ez az egyetlen darab a már Láng Zsolt által is kiemelt (Fried István által pedig részletesen is elemzett) „*ÁRKÁDIA-FÉLE*” című vers, amely annyiban különbözik a többitől, hogy ebben a költő (vagy a helyette beszélő Valaki) a személyes emlékei megidézése és a pretextus dekonstrukciója révén a legmesszebbre távozik a betegszoba megszokott színpadától.

Az előszöveg, Arany János *ÁRKÁDIA-FÉLE* című, iróniára és öniróniára hegyezett verse 1853-ban íródott, három évvel a BOLOND ISTÓK s két évvel a NAGYIDAI CIGÁNYOK után. Értelmezése ma is nyitott: nem lehet világosan eldönteni, hogy ki beszél, a költő vagy egy Pató Pál-szerű magyar nemes, mindenesetre szerinte (Arany beszélője szerint) a tevékeny, hasznos életnek egy akadálya van: az aktuális politikai élet. (Ismételtem: 1853-ban vagyunk.) Más kérdés, hogy ez az ítélet is az irónia törésszögében áll, s így végül is csak az látszik biztosnak, hogy a vers az állandóan külső okokra hivatkozó semmittevés ellen íródott.

Lövétei Lázár László Arany versét úgy vállalja, hogy képletesen a mű egész jelentését idézőjelbe teszi (a címét valóságosan is megmacskakörmözi), egy sorát pedig („*Amennyiben rajtam áll*”) változtatlanul beemeli az átiratába. A vers külső formáját a rím- és ritmusképleteknek a pontos átvételével s annak a kimódolt, a mondatokat, szavakat csak félig kimondó, sőt félbevágó (Lövétei szerint „*hezítáló*”) arany verselésnek a megidézésével írja magáévá, amely a jelentéseket már a pusztá létével is ironizálja, problematizálja (esetenként akár vissza is vonja), az egykori szöveg konkrét jelentéseire pedig úgy emlékeztet a mai költő, hogy általában direkt módon az ellenkezőjüket állítja.

Néhány példa.

Kezdjük az Arany-vers első négy sorával:

„*Én is Árkádiában... sz!
Magas hangból kezdettem –
Engem sem a gólya költött!
Nagy dolgokra születtem*”

Lövétei echoja azonnal retirál:

„*Én is Árkádi... Na persze.
Ez hiányzik még nekem!
Olyan jó volt nézelődni...
Már azt hittem, hogy... De nem.*”

Arany János hatodik strófájában a beszélő azt mondja el, kérkedve, hogy mi mindent tenne a „*közdologban*”, ha „*tér nyílna*” a számára:

„*Elpipáznék téli este
Kávéházban, névnapon:
Koppasztanám a madarat,
Ha már meg nem foghatom;*

*Fosztanám a tollat, tudni-
Illik a...
De amiről szólni sem po...
Lítika.*

*Közdologban, ahogy illik,
Vezetném az ügyeket;
Nem esnék oly összejövés,
Hogy ne vinnék szerepet;”*

Lövétei ezt így „úbereli” (az „úbereli” Lövé-
tei kifejezése):

*„Vólna még egy mániám, de
Ezt nagyon jól titkolom,
Legyen elég erről annyi,
Hogy jobb híján itt lakom.
Teszek rá, hogy mit adok és
Mit kapok:
Egyszer majd úgyis »hazámmá
Rothadok«...”*

Tehát: Arany beszélőjének „közdologi” ter-
vei, elképzelései vannak (bár elég faramuci mó-
don vallja meg őket, mert a következő sorokból
már kiderül, hogy a „közdolgok” alatt tkp. az „or-
szágos” és „heti vásárokat” érti), Lövétei „hőse” vi-
szont „tesz rá, hogy mit ad és mit kap”, az ő „köz-
dolga” annyi, hogy „egyszer majd úgyis »Hazájává
rothad«”.

A kérdés Lövétei esetében is az, ami Aranyé-
ban: ki beszél; azaz: kinek a véleménye a „te-
szek rá” cinizmusa? A második és harmadik
strófában ugyanis van egy csavar:

*„Ez a furcsa hezitálás
Még bennem is aranyi!
De csak ennyi! S még ezzel is
Hencegek...
Vagy csak ezután jöhet a
Többi geg?”*

*Például, hogy semmi gondom,
Vagy ha van, nem érdekel...”*

Négy strófán keresztül sorakoznak így a „ge-
gek”, míg végül a hetedik strófa visszakapcsol
a harmadik versszak „Például”-jára („És így to-
vább, s etcetera...”), s megint a verskezdő, józa-
nabb beszélő veszi át a szót.

Eszerint a világ történései iránt való közöny,

az igénytelenség, az értékeket megvető maga-
tartás nem más, mint *geg*, játék, ma jól hang-
zó szófordulat, ötlet az ötletért.

Csakhogya... – az említett négy strófa „geg-
jei” meglehetősen komoly játékok.

Az ördög („*Ez az év az ördögé lett*”) és az Isten
oppozíciójának a Lövétei-féle felvetése („*Ké-
nyelmesebb nem is kérni, / Mint lenyelni, hogy nem
ad*”) a gnosztikusok dilemmáját idézi: miért
tesz a természeténél fogva jó Isten rosszat?
A „*Nem is fogok imádkozni / Senkihez*” fenekede-
se azonban csak pillanatnyi felindultságnak, ad
hoc lázadásnak tűnik, mert az utána következő
elszámolás (az étellel) már (az ironikus fogal-
mazás ellenére is) keresztényifeladat-gyanús:
„*S harminkét év is elég nagy / Kásahegy*” (értsd: a
vele való elszámolás nagy feladat).

S az elszámolandókat vázoló ötödik és ható-
dik strófa nemcsak a versnek, hanem az egész
kötetnek is hangsúlyos része, hisz ennyire sze-
mélyesre stilizált hely nem akad még egy a gyűj-
teményben. Itt sorolódnak föl a beszélő életé-
nek azok az idilli (de mondjuk inkább így: sze-
retettartalmú) jelenetei, amelyek a vers jelené-
ből visszatekintve már gegeknek, valószerűtlen
„*Hát ez meg mi? «- / Féle lom*”-nak tűnnek:

*„Egy nap halott nagyapámmal;
Egy nap »pirosfülű tél«;
Egy nap fõnn, a vadvizeknél;
Egy nap »Gond egy szál se!«-vér,
S még egy csomó »Hát ez meg mi?«-
Féle lom,
De amiről szólni sem »i...
Rodalom...«*

*Vólna még egy mániám, de
Ezt nagyon jól titkolom...”*

stb., a többit már ismerjük.

S hasonlóan hangsúlyos (csak más szem-
pontokból az) a zárószakasz:

*„Van egy régi ismerősöm,
Rendes nevén a halál.
Véle kéne kibékülni,
Amennyiben rajtam áll.
Biztos vagyok benne, hogy nem
Is nehéz,
Hogyha Isten egy szemével
Félténéz.”*

A hatodik strófát illetően eltűnődhetünk, vajon mi az a „*mánia*”, amelyet a beszélő oly „*nagyon jól titkol*”, és sejthetjük, hogy a szerepeltartalmú képek s a megint csak (s ezúttal a jó, a megértő, elnéző) Istent idéző záró- (tehát kitüntetett) szakasz közvetlen közelségében az is valami hagyományos érték, de a „*titkolt mániának*” itt természetesen nem a megfajtése a fontos, hanem az a közlése, hogy a vershős (antihős?) bizonyos érzelmeket elfojt, sőt általában az érzelmeit elfojtja magában, hogy valami másról beszélhessen: az *egót*, talán az „élet akarását” eltakaró másról, az *alterrő*l, a halált fumigáló gegekről, bármiről.

S ez az elfojtás és másról beszélés poétikailag természetesen gyümölcöző, mert azonos a lappangó, önmagát csak másban birtokoló magányos szubjektum fikcionalizáló (formaképző) tevékenységével (a Lövétei-versben ez a „más” a megidézett Arany, az átírt verselési hagyományok, a közhelyek demonstratív vállalása, az eseménytelen életet és a halált egyaránt elfogadó sztoicizmus stb.), s e fikcionalizálódás során a szubjektum a szerveződő szöveg érdekében létezőként tételezi magát (hogy később a teremtett világából kihátráljon), de a kötet egészének az esetében ez az eljárás érdekes „mellékterméket” is eredményez. Mégpedig olyan mellékterméket, amelyet akár fő „terméknek” is tarthatunk. (Főleg akkor, ha elfogadjuk, hogy a szerző sem a Halál, sem a bölcséleti *Semmi* témájában nem megy nagyon mélyre, többnyire megelégszik e fogalmaknak a beszélt nyelvi jelentéseivel.)

A Lövétei-verseknek a dolgozatomban bevezető részeiben felvetett kvázi „közérzetiségéről” mint melléktermékről van szó.

Susan Sontag írja *A BETEGSÉG MINT METAFORA* című művében: „Az amerikai regényirodalomban ma uralkodó passzív, szeretet nélküli antihős a mindennapok unalmából és az át nem érzett szeretetlenségből van összegyúrva... Korunk mitológiájában ő a rák eszményi várományosa.” S odább: „Egyre nagyobb tere van az olyan kutatásnak és szakirodalomnak, amely azt hivatott bizonyítani, hogy a rák oka az érzelmi életben keresendő... az érzelmeik elfojtásából ered.”

A mi korunk európai „antihőse” másfél száz évvel Goncsarov és Lermontov után mintha megint a sztoikus, de immár a maradék érzelmi életét is szándékosan elfojtó, a „mindennapok unalmából és az át nem érzett szeretetlenségből

összegyűrt” Pecsorin és Oblomov volna. Tudatában van, hogy a hős mint olyan már rég a múlté, a hőstermelő háborúk és politika kimenetelét nem a személyes rátermettség és bátorság, hanem a tudomány, a technika, a politika és a monetáris piac dönti el, s már meg sem fordul a fejében a változtatás gondolata. Visszahúzódik a személyes kapcsolataiba, s ott is csak észrevétlenül, az érzelmeit elfojtva igyekszik jelen lenni. S így lesz korunk e „hőse” is „*eszményi várományosa a ráknak*”, de legalábbis együttalakítója annak a korközérzetnek, amelynek a metaforáját a szakemberek nálunk is egyre gyakrabban a rákban vélik felfedezni.

Lövétei Lázár László *KÉT SZÉK KÖZÖTT* című verskötetében persze mintha fordított volna a metaforaképzés folyamata: itt a betegség képe eleve adva van, s azt elviselendő teremtődik meg hozzá a fikcionalizált kor s benne „hősenek” a deheroizált és deretorizált közérzete. Ez a „hős” próbálja elviselni az elviselhetlent, s közben szubjektumának s intellektusának levedlett héjaiból (azaz mintegy mellékesen) összeáll a „közérző” nélküli közérzet, korunk elfojtott érzelmi életű, passzív világa, talán az a Tamás Dénes által emlegetett „*viszonylagos tágasság*”, amelynek határait valóban „*nem is olyan könnyű*” letapogatni.

Van az olaszoknak egy szép szárnyas szólásuk: *Dolce far niente – Édes semmittevés*. Talán ezt a szólást akarja Lövétei fölülírni, mikor a *HOL VOLT, HOL NEM* című versét így fejezi be: „*Nincs hátra más, mint a semmittevés – / ez az én munkám? És nem is kevés...*”

De kicsit mintha az egész kötete is afféle *Amaro* (keserű) *far niente* volna. A *Dolce...* felülírása korunk közérzetének, a „keserű semmittevésnek” a jegyében.

Irodalom

- Balázs Imre József: HOZZÁFÉRHETŐ TÖRTÉNET. *Irodalmi Jelen*, 2005/8.
 Bedecs László: HÁRMAS KÖRTEREM. *Új Könyvpiac*, 2005. 09. 09.
 Tamás Dénes: A SEMMI MEGKÖLTÉSE. *Korunk*, 2005. december.

- Fried István: „...AMENNYI SZÓ SZERINT IS BENNE VAN...” (LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZÓ „PÁLYAFORDULATA”). *Forrás*, 2005. december.
- Láng Zsolt: LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZÓ: KÉT SZÉK KÖZÖTT. *Élet és Irodalom*, 2006/2.
- Susan Sontag: A BETEGSÉG MINT METAFORA. Európa Könyvkiadó, 1983.
- Szerb Antal: A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE. Madách Könyvkiadó, 1972.
- ARANY JÁNOS ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.

Tózsér Árpád

„...AMIT LÁTNI AKARTUNK, MINDVÉIG AZ VOLT, AMI NÉZ”

*Babiczky Tibor: Levegővétel
Alexandra, Szigonai Könyvek, Pécs, 2007.
61 oldal, 1499 Ft*

A Literán, még a Könyvhét előtt egy „Szabadpolc”-összeállításban röviden írtam már a LEVEGŐVÉTEL-ről, Babiczky Tibor új kötetéről, mely már a harmadik verseskönyve a fiatal költőnek: Püski 1999-ben hozta ki tőle az ISTENEK VAGY-TOK-at, aztán Turczy Istvánnál, a Parnasszus Könyvek ÚJ VIZEKEN sorozatában jelent meg 2001-ben A FELVEZETŐ KÖR. A *Holmi* szerkesztői azonban abban reménykednek, hogy az ott elmondottakon túl további értelmes gondolataim is vannak a kötetéről, ezért amit ott elkezdtem, azt most itt folytatom.

A legfontosabb állításom talán az volt, miszerint – jóllehet több helyen is úgy ajánlják a LEVEGŐVÉTEL-t, mint Parti Nagy Lajos költészetének folytatását, újjászületését vagy legalábbis rokonát – Babiczky szójátékai, rontó-javító nyelvi transzformációi roppant messze vannak Parti gyakorlatától. Persze távolról emlékeztetnek az „A Duna csak folyt és plaza” típusú „calembou”-okhoz, de valójában alapvetően másról van szó. Az ónososó/klónososó íráshibás helyettesítő paragrammája elsősorban magára a nyelvre mint fonémarendszerre mutat, míg Parti Nagy játékaí mindíg egy szociálisan és történelmileg meghatározott közösségi szférát von-

nak az értelmezés terébe. Babiczkyt a referencialitásnak ez az ironizáló fajtája nem látszik érdekelni. Ezzel szemben roppant sokféle irodalmi hagyományt szólít meg idézetek, visszhangok, stilisztikai áttűnések révén. A legfontosabb mester persze alighanem Kosztolányi (akárcsak Parti Nagynak; talán ez látszik rokonságnak). De mások is vannak.

Azt is megjegyeztem, hogy kevesebb, visszafogottabb, de precízebb és odaillőbb szókép vagy szerkezet talán kevésbé lenne elkápráztató, de pontosabban fejezné ki, hogy miről is van szó. Nem biztos, hogy mindig valami extrát, különlegesen kimódolt megoldást kell produkálni. És időközben mások is elmondták a véleményüket. Ipoly atya például, egy ciszterci szerzetes-pap interneten vezetett blogjában azt írja: „*Modern életérzése és tömör melankolikus megfogalmazása elgondolkotató. Különösen megfogott a kötet 11. oldalán található »El« című vers. Egy borotválkozás nyomán a változásra ráébredő tekintet verse. Ilyet csak egy férfi élhet át!*” Bizony, gender ide, feminizmus oda, ez az esetek többségében így van. „-bánza” (sejtjük, hogy ki ő) a MANCSban (2007. 06. 07) így ír: „...nagyjából elsajátította a versírás technikai részét, eufonikus dallamokat farag, jó rimekkel, könnyednek tetsző kézzel, fiúbemászó lejtéssel. [...] kis élethelyzeteket ír meg, érzéki hangon, találó hasonlatokkal, mindig ügyelve a hangütés kerekességére, a dallam pontosságára. De olykor azért szeretnénk hallani némi eldurvulást, netán vadulást, a ritmus és melódia kikölkentését, valami rekedtebb hangot”. Ez (tőle) szinte már meghökkenető ajnározásnak hangzik. Ferencz Győző pedig (SZAVAK ESTI TERASZA, *Népszabadság*, 2007. július 7.) több elgondolkotató megjegyzést tesz. Mint: „...nagyon naivnak kell lennie ma egy költőnek, hogy a kritika hatását mutasson ki verseiben. A vendégzöveg, allúzió, pastiche és más poétikai alakzatok sokasága áll a költő rendelkezésére, hogy ironikus önreflexióval jelezze, nyelvjátékaival csak mintegy bejelenti igényét a kanonizációra, felrajzolja magát a kortárs líra térképére”. De mást is mond: szerinte Babiczky verseinek „...az idő és az identitás a legfőbb problematikája. Az irodalmi utalások és nyelvjátékok sokszoros fénytörésében úgy képződik meg a beszélő identitása, hogy azonnal fel is számolódik. [...] A lírai én feloldódott az önreflexivitásban”. Vagyis némi leegyszerűsítéssel azt lehetne mondani, hogy ennek a költészetnek a fontosabb para-

métereiről nagyjából ugyanazt mondjuk, az el-
térés a gesztusok értelmezésében, értékelésé-
ben és feltételezett motivációinak feltérképezésében mutatkozik. Úgy gondolom tehát, hogy ezek ismételt átgondolásával léphetek tovább korábbi megállapításaimtól.

Vegyük szemügyre alaposabban Ipoly atya kedvencét, a rejtélyes EL címet viselő darabot. Mintha egyenesen arra szolgálna, hogy illusztrálja Ferencz Győző kijelentését: „*A lírai én fejlődött az önreflexivitásban.*” Így fejeződik be: „*A tükörben / egy arcot látok. Egy arc lehet. / Nem tudom, ki az. Minden saját / vonása elveszett.*” De vegyük csak ikonológiailag alaposabban szemügyre! A szöveg nagyon is intenzíven jelenít meg egy arcot: „*A tükörben / egy arcot látok.*” Kinek az arca jelenik meg az olvasó előtt? A sajátja. A tudat az énállításokat ugyanúgy utólag fordítja át harmadik személyűekké, ahogy a szem fejjel lefelé álló képe is csak az elme munkája révén áll vissza a talpára. Vagyis az olvasó közli önmagával: „*A tükörben / egy arcot látok*”, és ebben a pillanatban képzeletében meg is jelenik egy arc, ami nem részletes önarckép, inkább csak sematikus én-ikon, hiszen váratlanul éri, hogy másvalaki szövegében kell önmagára vonatkozó állításokat megjelenítenie, és ezzel a képhez kapcsolt kijelentésaktus le is zárul, mert nagyjából ekkora a kapacitása eszméletünk időobjektumokat kezelő apparátusának. Vagyis a folytatás során az az észlelet, miszerint „nem én látom az arcom, hanem egy verset olvasok, melynek narrátora közölte, hogy látja az arcát, és én ezt csak mondván-mondtam az ő nevében önmagamnak”, már ennek a lezárt kijelentésnek a korrekciójaként jelenik meg a gondolkodásunkban. Ez a törvényszerűen kialakuló zavar adja a varázsát azoknak a művészi szövegeknek, amelyek az énelbeszélés eszközével élnek. És ha alaposabban megvizsgáljuk az idézett néhány sort, azt látjuk, hogy az egymást követő kijelentések egyre kevésbé felismerhetőnek, egyre személytelenebbnek, egyre kevésbé *arcnak* mutatják a tükröződő valamit.

Itt térek vissza Ipoly atyára, aki talán akaratlanul hibázott rá, de azt hiszem, igaza van, amikor azt mondja, hogy az önazonosságunk ez a felfüggesztése férfítapasztalat. Mert persze, bár a nők nem szoktak borotválkozni, azért éppen eleget néznek tükörbe anélkül is. De ez

a szembenézés, amennyire ez egy férfi számára tudható, az *önmagával* való összemérés aktausa. A tükörképhez intézett női kérdés ez: *Milyen vagyok?* A férfié inkább így hangzik: *Ki vagy te?* (Az ironikus önlefozkodás nyelvi formái mondanak erről a legtöbbit – komoly és szerteágazó szociolingvisztikai kutatási feladat lenne a feltárásuk, de eddig még nem akadt nyelvész, akit rá tudtam volna venni, hogy belefogjon.) Erre a kérdésre pedig a más (tekintély-) személyekkel való összehasonlítás, a szerepükbe helyezkedés útján válaszolunk. Folytonos hiányteremtés ez, amit (a verssel kapcsolatban egyébként is szóba hozható) Szabó Lőrinc így fogalmaz meg: „...*számodra végül az egész / világból semmi sem marad, csak / tükörszínházunk agyadnak, / mely hallgat és befele néz*” (EMBERTELEN).

Talán nem teljesen követhetetlen, amit mondani akarok: a szerepjáték benső színpadon játszódik, szereplői azonban külvilági személyek mintájára formált kreatúrák, és ezeknek csak egyike a beszélő maga, miközben a lejátszódó történet horizontja az ember saját (ön)tudata. Erre gondoltam, amikor Babiczky idézet-technikáját, toposzhasználatát és „rontó-javító nyelvi transzformációit” például Parti Nagy Lajosétól (de másokétól is) eltérőnek, ugyanakkor figyelemre méltónak mondtam. Vagyis amikor Ferencz Győző azt mondja, hogy Babiczky „*mintákból, hatásokból [...] intertextuális utalásrendszerrel [...] csinál*”, sokkal többről van szó, mint tollpróbákról vagy stílusgyakorlatokról, esetleg a posztmodern szövegszervezés montázs technikájának (lassanként akár megkésettnek is ítélnélhető) alkalmazásáról: a narrátor identifikációja a mai líra létkérdése, és ezekben a versekben arra láthatunk példákat (nem is keveset), hogy ezeknek a teoretikus természetű kérdéseknek a felvetése nem zárja ki a katartikus hatást, az erőteljes költőiséget. Néhány példa: „*Amire tanítottak, megtagadtam. Kérdeztem. / Választ sose kaptam. Ami elveszett, / többé nem kerestem. Szerettek és én nem / szerettem. Maradt: egy pár cipő; ing, nadrág kékét / darab. Nincs látomás. Nincs semmi hang. / S magamban ha hittem, félve csak, mint aki / egy vendéglő ablakán benéz.*” (ÖSSZEG.) Vagy: „*már aluszna fejemben az állományok / csak a lélek a csarnokvíz felett / mag-nézium-mezőkre látok / nyílik a szem mint a hég-reped*” (SZALMABÁL).

Nem szeretném tehát kisebbiteni az áthallások jelentőségét. Sőt még szaporítanám is a számukat az eddig nem említett Baka István és Petri György nevével. Előbbihez példa: „*Öltözik fegyvervasakba / csak innen még kijuss / fejébe mélytányérsapkba / masíroz március*” (TAVASZ VÁRÓTEREM), utóbbihoz: „*Hol történt ez? A Kálvin téren? / A villamost láttam közeledni épp, / régi fapados; figyeltem egy / irodaház vastraverzeit, ablakait. / Most az ősz következik, hosszú kávé, / alkonyat; még ismeretlen kamrákban, / udvarokban elfagy a hús és alszik a tej, / megdermed a víz, kenyér penészedik.*” (A FELEJTÉS KÖNYVE.) Ugyanakkor szeretném, ha függőben hagynánk, nem minősítenénk ezt a gyakorlatot, mert az a benyomásom, hogy Babiczky valami mást akar kihozni ebből, mint elődei, és talán maga sem tudja még pontosan, hogy mit. A kritikus hangokat sem érzem megalapozatlannak, magam is elmentmondó benyomásokkal olvastam a kötetet, és fent említett írásomban szóvá is tettem, hogy míg szépek, kidolgozottak, jól megoldottak a versek, olykor több bennük a nyelvhasználat ügyessége, mint a valódi gondolati mélység vagy eredetiség. Hogy olykor, amikor nemes evidenciát szeretne kimondani a költő, csak trivialitásra futja: „*Elbotlik dolgában a férfi, / a nő, elhull állat és faág.*” (EZ MÁR ÍGY MARAD.) Vagy hogy némelyik jól pozicionált filozofikus bölcsesség – „*Amit megkaphatunk s amit elveszít-hetünk: / valódi részünk nem lehet*” (ARCOK) – kisé tudálékosnak vagy nagyképűnek hat. (De ez már tényleg ritka ebben a pontosan és nem kevés öniróniával kontrollált versbeszédben.) Mégis a bátorságot, a költői tematika igen széles spektrumának birtokba vételéhez szükséges komolyságot és önbizalmat tartom fontosabbnak kiemelni. Az életrajzi elemeknek azt a ritka igényességét, amit a kötet záróversének utolsó mondata sugall, és ami annyira megnyerte a rokonszenvemet, hogy ennek az írásnak a címében idéztem. Igen, én is úgy gondolom, hogy a nézniező problémája, bizonyos értelemben már Berkeley és Hegel, de Husserl fenomenológiája óta mindenképpen az önmeghatározás létkérdése az újkori ember számára. Van olyan fontos dilemma, mint a mozdulatlan mozgatóé. És ha az égiek adnak hozzá időt, néhány ezer évig ezen is eltöprengetünk.

Bodor Béla

„BERLINBEN ÉJSZAKA IS NAPPAL VAN, CSAK ÉPP ÉGNEK A LÁMPÁK”

Dózsai Mónika, Gönczy Gabriella, Nina Hartl (szerk.): „*Berlin, drágám. Csukja be, kérem, a szemét*”. Magyar írók Berlinről

Utószó: Ilma Rakusa, fordította Nádori Lídia
A német nyelven megjelent kötet bővített változata: *Berlin, meine Liebe. Schliessen Sie bitte die Augen. Ungarische Autoren schreiben über Berlin. Berlin, 2006*
Magvető, 2007. 264 oldal, 2490 Ft

Parti Nagy Lajos fenti észrevétele kíváncsivá teheti az olvasót, ha eddig még nem járt volna Berlinben. Az egész kötet hasonló érzéseket ébreszt: ha semmi mást nem tudnék a városról, mint ami ebben a kötetben áll, ellenállhatatlan vágyakozás töltene el Berlin iránt. Gyaníthatóan valamiféle férfias színezete lenne ennek a vágyódásnak, s nem csak amiatt, mert a szerelmi vallomás különféle változatai kizárólag férfi írók tollából kerültek ki. (Konrád György esetében szó szerint erről van szó: megfogadva a szomszédban lakó idős hölgy tanácsát, akinek az ottani szabályok szerint járó délutáni pihenését zavarta a kopogó írógép, „igazi” íróhoz méltóan, tollat ragadott.) Berlin mint „a vágy titokzatos tárgya” ennek a kötetnek a témája: mintha egy elérhetetlen, rejtélyes, titkokkal, vonzásokkal és tasztításokkal teli élőlény lenne, olyan organizmus, amelyet leginkább a nővel és a nőiséggel lehetne rokonítani. Berlin megfoghatatlan, örök vágyakozás tárgyaként az elérhetetlen nőiség eszményévé stilizálódik, amit a cím előre jelez, jöllehet a beteljesülést ígérő vágy maszkulin magabiztossággal: „*Berlin, drágám. Csukja be, kérem, a szemét.*” Nos, ha mindössze ez az irodalmi baedeker állna rendelkezésemre, útra kelnék, belevágnék, hogy felfedezzem azt a várost, amely a kortárs magyar írók legjobbjait elvarázsolta. Ám mivel asszonyos józanság nélkül aligha tudnék Berlinről írni, nem marad más hátra, mint olvasóként belebújni írónk világába.

Az élmények és az emlékezés íve több mint fél évszázadot ölel fel: Mészöly Miklós A VÉNDÉG című esszéjében két berlini látogatás idősíkjai kapcsolódnak össze (1944 és 1974), a leg-

frissebb írások pedig 2000 után születtek. (Sajnálatos, hogy az írások eredeti megjelenésének adatait közlő források és a több esetben hiányzó keletkezési dátumok összevetése sem teszi lehetővé a pontos adatolást. Ha csupán a végén feltüntetett forrásokra támaszkodnánk, akkor Földényi F. László, Garaczi László, Kertész Imre, Láng Zsolt, Parti Nagy Lajos, Petri György, Szijj Ferenc, Tolnai Ottó, Végel László, Vörös István írásai 2000 után keletkeztek volna. Több esetben viszont kiderül, hogy ez nem stimmel.)

Szinte felfoghatatlan, mi mindent élt meg és élt túl ez a város ezekben az évtizedekben – a náci keltette mértéktelen ambíciótól, Európa kizárólagos fővárosának lenni, a közel három évtizedes kettészakítottságon át az új metropolisz születéséig. S ennek a szörnyűségekkel és abszurdításokkal teli metamorfózissornak a magyar írók legkiválóbbjai tanúi és krónikásai voltak, maradtak. Mindegyikük saját külön bejáratú Berlinjét helyezi el azon a színes palettán, amely a valóságos térhez és időhöz köthető élményeknek a képzelet és emlékezet szűrőjén (újja)teremtett világaként, egyfajta második valóságként, ha úgy tetszik: fikcióként áll elő. E személyes, magukra szabott perspektíva a kötet egyik legizgalmasabb rétege. Olyannyira, hogy ha a szövegeket a szerző nevének ismerete nélkül olvasnánk, akkor is könnyen azonosíthatnánk az író személyét. Nem mellékterméket adtak ki a kezükből: a szerzők többsége lénye és írói léte mélyéről hozta föl Berlinhez kötődő érzéseit, meglátásait, élményeit.

E személyesség különféle érzelmi töltésekkel teli belső terében tárul elénk a geográfiai, kulturális, történeti és urbanisztikai fenoménként egyszerre létező Berlin. Vörös István sorai a berlini szélről, a sokakat meghihlető berlini égbolt, a sok zöld és víz e metropolisz hangulatának jellegzetes tényezői. Az írók személyes-érzelmi kötődése mint a megjelenítés belső terének alapvető konstituense, többségünkél pozitív: Kertész Imre egyenesen azt írja, hogy szereti Berlint. Azt a civilizációs és civilizált képzetményt találta meg ebben a városban, ahol normálisan lehet élni és alkotni. 1989 előtt a város nyugati fele töltött be hasonló szerepet a DAAD-ösztöndíjjakkal támogatott magyar írók életében. A normális élet lehetősége a Pannónia és a Balkán találkozásánál (Végel László) felfelmérhetetlenül becses kincs volt – és maradt

(Dalos György, Kertész Imre). A metropoliszban otthonra lenni, inspirációt és az alkotáshoz szükséges feltételeket, a mindennapi élet nyugalmát megtalálni nem akármilyen vonzerő volt és maradt az Európa keleti feléből ide érkezettek számára.

Berlin azonban irritáló is tudott és tud lenni. Nem csak a porosz, a náci meg az NDK-s múlt miatt: ezek a motívumok az írások zömében szinte mellékesen jönnek elő. Ezzel szemben Nádas Péter, Mészöly Miklós, Eörsi István, Darvasi László írásában a múlt a jelen mikéntjének és megélésének kiiktathatatlan eleme. A fal az, ami máig ható tényezőként jelen van szinte mindegyik szövegben. Európa megosztottságának, a keleti blokkhoz tartozás nyomasztó érzésének egykori élménye, ennek tovább élő nyomai átszövik az írásokat. Ezek a tovább élő nyomok néha reménytelenséget sugallnak, amelynek legélesebben talán Végel László ad hangot. Oravecz Imre Berlinhez való negatív viszonyának abszurd színezete van: nem kevés öniróniával elmesélt története az eltervezett célhoz foggal-körömmel ragaszkodó, ennek érdekében garaszkodó kelet-európai értelmiségiről sokunknak ismerős. A keleti blokk rabságából való kiszabadulás elementáris vágya valósággal fanatizálja a berlini ösztöndíjast, aki az „igazi” szabad világba, Amerikába készül, s ebben tántoríthatatlan. A bökkenő csupán az, hogy ez éppen 1989-ben történik. A '89-es változásokból mit sem érzékel, ezek csupán zavarják célja kivitelezésében: semmissé teszik élete Nagy Reményét. Berlin és a '89-es fordulat bűnbakká stilizálódik: Amerikába vágyódásának keresztbe tett a történelem. A szabadság *itt és most* érte el, ahelyett, hogy vágyai és tervei szerint ment volna a dolog, s *ő* érte volna el a tengeren túli szabad világot. „Vissza kellett hátrálnia” Magyarországra. Így lett Berlin az értelmetlen kudarc, a színtiszta vereség maga.

Az európai identitás és a személyes identitás összefüggése a Keletről érkezettek közös kérdése. Ami a nyugatiaknak természetes, az bennünket állandóan gyötör: Esterházy Péter remek humorral mutatja be ezt az identitás-zavart: keleti ő, nyelvében, reakcióiban – ez történetének konklúziója, miközben szívből utálja az NDK-t és az összetartozást, amit ez jelentett. Kukorelly Endrénél a keleti-nyugati perspektívák váltogatása és a mögöttük ható identitás-

keresési kényszer a kelet-európai lét abszurditását fejezi ki, melankóliába forduló, ám tartásra biztató tónussal. Hogy is volt-van az, hogy a kultúra révén Európa legjobbjaihoz tartozó honfitársainkat abszurd helyzetekbe hozott a politikai megosztottság és ennek a valóságos élet szintjén tapasztalt következményei? Végel László a történelem szegényét látja ebben, s szinte sértődötten kéri számon német barátain, hogy soha nem fogják az ő történetét megérteni. Ám ragaszkodását Európához, a kultúrához képtelen feladni, még ha az élet és a valóság ezerszer ellentmond is ennek. Végel László hozzáállásában egy magyar kortárs Don Quijotéra ismerünk, amitől teljesen elüt Konrád György attitűdje: ő kezdettől otthon van ebben a világban. Már a hetvenes és nyolcvanas években is úgy vélte, hogy az írónak, művészeknek különleges státusa van ebben a városban: ők teremtik Berlin mítoszáit, ami a világ más tájairól idevonzza az embereket, divatba hozza Berlint. A Potsdamer Platz beépülése után valóban az történik, amit Konrád megjósolt. Ha Konrád Berlinje (Nyugat-Berlin) a nyolcvanas években randevúváros volt, mint Párizs vagy New York, akkor most még inkább az: világsztárok, a média és a divat moguljai szállják meg. Brad Pitt és Angelina Jolie a közelmúltban vásárolt egy több száz négyzetméteres lakást az egykori Kelet-Berlinhez tartozó új *Mitte*-ben. Sharon Stone, Robbie Williams, Robert de Niro magánemberként is szívesen ruccan Berlinbe. Berlin Barcelonával összehogva, a Milánó–Párizs–London divattengelyrel szemben a divat új diktátoraként kívánja magát meghatározni. Ki tudja, mi lesz ebből – de tény: a város pezseg, épül, lendületben van: új mítosz van születőben Európa közepén.

Konrád kezdettől emancipáltnak érezte magát Berlinben: tisztában volt azzal, hogy ő adott ennek a városnak. Kertész Imre másként közelíti meg a Berlinhez és a német kultúrához való kötődését: Németországban lett íróvá, mert könyvei először itt fejtettek ki valóságos hatást. Konrád vagy Esterházy Magyarországon élte ezt meg. Kertész biográfiájának abszurditása abban van, hogy a borzalmat, amit Németország zúdított a világra, évtizedekkel később a német kultúra eszközeivel dolgozta föl és adta vissza művészetként a németeknek. S a kérdésre, hogy miért éppen Berlint választotta lakóhelyéül, válasza a következő: „*A szabadságot*

nem lehet ugyanott megélni, ahol rabságunkat él-tük.” (6.) Berlin kézenfekvő választás volt: „*irodalmi város*”, s a német irodalom és kultúra mindig is közvetítő szerepet játszott a nyugati és keleti irodalmak között. (11.) A városhoz való viszonyát a talán hegeli ihletésű mondatában így fogalmazza meg: Berlin egyedülálló abban a tekintetben, hogy nincs még egy város Európában, ahol ennyire intenzíven érzékelhető a jelen s a hozzá vezető út. Kertész a mai Berlinhez kötődik, amely igazi világvárossá nőtte ki magát, Európa egyik legfontosabb fővárosává, amit nyíltságának, liberalizmusának, kifogyhatatlan energiájának, befogadóképeségének köszönhet. Itt keresi azt az életformát, amire született, de amelyet útlevelel nem rendelkező szocialista állampolgárként sohasem élhetett. (12.)

Berlin nagy rajongója és kritikusa Földényi F. László. Itt közölt írásának egyik vonulata kelet- és nyugat-berlini élményeinek összevetése. Az esszét a *BERLIN SÚRÚJÉBEN* című kötetéből (Kalligram, 2006) választotta. Földényi ama DAAD-ösztöndíjasok közé tartozott, akik ismerték Kelet-Berlint is. Benne is mítosz élt Berlinről, de másfajta, mint a Nyugat-Berlinhez kötődőkben. Ehhez a mítoszhoz makacsul ragaszkodott: nem akarta azonosítani a valóságos kelet-berlini benyomásokkal. E mítosz benne húzódozó fallá nőtte ki önmagát, s a valóságot blokkoló-kiiktató funkciójában hasonlít Végel László kultúraideájához, és nincs köze Konrád öntudatos Berlin-mítoszeremtéséhez. Földényi kelet-berlini fürdőszobaélménye e sorok írójában is nyomasztó emlékeket ébreszt: 1982 őszén a kelet-berlini Ostseestrasse egyik lepusztult lakásában volt neki is egy *Berliner Zimmerje*, egészen három hétig. A minisztériumi ösztöndíjat a repülőúton elvesztett és soha elő nem került csomag az eltűnt ruháttal meg szerényebbé tette. A napok a *Staatsbibliothek*-ben teltek. A lakás hasonlóképpen működött, mint a Földényié: a hugenotta származására és a Hitlertől kapott lakásra (sic!) egyként büszke Frau Dewrient is kitette a táblát az egymárkás fürdősi lehetőségről. Ez azonban mézes-madzagnak bizonyult: hetente legfeljebb kétszer volt hajlandó befűteni az ócska, rozsdás vaskályhába, fel sem fogva, mit is akar kezdeni ez a magyar naponta a meleg vízzel. Aki maga is úgy hitte, mint Földényi: ennek a Berlinnek nem lehetett köze az igazi Berlinhez. 1988

tavaszaán beteljesült a régi vágy: eljutottam Nyugat-Berlinbe, életem első „igazi nemzetközi” konferenciájára. A Dahlem egyik kellemes utcájában, egy szép villában szálltam meg. A tulajdonos, egy finom idős hölgy volt, Frau Dewrient tökéletes ellentétének tűnt. Ám ahogy közelebb, hogy ebben a házban a régi idők (értsd: a Nyugat-Berlin-korszak előtti idők) szelleme uralkodik, valami közörsre leltem a két asszony múlthoz való ragaszkodásában. Ez a város valóban a történelem és az idő megroppanásának lett az emlékműve, mint Földényi írja. Ám a felborult történelem és a megrepedt idő nemcsak a fal alakjában dermedt kővé, hanem ezeknek az asszonyoknak a világlátásában is.

A Berlinhez való bensőséges viszony további változata Parti Nagy Lajos írása. A karfávörös oroszlán, legkedvesebb berlini plasztikája egy zord és bamba képű, agyonsimogatott faragvány a (magyar) irodalomtörténeti jelentőségű Storkwinkel 12. lépcsőházában. A városhoz való viszonyáról így vall: „*Az a Berlin, amelyről írok, mindenekelőtt az én saját, külön bejárható városom, egy létező város csak bennem létező makettje, melyet, noha modell után, de mégiscsak szabad kézzel rakosgatok össze. Egy belső Berlin.*” (78.) Nem tudott Berlinben nem Berlinnel foglalkozni – így telt el egy év, élete egyik legjobb éve. (E sorok írója ugyancsak DAAD-ösztöndíjasként hasonlót élt meg 1994 őszén, amikor állandó lelkifurdalások közepette rótt a várost: Berlinnel egyszerűen nem lehetett nem foglalkozni.) Parti Nagy szerint a cél, Berlinen dolgozni, talán nem is egyéb, mint „*otthonossá, kézre állóvá tenni egy idegen várost, bizonyos részeit, zugait, winteljeit legalább.*” (80.)

Dalos György szemérmes-távolságtartó viszonyt alakított ki Berlinhez. Éppen ő, aki ebben az írói körben a legrégebben mondhatja tartós lakóhelyének ezt a várost, s aki egyik kulcsfigurája volt és maradt a német–magyar kulturális kapcsolatoknak. A többiek személyes vallomását ellenpontozó, oknyomozó írói attitűdjének lenyomata itt közölt írása is. Egy 1978-as irodalmi estnek a magyar és a német állambiztonsági szervek dokumentumaiban fellelhető adatait teszi közzé, kommentárral és személyes megjegyzésekkel ellátva. Konrád György, Haraszi Miklós és Dalos György voltak az érdektelenségbe fordult, ám annál nagyobb éberséggel megfigyelt felolvasóest vendégei. A konkrét szituáció és a korszak abszurd

ditásait Dalos dokumentarista stílusa még jobban kiemeli.

A közös motívumot és kérdést illetően, hogy vajon mit is jelenthet Berlin a fal lebontása után az európai identitásukat a kulturális önmeghatározás révén elérni remélt írók számára, aligha várhatunk egységes választ. Láng Zsolt arra jut, hogy Berlinnek nincs határa. Egészen odáig megy, hogy „*Berlin és Szatmár nászra készül.*” „*Istenveled és Istenhozott. Egy a világ. Csakis egy.*” Ezzel a nem kevésbé mitizáló megállapítással szemben Márton László a berlini Falat a fal utáni korszakban, mint „*agyrémet*” látatja, miszerint a keletről nyugatra való átküzdés a város jelenének és jövőjének alapkérdése. (Márton írásában zavaró, hogy olyan közismert kifejezések, mint például a Potsdamer Platz, Alexanderplatz, Friedrichstrasse, magyarítva szerepelnek a szövegben. Kreuzberg mellett a Prenzlauer Hegy meglehetősen komikusnak hat a szövegében.) Kukorelly Endre amellet teszi le a voksot, hogy két város van, így volt, így is marad. A Fal úgy nincs, hogy közben mégiscsak van. Berlin: a lehetetlenség, a hihetetlen Európa maga. Kukorelly a jelen Berlinjét a megosztottságban fogant múlt perspektívájából szemléli. Ez a perspektíva nem más, mint az ő saját, a Fal létéhez viszonyított élete: ez a kelet-európai élet legitimálja a tovább élő megosztottságot. „*Kis túlzással a Fal miatt jártam ide. Egykor naponta odamentem Hozzá, föl az egyik faállványra, fölmásztam, átnéztem Keletre. [...] Én innen néztem azt, ami én vagyok. [...] Innen néztem azt, amit kizártak innen, és az voltam én. Onnan azonban nem néztem vissza, ide, énrám. Nem voltak ilyen emelvényeink.*” (165.) Ezt lehet akár hátránynak is nevezni, ami talán örök időkhig megmarad. „*És ez: a mi életünk. De nem siránkozni*” – teszi hozzá. (166.)

A Berlin utáni vágyat nem lehet elfeledni vagy itt hagyni, feltámad otthon is. Láng Zsolt így fogalmaz: „*Néha arra gondolok, miközben a keresek bevásárlózsákkal zötyögök hazafelé, hogy egyszer majd ködös tekintettel fogok bolyongani Vásárhely utcáim, berlini otthonunkat keresve.*” (174.) Berlinben viszont hazavágyunk: Szijj Ferenc Nadas Péter körtefotóinak berlini kiállítása kapcsán jut erre a belátásra. A kiállításról a berlini utcára kilépve azzal szembesül, hogy ott az égvilágon semmi változás nem történt: egy idegen világváros ez, ami innen-onnan, tévéből, moziból, könyvekből valamennyire ismerős. S az

tán: „némi késéssel csapódik le, hogy azt a tágabb vidéket, a zalai dombokat, ahol Nádás Péter fája áll, gyermekkoromból ismerem”. (182.)

Az európai identitás és a kultúra személyesé formált kérdéseinél is perdöntőbb a szabadság: Berlin erre is állandóan figyelmeztet. Szív Ernő (Darvasi László) úgy fogalmaz, hogy a szabadság a legfontosabb dolog a világon. A berlini csapos ezt akarta sárba tiporni, amikor kérdés nélkül kikészítette a kocsmába belépő vendégnek a szokásos vodkát és sört. Pontosan ezért kell résen lenni, figyelmeztet az író. Hiszen „ebben a nemhogy kellemetlenek, de fölöttébb kedvesnek tetsző gesztusban maga az Ördög nyilvánul meg, mert [...] ha a szabadság a legfontosabb dolog a világon, akkor az Ördög célja sem lehet más, csak hogy attól fossza meg az embert, és ezt nem más képpen teszi, mint hogy rossz és embertelen szokásokhoz köti [...] s ezek állati szintre kényszerítik a lelket”. (189.) A csapos és az író harca a szabadság körül figyelmeztetés: az ördög nem alszik. Erről szól Tolnai Ottó írása is, amelyben a Stuttgarter Platz kapcsol össze német és nem német, nyugati és keleti sorsokat, arról tanúskodva, hogy 1989 után – Francis Fukuyama optimista jóslata ellenére – folytatódik, mi több, újabb mutációkat ölt a történelem és a politika örülete. Résen kell hát lennünk, legyünk akár Berlinben és/vagy berliniek, avagy nem Berlinben és/vagy nem berliniek.

Ha igaz, hogy Berlinben éjszaka is nappal van, akkor jó helyen járunk: a figyelmeztetést talán nem vették el.

Rózsa Erzsébet

CSILLAGHULLÁS

„Monumenta”. Anselm Kiefer kiállítása a párizsi Nagy Palota csarnokában

Monumentális „Monumenta”: istenkísértő ket-tős kihívás, mely egy most induló sorozattal minden évben egyetlen művészt szándékozik meghívni a párizsi *Grand Palais* fémvázis és üvegboltozatos, irdatlan méretű, több mint tízezer négyzetméteres csarnokába, kezdésre idén a másfél évtizede javarészt Dél-Franciaországban élő német hírességet, Anselm Kiefert. „Feltettünk a csillagos ég”, az ismert, ide is citált kan-

ti mondással; érzékelhetően is a hetente többször éjfélel óráig, „csillaghullásra”, „csillagzuhanásra”, fénykioltásként is többszörösen értelmezhető STERNENFALL címmel. Mert belépve mit látni a századfordulós világi bazilikában? Tájképet csata után? Germán ugar kietlenségét? Thera (Santorin) régészeti maradványait, tört-zúzott romjait a civilizációt elnyelő földrengés, tűzvész és áradás után?

Óriási konténerartályokba betonból öntött tömbök egy majdnem húsz méter magas, ronc-solt, egyensúlyából kibillenő tornyot mintáznak; odébb egy ledől torony romhalmaza, tüskésen ágaskodó vastartóival, vázával; jobbra, távolabb egy roskatag mauzóleumféleség, SONNENSCHIFF („NAPHAJÓ”), melyből fém napraforgók nőnek ki setéten; talán hódolattal Van Gogh emlékének, bár nehéz szabadulni a zaklató gondolatától: hátha KZ-táborok fenyegető zuhanyozórózsájaként; így-úgy: az örület sárga virága, a halál fekete virága, az, kihez a „mű” címezve van, a tragikusan fiatalon elhunyt osztrák költő, Ingeborg Bachmann egyik föltevést sem vetné el. A három építmény sok más társával együtt, hónapról hónapra változó „scenográfiában” máskor ott áll Kiefer dél-francia birtokán, a Nîmes környéki Barjacban, mely valóságos, modernül világvégi „Bomazó”, hol egy volt üzem a műterem, a barlangos labirintus a képzelet teatrális útvonala, a domboldal, az irtás a raktár, háborús maradványok, kibelezett bútorok, a természeti erők pusztításának, esőnek, szélnek kitett műtárgyak lera-kodótelepe.

A három „torony” („szobor”?) között, mögött hét hullámos cinbádogból fabrikált „ház”, szélesen nyitott terem, szentély: mindegyikben egy-két-három fal méretű „gép”, műtárgy, „assemblage”. NEBELAND („KÖDORSZÁG”) a címe az egyiknek, I. Bachmann verssorával, mely persze a deportálás s a „végső megoldás” fődőszavára („Nacht und Nebel”) rímel: ködben elvesző egyiptomi vagy azték piramist idéz, sírkamrát, áldozati oltárt is a tövében fekvő férfialakkal. GEHEIMNIS DER FARNE („A PÁFRÁNY TITKA”) a másiké, ezúttal Paul Celan versére hivatkozva; három bedeszázott betonbunkerrel szemben az egész falon, mint valami kitergetett herbárium lapjain, a növényi valóság és annak alig mása, itt-ott a szögletesre stilizált grafitföldrással egy-egy szó, jösszerivel Celan-idezetfoszlány: „Szaturmuszidő”, „éjnyek”, „má- emlékezet”. Céline-regény borítójáról kölcsön-

zött egy másik cím: UTAZÁS AZ ÉJSZAKA MÉLYÉRE, lehetne persze conradi is, bár amit a nagyméretű darabokból (190x280) összeszerkesztett képsorozat idéz, inkább német háborús kudarc, egy Seelöwe-féle „akció” kudarca, viharos, gyászos tengerstruktúrájával, ráillesztett rozsdás tengeralattjáróival, olyan, klasszikus műfaji föl-idézéssel, „marina”, tengeri tájkép, „katasztrófa-csendélet”, „történelmi festészet”, amilyent az elmúlt századunkkal (s néha akár a miénkkel) a providenciától megérdemeltünk. Kabbalisztikus a rejtett kulcsa egy ólomba mintázott, üvegcserepektől körülvett „könyvtárnak”, noha föl nem világosítottja a komoran képlékeny „szaturnuszi” kultúra és a fenyegetően metsző áttetszőség anyagi ellentétét észleli. Egyszerűben érthető a keresztényi VIRÁGVASÁRNAP: fektetett koronás pálmatorzs az egyik oldalon, pálmalenyomat és mintázás füzére véle szemközt, itt-ott a Mária-litánia beleírt citálásával. S kell valami békésebb, nyugtatni s fölemelni ígéretesebb? Az egyik „ház” három fal méretűt (280x760) kínál: ironikus az egyik cím (INKÁBB HALOTT, MINT VÖRÖS), neutrális a V. Hugo-i OLYMPIA-ra célzó másik, Izaiás prófétától való a harmadik (APERITUR TERRA ET GERMINET SALVATOREM): „tájkép” mindhárom, szorongató perspektívában menekülő parlaggal, de ezúttal oly elevenen színesen, kékekkel, vörösökkel, mint befejezett állapotában nagyon ritkán egy Kiefer-művön; egy másik „ház” pedig a TEJUT-at mutatja be, NASA-féle „csillagtérképen”, csillagnyommal, csillaghullással: ha akarjuk, legyen ez az ő *Verklärte Nacht*...

Mikor ismertük meg Anselm Kiefert, az ő művészetét? Több volt benne a véletlen ajándéka, s ráadásul nem is Párizsban, mint a szándékolt fölfedezés érdeme. Szerencsénkre korán, 1980-ban a velencei Biennálén, hol pályatársával, Baselitzcel a német pavilonban állított ki, láttuk utóbb Londonban, többször Hollandiában, hol Rudi Fuchs pártfogásával nagyon hamar bekerült az amsterdami Stedelijk-múzeumba. S akkor lehetetlen lett volna nem megállni előtte, hiszen anyagisága, textúrája, „festői festősége” számunkra oly megnyerő, a kor kényszerített irányzataival szemben oly fölszabadítóan, büntetlenül boldogító volt; illetve, minek tagadni, egyidejűleg kissé fennakadni erős „történetiségén”, elsőre talányosnak föltűnő „világnézetiégén”, ha művein erősen hangsúlyozva valami összgermán mitológia és ikonográfia jelent meg: Ősök és Hősök Halomsír-

ja, a *Nothung*-kard, Siegfried és Brünnhilde, *Urwald* és a hitleri Kancellária, német Pantheon, *Walhalla* és *Befreiungshalle*, Wagner és Albert Speer, a („rossz”?) Kleisttől a HERMANNSSCHLACHT vagy a NIBELUNG-ÉNEK s ha nem tévedünk, még a rovásírás is.

A miénk volt az enyhe zavar, a francia „értőké” az ingerült „denegálás”. A német „új vadakat” (Lüpertzet, Immendorffot, Gerhard Richtert, Baselitzet, Sigmar Polkét stb.?) áttörésükkor, a 70-es évek derekától kezdve a Szajna partján nem nagyon illett szeretni, legfeljebb némelyiknek akadt kevéske mentsége, legalább a „neoexpresszionista” visszajelző kategória vagy a „fogyasztói társadalom”, a „kapitalista NSZK” hars bírálata, kiváltképp, ha ezt a Keletről frissen érkezett menekült gyakorolta, persze a boldogtalanul rázuhanó nagyobb szabadságban és a jóval kedvezőbb piaci föltételekkel. Kiefer tematikáját azonban nem nyeltek le, s rendre fölemlegették a hajdani Beuys-tanítvány fényképeken megőrzött „provokációját”, amint friedrichi és egyéb klasszikus „germán” képek, figurák pozíciójában „Heil, Sieg” köszönésre lendíti karját. Később, jóval később ért be a fölismerés, mit célzott meg valójában a provokáció, mire akart emlékeztetni a provokátor. Vagyis hogy Anselm Kiefer, aki 1945-ben, a háború utolsó napjaiban egy donauschingeni kórház alagsorában jött világra, dehogyan volt, nem is lehetett volna „náci”, utóbb bölcséleti, irodalmi, romanisztikai tanulmányaival dehogyan műveletlen, barbár „neonáci”; baja néki éppen ezzel a múlttal volt, a „szülők nemzedékével”, a háborút követő két évtized sunyi hallgatásával. Nem véletlen, hogy legtöbbet forgatott költője néki, a túlélés és a túl nem élhetőség vergődésével, a *Shoa* örök jegyében élő és író Paul Celan, az ő HALÁLFÜGÁjának döbbenetével: „*a halál némethoni mester két szeme van / élér a golyója talál sose téved*” (Lator László) – óh, aranyhajú Margit, hamuhajú Szulamit; avagy Ingeborg Bachmann-nal: „*Hol Németország földjétől sötétlök az ég, / szavakat keres a felhő s a bombakrátért megtölti csönddel, / a záporozó nyár mielőtt kihallaná*” (Görgey Gábor). A Kancellária füstölgő rom, kiürült lidércnyomás, a fenyegető távolban összefutó sínpárról tudhatni, milyen lágérba vezet, a tarlón, hófoltól szennyes kopárságban hogyan időlekedik a Pusztulás Földje. Anselm Kiefer művésze az Emlékezet Színháza (Daniel Arrasse), a Gyász Archeológiája (Günther Methen).

Totális művészet az Anselm Kieferé, régi német nagyraavágyással minden megjelenítése afféle Gesamtkunstwerk. Úgy értve is, hogy ő nem vászonra olajjal pingáló, múzeumi vagy polgári lakás falára kívánczoló festő; fest fára, hordozni a súlyt, késsel inkább, mint ecsettel, s a vastag, izgalmas textúrába dolgoz bele, tesz föl még rá mindenféle természeti anyagot, homokot, gipszet, agyagot, földet, kátrányt, hamut, páfrányt, szalmát, faágat, drótot, hervadt virágot és cserjét, női haját, fémtárgyat, ólom-mintázatot, hiszen mint egyik (megtért) méltatója (Ph. Dagen) mondja, ő nem „reprezentál”, hanem „prezentál”, nem ábrázol, hanem bemutat; és az érlelődő le- és ráakódásban, a tár-sítások szabad halmozásával létrejött „produktum” jellege kicsúszik az egyszerű megnevezés alól: ha akarjuk, „kép”, de egyszerűságra „dombormű”, szobor vagy építmény, installáció, „assemblage”, módosított „talált tárgy”. De „totális” úgy is, hogy minden műve egyetlen, folyamatos „művészi” darabja, vagyis hogy nincsen nála ún. fejlődés, csak sorozatok, szakaszok vannak, a témák és az eljárások csavarmentes vissza-visszatéréseivel. Ennek az egyetemesség-vágnak, igénynek másik jelölője Kiefer mély bölcséleti és kulturális vonzalma, szenvedélyesen élt irodalmi műveltsége, talán valaminő nosztalgia is, mint föl-főlemlegeti, fiatalon előbb író és költő szeretett volna lenni. Egyik emblémája így a „könyv”, a „könyvtár”; s dedikációi, inskripciói, oly érzékenyen ügyetlenkedő kézzel, mint korunk másik nagyságánál, a görög-római antikvitással átitott amerikai Cy Twomblynál, gyakorta irodalmiak (Celan, Bachmann, Genet, Rilke, Hlebnikov stb.), célzásai máskor egyiptomi, görög, ógermán, hasszid színezettel mitologikusak. „Irodalmi” festő Kiefer? Nem a szónak úgy elmarasztaló értelmében, hogy „mesélne”, „anekdotázna”, történeteket illusztrálna; irodalmi, bölcséleti viszont úgy, hogy a nála páratlanul szenzuális anyagosság („világ”) mögött érezhetően, hitelre méltón (s gyakran azonosíthatóan) ott az elvont nagy filozófiai, metafizikai témáknál tartósított jelenléte. S akkor így lehet őt nevezni a legmélyebbek közül való *romantikusk*nak, egy nagy német hagyomány folytatójának, újra-élesztőjének, a magány, a szenvedés, a haláltudat, a tragikum átvállalójának, hősies, energikus *melankolikusk*nak; hozzá még (az újabbban többet érvényesített) másik német érzés és világszemlélet képviselőjének, Goethe, Novalis,

Friedrich, Runge és egyéb alkati-járuelkos természetbölcselők leszámazottjának. „*Fölöttünk a csillagos ég*”, újfent, újra, herbárium és csillagterkép, egy a Kozmosz, a parány és a végtelen korrespondenciáival; ahogy az ő kedvenc ezoterikusa, a XVII. századi angol, Robert Fludd mondja: „*minden földi növénynek van megfelelője a csillagokban*”.

Francia idegenkedés, elutasítás, s most buzgó sajtómozgósítással és szép közönségsikerrel, lelkes elismerés, már-már kisajátítás? Néünk nem csekély elégedettségre: lám, nem tévedtünk, mikor érzékenyebbek s időket előzve tájékozottabbak is voltunk. Kis kaján mosolyra is, ha tapasztalni „pálfordulását” a tegnapi perzekútoroknak. Jeles Philippe Dagen, egyetem férfiú és a *Monde* első számú képzőművészeti kritikusa, ki minap még Catherine Millet apródjaként heveskedett minden ellen, mi kicsúszik az amerikai predomancia alól, most dialektikus hármassal adja meg az engedélyt: volt hajdan az École de Paris meg Matisse meg az ő kedvenc Derainje; jött rá az Óceánon túlról induló „nemzetközi trend”, a „mainstream”, absztrakció, minimalizmus, koncepció; most újra, végre, remélhetőleg mégsem a szokásos „terrorista” kizárásokkal, az anyag érzékletessége, a kéz látható munkája, a kimunkálás; a lám-lám: „érték” lett, leend az azonosítható, a „gyökerezett” (!...) nemzeti jelleg, hódítása a *genius loci*nak. Kiefer akkor, Twombly, Tapiès, Barceló, Birkás, Keseru, szentháromság, hatosfogát: fogyó életünkre, ha maradna, önösen, így már majdnem elegetendő.

Albert Pál

ZSIDÓSÁG ÉS FILOZÓFIA

1

Annak, aki *zsidóság* és *filozófia* szellemtörténeti nyomvonalainak a feltárására vállalkozik, mindenképpen szembesülnie kell azzal az átfogó paradoxonnal, amely e két, egymáshoz mérten idegen világ, vagyis a judaizmus, illetve a hellén(iztikus) hagyomány viszonyát illetően már az első pillanattól – valójában már a SEPTUAGINTA fordításnyelvének a megteremté-

se, majd Alexandriai Philón platonizáló exegetikai szemléletének térhódítása óta – valamennyi zsidó és keresztény nemzedék számára kihívást jelentett, mi több, jelent még ma is. E paradoxon értelmében a bibliai kinyilatkoztatás és a (görög) filozófia felségterületeinek elkötelezett polgárai egymás múltjaként érzékelik mindazt, ami a másik domíniumában történik. Minthogy az említett két világ között nem létezik olyan, újfent csak közös eseményhorizont, amelyen túlra akár a legkitartóbb pillantás is elhatolhatna, a másíkról való tudás csupán a hit erejénél fogva tárulkozhat föl magától értetődően, roppant erős, teoretikus módon kifejeződő akaratra van (lenne) szükség ahhoz, hogy a szóban forgó kilátást akadályozó „eseményhorizont” egyszer csak eltűnjék a szemünk elől, s az egymásnak feszülő múltak – akár csak két folyóág találkozása – egyetlen beteljesülés felé haladjanak tovább. Magyarán, önfeláldozó módon jövőként kínálják fel magukat valamely, a filozófia és a történelem számára egyazon értelmet sugalló Gondolatnak.

Mindamelllett a fenti paradoxon természet felőli tudakozódás judaizmus és filozófia viszonyát, e viszony alapjellegét tekintve már jó ideje nem kortalan jellegű kérdés, legalábbis az *Aufklärung* győzedelmes világnézete óta semmiképpen sem. Különösképpen, ha arra gondolunk, hogy a modern kor embere szemében *gnószisz* és *pisztisz*, *ratio* és *fides* vitája egyrészt jobbra *tudás* és *nem tudás* viszonyaként jelenik meg és szerveződik újjá, másrészt pedig ebben a szereposztásban szinte magától értetődő módon mindig a filozófia lép föl a tudás maszkjában. Végképp feszültségterhessé és kielezetté válik ez a viszony, ha a beavatott ismeret speciális neméről, a *gnószisz tu theuról*, az Istenről való tudásról esik szó. Hit és tudás értelmét meghatározó *Igazság* mindeközben – mintha csak valamiféle mitikus lény lenne a filozófia születésének hajnalán, Hermész-arcú Alétheiaként – állandóan úton van, a BIBLIA személyes Istene és a filozófia tökéletesen transzcendens, pneumatikus, személytelen Egy-Lénye között közvetít. De miután folyamatosan úton van, szinte lehetetlen valahol is megtalálni... Mi több, semmi bizonyítékunk nincs rá: vajon a mítosz és a filozófia közti senki földjén honos Alétheiát valaha Valaki is fölkérte volna erre a bizonyos közvetítésre?

A paradoxonban rejlő és természetszerűleg bőven szaporítható ellentmondások kézenfek-

vő feloldásaként kínálkozik a *zsidó filozófia* fogalma, amely azonban eddigi karriertörténetével azt bizonyítja, hogy az égvilágon semmit sem old meg, sőt éppen ellenkezőleg, csak tovább növeli a kiinduló viszonyt, a zsidóság és filozófia relációját övező homályt.

2

Staller Tamás: Zsidóság és filozófia

Szerkesztette Babits Antal

Logos Kiadó, 2006. 215 oldal, 3000 Ft

Az érdekes szerző történeti rendbe illesztett írásai Philóntól, illetve Szaadjá gáontól egészen Hermann Cohenig, Franz Rosenzweigig olyan létező paradigmák körülírását, bemutatását kísérlik meg, amelyek a kiindulásul tárgyalt paradoxon alakváltozatainak tekinthetők, egyúttal pedig kimerítő variációs lehetőséget kínálnak annak a bizonyos fantomfogalomnak a megragadására is, amelyet az imént – némi szkepszissel – zsidó filozófiának neveztem. Staller logikai kiindulópontja az egész *judaizmus* (vagyis a Templom lerombolását követő majd' két évezred) szellemi fundamentumának meghatározásával egyenlő; Rabbi Jóhánán ben Zakkáj emlékezetes javnei programjáról van szó, miszerint a zsidóság fennmaradása a galutban teljességgel attól függ, hogy nap mint nap tanulmányozza-e a TÓRÁ-t vagy sem? Ennek megfelelően „*Zsidónak lenni azóta is annyit jelent – írja Staller –, mint a Törvény kinyilatkoztatott szavában keresni a világ értelmét*”. (140.) Valóban, egy olyan kultúrára, illetőleg egy olyan vallásra nézve, amelynek minden zsigerét és idegszálát – még legnagyobb aposztatáinak rezdüléseit is – a kinyilatkoztatott TÓRÁ-hoz fűződő viszony határozza meg, s ahol ráérő idejében még maga az Örökkévaló is TALMUD-ot tanul, az iménti megfogalmazás tökéletesen helytálló. De mit jelent, mit jelenthet az előbbiektől értelmében „zsidó filozófusnak lenni”? Hiszen az még a kívülálló olvasó előtt is nyilvánvaló, hogy a „nyugati filozófia” két és fél ezer éve fennálló birodalmának tájékait aligha a kinyilatkoztatás Napjának fénye világítja be, vagy ha néha mégis, akkor az a filozófia eredeti erudíciója ellenében történik. A kérdés ilyenformán a következőképpen tehető fel: milyennek mutatkozik meg a filozófia világa a – számára – idegen Nap fényében?

A válasz megadásához aligha kínálkozik más út, mint egyfajta (jobb szó híján nevezem így) „exegézis módjára történő filozofálás”, amely kimondva-kimondatlanul a kommentár műfaját műveli szinte mindig, s amelynek mélyrétegeiben – függetlenül attól, hogy görögül, arabul, latinul vagy éppen németül íródott szövegeket vizsgálunk – fölsejlik valamiféle nyelvek alatti nyelv, annak az univerzális tanulási technikának a gyümölcseként (ne feledjük, a „lámad” gyökből képzett „*talmud*” tanulást jelent), amelynek pusztá léte Jóhánán ben Zakkáj hajdani óhajának beteljesüléséről tanúskodik.

Zsidóság és filozófia viszonyának legalaposabb végiggondolására a szinte kimeríthetetlen szöveghagyományú, ám még a filozófiatörténészek és a rabbinikus tanulmányokat folytatók körében is alig ismert, rövid életű középkori zsidó filozófia kínálkozik. Staller Tamás szisztematikus tanulmányai Szaadjáról, Jehuda Haléviről (benne a QUZARI alapos ismertetőjével), Ábrahám ibn Daudról, valamint Móse Maimuniról világossá teszik, hogy mindezzel a szerző is tökéletesen tisztában van. A középkori filozófia legnevesebb képviselői, függetlenül attól, hogy elsősorban a (neo)platonikus hagyomány követői, avagy – Ibn Daudtól – egyre inkább Arisztotelész, illetve az antik és a kortárs muszlim Arisztotelész kommentárirodalom befolyása alatt állnak-e, azon fáradoznak, hogy miképpen hozható egymáshoz a lehető legközelebb a filozófiai hagyomány már említett, tökéletesen transzcendens, megnevezhetetlen, attribútumok nélküli, nem teremtő, a világfolyamattal nem elegyedő Egy-lénye a bibliai nyilatkoztatás személyes Istenével, aki a „hit ősatyját”, Ábrahámot egyszerűen a „barátjának” nevezi, s akinek a SEMÁ-ima tanúsága szerint az Egy (Ehad) a legszemélyesebb tulajdonneve? A válasz – ahogyan ez a legérzékletesebb módon a korszak kulcsművében, Jehuda Halévi QUZARI-jából felhárán-feketén kiolvasható – így fest: sehogy. A hatalmas erudícióval véghezvitt, nagy erőket megmozgató középkori kísérlet látványos kudarca azonban részint máig ható teoretikus kerülő utakat hoz létre – ahogy ez például Móse Maimuni esetében az életmű és a „*fajlaszif*” szerep megkettőzésére irányul, így állnak egymás mellett új menti mérföldkövek módjára a filozófiai főmű, a MÓRE NEVUCHIM (A TÉVELYGŐK ÚTMUTATÓJA), valamint a MISNÉ-TÓRA, mint Törvény-kommentár.

Zsidóság és filozófia viszonya persze soha-

sem gondolható el az eddigiekben érintett, mondhatni laboratóriumi körülmények között úgy, mint az antik filozófiatörténet és a rabbinikus hagyomány tiszteletre méltó magánügye. A fenti liaisont minden esetben befolyásolja a kereszténységhez, illetőleg az iszlámhoz fűződő viszony; az utóbbi esetében – a Szaadjától Maimuniig terjedő „aranykort” nem számítva – nyilván jóval kisebb mértékben. Ilyenformán pedig – egyfajta, talán soha el nem múló középkori mércével mérve – filozófia és teológia elválaszthatatlanságával, a kettőt egyaránt magába olvasztó szellemi *koiné*-val kell számolnunk. Ennek a kényes egybefonódásnak a következményeként pedig a modern filozófiatörténész is rákényszerül arra, hogy jószerevével a legártalmatlanabbnak tűnő megállapításait is patikaméregre helyezze. Helyszűke folytán egyetlen apró példát említek csak. Moses Mendelssohnról írott átfogó tanulmányában Staller Tamás – számos egyéb példa mellett – pontosan ilyen kérdést érint, amikor a német felvilágosodás legnagyobb zsidó filozófusának apologetikai szerepét a XVII. századi amszterdami rabbi, Menáse ben Izrael sorsával rokonítja, s a következőképpen vélekedik: „*Mendelssohn a filozófiai műveltsége [...] egyenesen predesztinálta arra, hogy általa a zsidó egyistenhit védelmezője legyen. Ez egyben a »kereszténynek« Istenének a védelmét is jelentette.*” (147.) Az idézett megállapítás teológiai szempontból természetesen evidens, de éppen az eddig érintett (zsidó) filozófiai nézőpontból mindenképpen finomításra szorul. Mindaz ugyanis, ami a II. század derekától fogva a keresztény teológiában a közép-, illetőleg a neoplatonizmus formális örökségének számít, jobbára trinitológiai (szentháromságtani) kérdésként jelenik meg, ugyanebben a pozícióban a *sávesz sajmér* középkori zsidó filozófusnál csakis valamiféle angelológia állhat – feltételezve, hogy az illető semmiképpen sem téved a „*minim*” kárhözatosnak ítélt felségterületeire.

Noha Staller Tamás könyvből valamilyen oknál fogva látványosan hiányzik egy Spinoza-fejezet, annyi mindenképpen jól érzékelhető, hogy az érdemes szerző Mendelssohn s egyúttal a felvilágosodás korszakát tekintti a fejtegetéseinek történeti alapzatán támadt törésvonalnak. Mindannak, ami ezután következik – egészen Rosenzweig és Buber levelezéséig, közös bibliafordító tevékenységéig – lényegi foglalatata lehetne egyfelől Franz Rosenzweig filozó-

fiai főművében, A MEGVÁLTÁS CSILLAGÁ-ban megmutatózó schellingi erudíció a világkorszakok értelmezésére vonatkozóan, másfelől pedig a kulcsfontosságú Cohen-fejezetben többször is –joggal– visszatérő megállapítás: „a történelem iránti tisztelet”, amely az asszimilációra törekvő német zsidóságot a XX. század elejéig olyannyira áthatotta, s amellyel Staller megkísérli Cohen hagyatéki művét (DIE RELIGION DER VERNUNFT AUS DEN QUELLEN DES JUDENTUMS) értelmezni úgy, mint „összemberi történetteológiát”.

3

Szaadja gáon: Hittételek és vélemények könyve
Szerkesztette Jutta Hausmann, Lichtmann Tamás,
fordította Hegedűs Gyöngyi
L'Harmattan–Goldziher Intézet, 2005.
299 oldal, á. n.

Szaadja ibn Juszuf al-Fájjúmi, miként ez nevéből is kiderül, egyiptomi származású, ám életének jó részét a X. századi Bagdadban, illetőleg a szurai akadémia vezetőjeként (innen a „gáon” cím) a korabeli muszlim világbirodalom centrumában, Iráqban tölti. Ha filológiai szinten teljességgel nem is, de teoretikus értelemben mindenképpen az ő munkásságával kezdődik újra az a nehezen megragadható hagyománykontinuum, amelyet (arab nyelven íródott) zsidó filozófiának nevezünk. Jóllehet Szaadja művei közt olyan nagy fontosságú tételek is szerepelnek, mint a majdnem teljes arab nyelvű bibliafordítás, a SZÉFER JECIRÁ-kommentár (TAFSIR KITÁB AL-MADÁB, héberül – minthogy több héber fordítást is megélt –: PERÚS SZÉFER JECIRÁ), a legfontosabb és a legnagyobb hatású munka kétségtelenül a most – Hegedűs Gyöngyi abszolút hozzáértő fordításában – napvilágot látott HITTÉTELEK ÉS VÉLEMÉNYEK KÖNYVE (AL-AMÁNÁT WA-L-ITIQÁDÁT, héberül: SZÉFER EMUNÓT VEDEÓT; megjegyzendő, hogy a héber cím inkább „hit[tétel]” és „tudás” szembenállását fejezi ki – köszönhetően Jehuda ibn Tibbon későbbi fordításának –, míg az arab eredeti „hit” és „vélekedés”, „meggyőződés” kettősségére épít), amelyik szisztematikus módon kísérli meg összeegyeztetni a filozófia tudás fogalmát és a hitet mint egyfajta „tudás előtti tudást”.

Nem kétséges, hogy Szaadja főműve elsősorban annak a muszlim teológiai-filozófiai irányzatnak köszönheti létét, amelyet *mutazilita ka-*

*lám*nak nevezünk (s amely maga is hasonló, metafizikai jellegű „egyeztetési” nehézségekkel küzdött, miként a középkori zsidó filozófia majd' valamennyi fontos képviselője), de ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a szurai gáon talán sohasem fogott volna hozzá szóban forgó munkájának megalkotásához, ha ezt – szinte szó szerint – nem provokálják ki a kor (főleg Egyiptomban működő), mai fogalmak szerint „fundamentalistának” minősülő irányzatának a *karaitáknak* egyes képviselői. Másodszorban pedig legalább egy – jelképesen felfogható – „elődöt” mindenképpen meg kell említenem, a sirázi, tehát perza születésű Dávid al-Muqammist, aki a IX. század elején született, s aki (ha hinni lehet az ugyancsak karaita al-Qirqiszaninak) rövid ideig még a keresztény hitre is áttért, tanulóútára a szíriai keresztény orvos, Nonnosz hatására. Al-Muqammis műve, a HÚSZ FEJEZET (ISRUN MAQÁLÁT) mindamelllett az első olyan munka, amely valóban „filozófiai-nak” minősíthető, s amelyben az eljövendő évszázadok bevett gyakorlatához hasonlóan Isten egységének és transzcendenciájának bizonyítása kézzelfogható módon felmerül.

A HITTÉTELEK ÉS VÉLEMÉNYEK KÖNYVÉ-nek tíz fejezetre oszló tematikája filozófiai, illetve klaszszikus exegetikai szempontok váltogatásáról tanúskodik. A kiinduló, rendkívül körültekintően megkomponált érvelés annak a bizonyítást tűzi ki célul, hogy minden létező lény vagy dolog teremtett eredetű (1. fejezet), s ennek nyomán az érvelés irányulását megfordítva annak az igazolását kísérli meg, miszerint valamennyi létező létrehozója egy és ugyanazon személy, vagyis a BIBLIA Istene (2. fejezet). Ezután viszont talmudikus, etikai, lélekfilozófiai, exegetikai szempontok váltogatják egymást, végső soron egyetlen szempontnak alárendelve; annak ugyanis, hogy például a lélek halhatatlanságának bizonyítása átvezessen az eljövendő világ (*ha-ólám ha-bá*) hagyományos rabbinikus felfogásához. Mindez filozófiatörténeti szempontból a létezők körének „metafizikai kiteljesedését” jelenti, exegetikai értelemben viszont a megváltás művének a tárgyalását, élen a túlvilági jutalom, illetve büntetés problémájával, a holtak e világi feltámadásával. Az értekezés utolsó, 10. fejezete világossá teszi, hogy mindaz, amit két és fél évszázad múltán a középkori zsidó filozófia legnagyobb alakja, Móse Maimuni nem filozófiai főművében, hanem a már említett Törvény-kommentárban, a Mis-

NÉ-TÓRÁ-ban végez el, vagyis a szó szoros értelmében vett „hittételek” összegzését, azt az út-törő előd, Szaadja egy és ugyanazon értekezés keretei közt valósítja meg, igaz, már ő is rop-pant racionális, „e világi” nézőpontból.

A szigorú értelemben vett *kauzalitás* és *tempo-ralitás* elvének válogatásával a szurai gáon olyan sajátos érvelési rendszert hoz létre, amely első látásra körkörösén egymásból kiinduló bizonyításokból és cáfolatokból épül fel, közelebbről szemlélve viszont inkább az ellipszishez hasonlítható, amelynek nem egy, hanem két gyújtópontja van. Az egyik gyújtópont – a HITTÉTELEK ÉS VÉLEMÉNYEK KÖNYVE első két értekezésének tematikáját ez határozza meg – teljes mértékben filozófiai jellegű, s Isten egységének igazolásával az *arkhé* (princípium)-kérdést helyezi a centrumba, míg a másik a rabbinikus exegézis hagyományának megfelelően eszkatológiai meghatározottságú, *e világ* s az *eljövendő világ* már említett „egybelátásán” alapul. (Külön elemzést igényelne annak a demonstrálása, hogy mennyiben más ez a gondolkodásmód, mint a keresztény történetteológiai szemléletet döntően befolyásoló *tipológia!*) A módszer azért is figyelemre méltó, mert ilyen vagy olyan mértékben, de a középkori zsidó filozófia jelentős képviselői majd’ mindannyian élnek vele.

Szaadja a tíz értekezés közül nyolcat az utóbbi nézőpont alapján ír meg, s az egész mű egyik legfontosabb éltető dűnamisza ama kényes egyensúlyi pozíció fenntartására áldozott energia, amely a tisztán szemléli és a romlandó, illetve a megváltatlan és a megváltott minden-ség között fennáll. Annak azonban, hogy ilyes-fajta egyensúly fennáll, természetesen csak „teológiai” biztosítéka lehet egy törvénytiszte-lő zsidó számára: maga a kinyilatkoztatott logosz, s prófétai s különösképpen a messiási ígéretek. Ha nem így volna, a teológia világa azonnal összeomlana, s maga alá temetné a filozófia koszmosztát is. Talán azért (is) fogalmazódhatott meg a *másik oldal*, a filozófia korabeli muszlim képviselői, a mutazilita tomisták körében az az abszurdnak tűnő „biztosíték”, miszerint a Teremtőnek minden pillanatban újra és újra meg kell teremtenie az univerzumot ahhoz, hogy elmúlhasson a következő pillanat, s hogy egyáltalán létezessen eljövendő világ. (Mondanom sem kell, hogy az előbb említett, „kvantált teremtő logosz” ötlete nem aratott túl nagy sikert a zsidó filozófusok között,

bár azért akadt olyan illusztris kivétel, mint Juszuf al Bászir, aki elfogadta a szóban forgó koncepciót.)

A szurai gáon rendkívüli éleslátással tárja föl, hogy a teológia és a filozófia *közös* világában valóban működik az a kényes egyensúlyi pozíció, amelyik nem engedi meg, hogy a következő pillanat akár a teljes kontingencia (l. a mutazilita atomisták), akár pedig a mechanikus determinizmus, illetve a praedestinatio (az asariták) martaléka legyen. Egyebek közt így kerül elének a gondviselésnek és magának a predesztinációnak a kérdése, miként az e világi tettek és az eljövendő világbeli jutalmak, büntetések viszonya is. Csupán két példát hadd említsek az iméntiekkel kapcsolatban: az egyik az eleve elrendelés, a másik pedig a megváltás bekövetkezendő eseményeinek megítélésére vonatkozik.

Az előbbi esetben az isteni *mindentudás*, valamint az emberi *szabad akarat* – látszólag – el-lentmondásos viszonya a tét (éppen úgy, mint a kései antikvitástól fogva a keresztény teológiában), illetve a két fogalom összeegyeztethetőségének bizonyítása. Szaadja a mechanikusan felfogott predesztinációt – úgy vélem – végül is az isteni logosz természetéből fakadóan utasítja el, mondván: „...amennyiben egy dolog létrejöttének oka az lenne, hogy Isten már előzőleg tud róla, akkor valamennyi dolog teremtetlen és öröktől fogva létező lenne, hisz [Istennek] öröktől fogva tudomása van róla. Mi mindössze arról vagyunk meggyőződve, hogy Isten valóságos létezésük szerint ismeri a dolgokat, s ha bármilyen történik is velük, annak megtörténését Ő előre tudja, s az ember, bármilyen cselekedet mellett is dönt, Ő előre tudja, hogy ezt fogja cselekedni”. (III. ÉRTEKEZÉS, 4. fejezet; 146.) A jelenlegi és az eljövendő világ „egybelátása” az isteni szemléltői pozíció halovány mása, ám a szurai gáon (aki Ágostonhoz vagy Dantéhoz hasonlóan nem deklarálja, hogy művében a vállalt szemléltői pozíciónak mekkora jelentősége van) nyilván pontosan tudja, hogy sub specie aeternitatis az „előre” időhatározónak semmi jelentősége sincs, csupán sejtetve arra utal inkább, hogy az isteni Szó (jelen esetben a *dávár*, s nem annyira a *mem-rá*) egyúttal a már meglévő *dolog* természetével is rendelkezik (lásd a bibliai teremtés elbeszélését), tehát anélkül, hogy az isteni mindentudás kérdése bármilyen szinten is sérülne, az emberi döntés szabadságához bizonyos „dolgoknak” kimondatlanul kell maradniuk...

További fogódzókat keresve a X. századi zsidó filozófus (a nyugati filozófiatörténetéhez képest gyökeresen eltérő) gondolkodásmódjában, a fentieket is figyelembe véve azt kell mondanom, hogy az ember, pontosabban a „bölc” az eljövendő világhoz és az isteni logosz természetéhez egyaránt a *prófétai beszéden* keresztül jut közelebb. Egyszerűen azért, mert a prófécia csakis a jövőről szólhat – Szaadjá a JÓÉL 3,1. értelmezése kapcsán ehhez még hozzáteszi, hogy amennyiben az Isten szellemével föl-kent emberek csakis az eljövendő események-ről prédikálhatnak, annyiban „*az elkövetkezendő események [...] kizárólag a túlvilági jutalmazásra és büntetésre szorítkoznak*” (256.) –, s éppen ez a kényszerítő erejű jövő az, amely kizárja a végzet hatalmát az eljövendő világból, mi több, „helyet hagy” Isten szabad akaratának is, amelyet a BIBLIA *kegyelemnek* nevez. Valamennyi szóba jöhető példa közül talán a legszebb „szimmetriásértést” Szaadjá a TALMUD-ból idézi: „*Isten mérlege a jó felé hajlik, azaz egyenlő súlyok mérése esetén a jó irányba billen.*” (BRÓS HA-SÁNÁ, 17a; 177.)

A próféta beszéd kitüntetett szerepe egy, a bibliai kinyilatkoztatástól idegen környezetben arra hívja fel a figyelmet, hogy nem csupán Szaadjá főművének, hanem majdhogynem az egész középkori zsidó filozófiának (s különösképpen igaz ez Maimunira nézve) nem az a legfőbb erudíciója, hogy valamiféle impozáns teoretikus építményt hozzon létre, vagy hogy a hellén hagyományt elegyítse a rabbinikus exegézis módszereivel, hanem elsődlegesen az, hogy visszahelyezze erendendő jogaiba a kinyilatkoztatás nyelvét, s ily módon a jövőtlen, szellemi töltésüktől megfosztott szavak a megváltás világába hazataláljanak.

4

*Ábrahám ibn Daud: A magasztos hit
Szerkesztette Babits Antal, fordította Kohn Zoltán
Logos Kiadó, 2004. 198 oldal, 3000 Ft*

A XII. század elején Cordobában született (Maimuni idősebb kortársának számító) Ibn Daud filozófiai főműve – revidált formában ugyan, de mégis – reprint kiadásban jelenik meg újra; az eredeti fordítás Kohn Zoltán 1929-es doktori értekezésének „függeléke”; a kötetben most is szerepel a fordító IBN DAUD PLATONIZMUSA cí-

mű disszertációjának szövege. (A teljes filológiai hűség kedvéért azt is hozzá kell tennem, hogy Kohn átültetése nem arabból készült, hiszen az eredeti szöveg elveszett, hanem az egyik XIV. századi héber fordításból – Slómó ben Lévi HA-EMÚNÁ HA-RÁMÁ – című munkájából; a másik „héberítés” Smúél ibn Mótété, aki egy árnyalatnyival másképp, HA-EMÚNÁ HA NISSZAJÁ formában adja vissza Ábrahám ibn Daud értekezésének címét.)

A MAGASZTOS HIT éppen úgy levélformában íródik, miként később Maimuni nagyszabású szintézise, A TÉVELYGÖK ÚTMUTATÓJA, ám ez a tény önmagában nem igazán jelentős, voltaképpen a kordivatnak hódol mind a két szerző. Sokkal érdekesebb ennél az a mozzanat, miszerint Ibn Daud esetében az egész mű megírásának apropójául az *akaratszabadság* kérdése szolgál, amelyről azonban a későbbiekben szinte egyáltalán nem esik szó. Ehelyett inkább egy másik gondolati vezérfonál követhető nyomon az egész egymás felé fordított tükrök módjára megszerkesztett könyvben. Ibn Daud azt kérdezi ugyanis, hogy létezik, létezhet-e a teremtettségben olyasfajta dolog, amelyről a Teremtő nem tud, s ennél fogva nem is lehet fölötte hatalma? A kérdés megválaszolásához a szerző először is számba veszi a létezők rendjét – metafizikai, logikai, lélekfilozófiai nézőpontból, majd pedig, az értekezés második, reflektáló tükröként szolgáló részében valódi „teológiai” kérdéseket tárgyal (a hit forrásáról, Isten egységéről, az angyalok és az égi mozgatók azonosságáról stb.). Mindamellet Ibn Daud filozófiatörténeti szerepének mérlegelésekor elsődleges szerepet játszik a módszer kérdése; a XII. századi hispániai gondolkodó névéhez fűzhető ugyanis a középkori zsidó filozófia „arisztotelianus fordulata”, ezzel pedig nagyjából háromnegyed évszázaddal megelőzve a nyugati skolasztikában végbement hasonló jellegű váltást. Természetesen hozzá kell tennem, hogy Ibn Daudnál sem – miként muszlim és skolasztikus környezetben sem – beszélhetünk „vegytiszta” paradigmaváltásról. A MAGASZTOS HIT meghatározó érvelési rendszerében éppen úgy megtalálhatók arisztotelianus (azaz nem feltétlenül arisztotelészi, hanem muszlim közvetítéssel torz módon átvett) formai jegyek, miként a közép- és neoplatonizmus legfőbb sajátosságai, az emanáció gondolata, illetve a *hiüposztasziszok* rendje.

Ibn Daud traktátusát a mai olvasó számára

éppen az a szembeötlő jellegzetesség teszi igazán érdekesítő olvasmánnyá, amely együtt a nyugati skolasztikus logikán edződött értelmező számára a középkori zsidó filozófia gondolkodásmódjának egzotikus jellegét okozza: a mű szinte minden lapja tele van paradoxonokkal és ellentmondásokkal. Istenről – természetesen itt a BIBLIA Istenéről – Ibn Daudnál is csak egyetlen dolog *tudható*; semmi egyéb, mint az a tény, hogy a tudás tárgya létezik. Minden más már bővített ismeretnek minősül, s nem feltétlenül szolgálja a jámbor hívek igaz vallásosságát. Bizarrr módon könyvének bevezetőjében a szerző egyenesen azt ajánlja, hogy aki nem képes követni a szóban forgó gondolatmeneteket, avagy nem rendelkezik filozófiai képzettséggel, az ne is fogjon hozzá az értekezés tanulmányozásához. Mindezt pedig azért állítja, mert a legmagasabb rendű filozófiát is egyfajta bevezetőnek tekinti a „vallásgyakorlás” elmélyítéséhez (19.). Arról, hogy miféle vallásgyakorlásról, illetve teológiai „*eiszagógéről*” lehet szó, ezoterikus és exoterikus tudás világos elkülönítése tanúskodik A MAGASZTOS HIT főleg második részében (nagyjából úgy, ahogy ez a középkori kabbala nyelvzetében is fellelhető), az elkülönítés pedig egyértelműen összefonódik a filozófiai allegorézis kitüntetett módszerének alkalmazásával. Ibn Daud azt írja, hogy Istennel kapcsolatban kategóriák és attribútumok csak negatív értelemben alkalmazhatók, ám a kívüllállók miatt mégis szükség van milderre; a beavatott filozófus viszont pontosan „tudja”, hogy ezek az attribútumok költői metaforák csupán, igazi funkciójuk elsődlegesen az, hogy valamelyest enyhítsék a transzcendens és személytelen Isten megragadhatatlansága miatt keletkező feszültséget (83.). Aki mégis attribútumokat tulajdonít Istennek – fűzi hozzá Ibn Daud –, az úgy jár el, mint a közismert talmudi példázatban Ahér, aki a Paradicsomkertben eszelős módjára tépkedni kezdi a fiatal palántákat (89.). A MAGASZTOS HIT szerzője lesújtó véleménnyel van mindazokról, akik kételkednek a TÓRA allegorikus magyarázatának jogosságában, s nem ismerik fel a filozófiai gondolkodást – szó szerint – „behatároló” paradoxont, amelynek értelmében Isten létezése a lehető legkézzelfoghatóbb evidencia, viszont szubsztanciája a rejtettnél is rejtettebb (sűrűn pocskondiázza emiatt például legfontosabb XI. századi elődjét, Slómó ibn Gabirolt!). Ezért – fűzi hozzá –: „*A filozófia Isten-*

nel kapcsolatban csak akcidentális viszonyokat enged meg, melyek lényét nem érintik, hanem csak olyan kapcsolatokat fejeznek ki, melyek a teremtő és a teremtmények között fennállnak, például, hogy Ő az ok és azok az okozatok, Ő a Teremtő és azok a teremtmények.” (119.) Természetes, hogy az isteni attribútumok „kiküszöbölése” csak valamiféle megszemélyesített közléplények, vagyis az angelológia révén lehetséges; s éppen ez az a pont, ahol Ibn Daud szintiszta platonikus marad filozófiájának döntően arisztotelianus jellege ellenére.

Az értekezés lezáró, rövid harmadik részének a latin nyelvű Nyugaton bizonyára ilyesfajta címet adtak volna: *De beata vita*, azaz annak a kifejtése, hogy miképpen segít hozzá a filozófia praktikus céljának megvalósítása a boldogság eléréséhez. De ha valaki azt gondolná, hogy a (teoretikus) „boldog élet” elérése a paradoxonok és ellentmondások szorító présének megszüntetésében rejlik, nagyot téved. Az akaratszabadság kiinduló kérdéséhez visszakanyarodva Ibn Daud még az emberi szabadság metafizikai gyökereit is egy, minden eddiginél súlyosabb paradoxonból eredezteti, amikor a következő talmudi példázatot idézi: „*Minden Istentől és Isten által van, kivéve az istenfélelmet.*” (BBABÁ BATRÁ, 33b.)

Itt tartunk *most*, s ez a *most* kikezdhethetlen a múltó idő erodáló hatalma számára; mindegy, hogy a 2007. évet jelöli, a XII. századot vagy éppen Ábrahám életidejét, körülbelül négyezer évvel ezelőtt. Másként fogalmazva, a szavak metafizikai érzékenységét regisztrálni tudó képzeletbeli szótárban az idézett talmudi szöveg kifejezéseinek teológiai és filozófiai funkciója tökéletesen egybeesik.

5

Moses Mendelssohn: Phaidón, avagy a lélek halhatatlansága Szerkesztette Kiss Endre, fordította Rathmann János Józseveg Kiadó, 2006. 168 oldal, 1790 Ft

A PHÄDON ODER DIE UNSTERBLICHKEIT DER SEELE című dialógus 1767-ben íródott, nagyjából félúton a szerző hírnevét méltán megalapozó PHILOSOPHISCHE GESPRÄCHE (1755) (a Lessinggel folytatott levélbéli filozófiai beszélgetések), illetve a későbbi legismertebb művek, a JERUSA-

LEM, valamint a MORGENSTUNDEN (1785) megjelenése között. Minthogy a PHAIDÓN egyfajta sajátos szellemi torzszülött, a „német–zsidó felvilágosodás” egyik kulcsműve, igazi jelentősége nem a klasszikus (és éppen ebben az időszakban kialakuló) filozófiatörténet vagy a német irodalom, netán a kor zsidó kultúrhistoriájának keretein belül keresendő, nem, e sajátos Platón-parafrázis – vagy ahogy Mendelssohn mondja: „*Bearbeitung*” – elsődleges varázsa a szóban forgó írás klasszifikálhatatlanságában rejlik. Magyarán a lélek halhatatlanságának kései bizonyítási kísérlete nem illik semmiféle hagyományos (műfaji) formába, ugyanakkor ő maga sem teremt hagyományt; a pillanat teremtménye tehát, s teljes egészében ennek a pillanatnak köszönheti tündöklését.

Mendelssohn, noha bizonyára tudott Leibniz 1676-os, Párizsban napvilágot látott PHAIDÓN-fordításáról, s természetesen jól ismerte a különc kortárs, Hamann SZÓKRATÉSI ÉRDEMES GONDOLATOK című (ugyancsak klasszifikálhatatlan) írását (1759), s – miként maga írja – bőven merít John Gilbert Cooper LIFE OF SOCRATES című könyvből (1749), tudatosan meg sem kísérli, hogy saját antikizáló figuráját a történeti Szókratész képmására alakítsa. „*Egyáltalában, az én Szókratészem nem a történeti Szókratész*” (143.) – írja a PHAIDÓN 3. kiadásához illesztett FÜGGELÉK-ben, s hasonlóképpen ugyanitt: „...*én Platón, és nem Xenophón nyomán járok*” (142.). Vagyis a szerző szándéka szerint az eredeti platóni dialógus (s vele nyilvánvalóan az APOLÓGIA, illetve a KRITIKA szövege is) jelenti az elsődleges kiindulópontot, az antik doxografiai irodalom, a hűséges tanítvány Xenophóntól kezdve Diogenész Laertioszig, Gelliusig kívül esik Mendelssohn kritikai horizontján. Az igazat megvallva nem is lehet másképp, hiszen a német felvilágosodás és romantika nagyjai közt szinte meghökkenő módon Mendelssohn nem tud görögül (a dessauai szófész, TÓRA-másoló fia a vallásos zsidó környezetből félig-meddig kiszakadva, már berlini tartózkodása idején tanul meg például latinul és franciául), Platón dialógusának tanulmányozásához Marsilio Ficino XV. századi latin nyelvű fordítását használja fel; innen adódik, hogy a görög istenneveket ő is latinos formában szerepelteti, miként Cosimo Medici udvari filozófusa.

Az irodalmi formát, valamint az alapszituációt övező heterogén jelleg, illetőleg anakronizmus mutatkozik meg a lélek halhatatlansá-

gát bizonyító érvelésben is. Ráadásul mindezt Mendelssohn a filozófia egészen speciális (az európai bölcseleti tradíciótól jószerével idegen) „apokaliptikus” jellegével szövi egybe; eszerint a filozófia Napja korántsem jutott a delélőre, de a jelen – vagyis PHAIDÓN megírásának ideje – mindenesetre közelebb esik a beteljesedés ígéretéhez, mint az i. e. IV. századi Athén kora. „*Bár a filozófia még nem érte el azt a világos déldejét, amelyben unokáink talán majd egyszer megpillantják, de kortársainak érdemeire nagyon irigyek lehetnénk, ha nem akarnánk elismerni a bölcsesség tekintetében az újabbak nagy előnyeit. Én Platón-t az újakkal, kettőjüket [ti. Platón-t és Szókratészt] meg a középkor homályos fővel sohasem tudtam összehasonlítani anélkül, hogy ne köszönjem a gondviselésnek, amiért e boldogabb napokban engedett megszületnem*” (144.) – írja a már idézett, 3. kiadáshoz megjelent FÜGGELÉK-ben. Ennek megfelelően maga a bizonyítási folyamat sem más, mint boldog és boldogtalan korszakok szülőttei által felhalmozott tudás eklektikus szövedéke, olyasfajta szellemi tükörkép tehát, amely hitelességét illetően „*kiderülésre vár*”.

Amint az eddigiekből feltehetően világossá vált: Mendelssohn semmiféleképp sem tartozik az európai filozófiatörténet legeredetibb gondolkodói közé (meg kell jegyeznem, hogy esze ágában sem volt, hogy ilyesfajta babérokra pályázzon!), de szemben nagy aposztata elődjével, Spinozával, nem áldozza fel teljesen a „teológiát” a filozófia oltárán; az imént *eklektikusnak* minősített teoretikus elgondolásainak mögöttesében ugyanis olyan program kerül megfogalmazásra, amely pro forma semmiben sem különbözik a „homályos középkori” elődök, Szaadja, Ibn Daud és mások álláspontjától. A dialógus ELSŐ BESZÉLGETÉS-ében a „hitvalló” görög Szókratész a következőképpen vélekedik: „*Mindamellet, barátaim, megtisztult szívvel az igazságot keresni: a legméltóbb imádása az egyetlen Istennek, aki nekünk segítséget nyújthat.*” (56.) Ellene vehetné bárki a fenti idézet olvastán: egyelőre csupán arra láttunk bizonyítékot, hogy Mendelssohn Szókratésze – éppen úgy, mint Spinoza – a *deisták* népes táborát szaporítja. Hol hát a lényegi különbség?

A három beszélgetésből, illetve a SZÓKRATÉSZ ÉLETE ÉS JELLEME című bevezető szakaszból álló mű, miközben leírja a dialógus tartalmát az eredeti Platón-dialógus szereplőit, s dramatikusan fölvázza a beszélgetés tárgyát, fokozatosan távolodik el a kezdeti antikizáló kontextustól s vele

az antik (s nem csupán platóni) lélekfilozófia felségterületeitől, hogy azután a harmadik beszélgetés egyre közelebb jusson az *élet*ről valott talmudi, rabbinikus elgondolások sajátos esszenciájához. A felhasznált filozófiatörténeti példák – Plótinosz, Descartes, Leibniz, Wolf (a változó dolgok természetéről), a horvát jezsuita, Boskovic különlegesen izgalmas elgondolásai az egymáshoz legközelebb eső két pillanatot megragadhatatlanságáról, illetve egyáltalán a pillanat jellemzőiről (ezek az elgondolások rendkívül közel állnak Kierkegaard-nak A SZORONGÁS FOGALMÁ-ban kifejtett időkonceptiójához), különösen a harmadik részben Baumgarten METAFIZIKÁ-ja, illetve Reimarusnak a természetvallásról írott műve stb. – nyilvánvalóan mind szellemi, mind pedig dramaturgiai értelemben szöfészítenék még a legmondosabbban megalkotott figura kontúrjait is. Mendelssohn Szókratésze csakis azért maradt-maradhatott „életképes”, mert külön-külön nem hasonlít egyik mintaképére sem, mint ahogy nem hasonlít életre hívója sem. Mindenfajta eklekticizmust fölülírva Mendelssohn elsősorban a zsidó felvilágosodás, a *haszkálá* filozófusa, s ennek megfelelően értékelendő az ő Szókratésze is, akit – jellemző módon – a második rész elején Phaidón „tanítónknak” nevez. Valóban, „*Rev Szókratész mórénú*” a XVIII. századi porosz fővárosban is megőriz valamit annak a világnak a miliójéből, amelyet – Dél-Németországtól Litvániáig és Bukovináig – nem vagy nem feltétlenül érintett meg az *Aufklärung* szelleme. Talán ebben a nüansznyi, nem is biztos, hogy tudatosan alkalmazott gesztusban ragadható meg Mendelssohnnak mindenfajta deizmust meghaladó, „vallásos” filozófiai programja.

Amúgy viszont – sajátos zsidó jellemvonásai ellenére is – Mendelssohn figurája a már említett kortárs, Hamann, valamint Kierkegaard Szókratésze „között” helyezhető el a filozófiatörténetben. Egyfajta, már az ókeresztény korban alkalmazott *praeparatio* gondolat jegyében a felvilágosodás korában (is) oly népszerű Szókratész annak a „pogánynak” a megtestestítője, aki mind szellemi, mind pedig morális értelemben a legközelebb áll a megtért keresztény hívő típusához. Másként fogalmazva: a lehető legközelebb jutott ahhoz a bibliai kinyilatkoztatáshoz, amelyet *közvetlenül* nem ismert. De ha közvetlenül nem is, közvetett formában mégis működhett benne a RÓMAI-LEVÉL I. fe-

jezetében „*noumenon*” jellegűnek nevezett, azaz a természetes ész által energizált Isten-ismeret. A felvilágosodás és a romantika oly népszerű distinkciója a *természeti* és a *kinyilatkoztatott vallások* között, a *természetjog* felfogása ugyane kérdés más szempontból történő megközelítését jelentheti, mint ahogy – egészen más formában – Hegel „*művészeti vallása*” avagy Kierkegaard „*etikai stádiuma*” is a szóban forgó „nagyon közeli”, ám mégis radikálisan *másvilágok* egymáshoz mért szellemi státusát érzékeltetik. A SZÓKRATÉSZI ÉRDEMES GONDOLATOK-ban Hamann egyenesen úgy fogalmaz, hogy Plátón tanítómestere megkísérelte kivezetni az athéniakat a szofisták logoszlabirintusából, s ama titkos, elrejtett bölcsesség felé terelgette őket, amelyet a bálványoltárok helyett Pál apostol areopagoszi beszédében megbukkanó Isteretlen Isten (*agnosztosz theosz*) igazsága jelképez.

Tudvalevő azonban, hogy a *kinyilatkoztatáshoz* mért, akár teológiaiailag, akár filozófiaiilag elgondolt viszony nem temporális jellegű. Kierkegaard megközelítésével élve: ahogy a *Krisztus-hit* (legalábbis a Messiás visszaérkezéséig) mindig és mindenütt egyfajta történeti-etlen viszonyt jelenít meg, úgy az „evangéliumi előkészület” (*praeparatio evangelica*) kulcsfigurája, a legkeresztényibb pogány Szókratész is teljességgel ahistorikus lény. Mendelssohn zsidó Szókratésze is ilyen; valamiképpen kikerül a szerző filozófiáról alkotott messianisztikus elgondolásának büvköréből, s bizonyos értelemben önálló életre kel. Nem változtatja meg arcvonásait a filozófia Napjának beteljesülését hirdető déli fénye sem. Ha a középkori zsidó filozófia legmeghatározóbb erudícióit tartjuk szem előtt, mindez nem is lehet másképp, hiszen az egykori elődök kihalásra ítélt nyelvén Szókratész valószínűleg nem más, mint a *filozófia allegóriája*. Kései utódai és magyarázói – teológusok, filozófusok, klasszika-filológusok – a maguk módján mindent elkövetek és elkövetnek majd, hogy a néma, allegorikus szobrot „szó szerintivé” elevenítsék vissza. Az eredmény – nem meglepő módon – jó néhány egymásra kicsit sem hasonlító lény, akiket a fennmaradt szoborképmás, a közismert negroid ábrázat foglal ideiglenes egységbe. Közöttük szerepel – eltéveszthetetlenül – Mendelssohn Szókratésze is.

Rugási Gyula

AZ EMIGRÁNS FESTŐ

Csernus Tibor, 1927–2007

Csernus életműve és életrajza felkiáltójelként és kérdőjelként néz vissza a magyar kultúrára. Óriási festőtehetséget veszítettünk el benne, akivel – ez már csak így megy Magyarországon – nem tudtunk mit kezdeni. 1919–20-as és 1944–46-os veszteségeit még ki sem heverve a magyar festészet a hatvanas és a kora hetvenes években ismét elveszített – pontosabban eldobott – egy egész generációt. Kulcsfigurákat, akiknek nemcsak az életműve, hanem a személyes jelenléte, művészi és tanári munkája meghatározó lehetett volna a magyar festészetben és a magyar kultúra egészében. Csernustól tanulni kellett volna, és lázadni is kellett volna ellene. Folytatni kellett volna és megtagadni, megújítani, de a munkásságának a szintjén. Csernus idővel valószínűleg tekintélyé csontosodó jelenléte kijelölt volna egy küszöböt, ami alá nem sülyedhet sem a művészet, sem a róla való beszéd.

Csernus Tibor Kondoroson született 1927. június 27-én. 1943-tól Budapesten az Iparrajziskolában tanult, közben nyomdai litográfusként is dolgozott. 1946-tól 1952-ig a Képzőművészeti Főiskolán Bernáth Aurél növendéke, a szakmában elterjedt bonmot szerint „ő festette a legjobb Bernáth-képeket”. Ezzel egy középponti magyar festői tradíció, a Bernáth nevével fémjelzett lírai figurativitás továbbvivője és továbbfejlesztője volt.

A hangsúly az utóbbi mozzanaton van: már 1957-ben különféle felületalakítási módokat próbált ki. Kromofággal maratta le a felület egyes részeit, festőkéssel, zsilettpengével kaparta vissza vagy nejlonfóliával „cuppantotta” a festéket. A narratív ábrázoló stílust félabsztrakt, szürrealisztikus, eksztatikus felületű festésmódra cserélte. Ebben nagy bátorítást kapott, amikor 1957–58-ban rövid időre Párizsba utazhatott, ahol főként Hantai Simon és Max Ernst képei inspirálták. Mivel az ábrázolás lehetőségeit kimerítette, Csernus korszerű kifejezési módot keresett. Leleménye, a szürnaturalizmus, a narrativitással szemben a matéria közvetlen, szenzuális jelenlétét, sűrű, a felület egészét beszövő motívumrendszert jelentett, amely valóban naturalista részletekből épülő szürreális összkép volt, ahol a kép egészének a sajátosan felfokozott, izgatott atmoszférája visszahatott az egyes részletek értelmezésére.

Szomorúan magától értetődő volt, hogy 1964-ben elment. Túl nagy tehetség volt, túl jól tudott festeni, túl szenvedélyes és eredeti volt ahhoz, hogy belezámuljon az 1956 utáni kontrollált szürkeségbe. Nem volt az ellenkultúra szereplője, nem tartozott az avantgárdhoz. Csernus *festő* volt, és a képességeit szolgálnia kellett, mint egy énekesnek a hangját. Mi sem volt természetesebb, mint hogy Párizsba költözzék, a disszidálás büntetésével sújtható bűnének az elkövetése árán, a visszatérés lehetősége nélkül. Párizs, 1964: még mindig a XX. század művészetének a mitikus középpontja. Aki hazájában nem lehet próféta, Párizsban kiemelkedhet. Kiállítások, ösztöndíjak, galériák, múzeumok. Politikai menedékjog és művészi, erkölcsi jóvátétel lehetősége.

Meglepő fordulat, hogy Párizsban, ahol még radikálisabban haladhattott volna azon az úton, amely miatt Magyarországon szilenciumot kapott, fotorealista képeket kezdett festeni a hetvenes évek elején. A fotorealista stílus választása ugyan saját festői alkatát illetően hiteles és logikus volt, de visszahátrálás a bernáthi tradícióban rejlő egyik kevésbé radikális lehetőséghez, s egyúttal kurrens trendek és lehetőségek felmérésén alapuló stratégiai döntésnek is tűnt. Csernus *visszatért* ugyanis a narrativitáshoz, holott korábban pontosan érzékeltette a korlátait.

Témáit, akárcsak Budapesten, a városban találta meg: de az ANGYALFÖLD expresszivitása, az ÚJPESTI RAKPART lírája, a HÁROM LEKTOR rezignációja, az ORLAI FESTI PETŐFIT küldetésstudata, a LEHEL TÉRI PIAC, a NÁDAS izgatottan új nyelve eltűnt. Virtuózan festett, de nem volt benne az az érintettség, ami itthoni képeinek elektromos töltést adott. Mindent tudott, és mindent szabad is volt festenie. A tét azonban immár nem az volt, hogy meg tud-e teremteni egy új festői nyelvet. A tét a nemzetközi siker volt, ami közvetve a magyar művészet elismerését is meghozhatta, neki pedig elégtételt, amiért el kellett mennie.

Mire 1989-ben megrendezhette élete első gyűjteményes kiállítását Budapesten, a Műcsarnokban, már egy újabb döntést is meghozott. Caravaggio és a barokk drámai chiaroscuróján alapuló, az antik mitológiák és a BIBLIA egyes történeteit tematizáló képeket festett, amelyekbe kortárs motívumokat is beleszőtt. Zavarba ejtő, különös kiállítás volt ez, amely az ötvenes években festett, a korszakot a magyar festészetből mindaddig hiányzó hitelességgel megjelenítő képekkel indult, a szürnaturalizmus képzeletgazdag, radikális újításával folytatódott, majd párizsi tematikájú fotonaturalista képekben józanodott ki, és egy sajátos újbarokkban kulminált.

A kritika tiszteletteljesen tanácstalan volt. Szomorú értetlenségemet látva Németh Lajos, a katalógusban közölt tanulmányával összhangban a lehető legpozitívabb hangfekvésben próbált meggyőzni. Hallom, amint kétségbeesett optimizmussal kiabálja: „Atelier festészet, Éva, nem látja? Atelier festészet!” – mintha gyémántot talált volna, amit én üvegyöngynek néztem.

Csernusnak ebben a döntésében akkor is tragédiát láttam, most is azt látok. Valóban visszahátrált a mesterségbe, mert nem volt hová mennie, nem találta meg a közegét, lett légyen az egy szűk szekta, egy adott országon belüli csoport vagy az egész nemzetközi nyilvánosság, és a festés évszázadok óta kipróbált nyelvén szólalt meg, talán bízva a nagy tradíció összetartó erejében. De sem Caravaggio, sem a barokk általában, sem az antikvitás, sem a bibliai narratívák nem tartják össze ma a kultúrát. Mindez motívummá fakult, ezoterikus esztétikai izgatószerre, idézhető és variálható elemekké. Végül Csernus is továbblépett, ha nem talált is vissza 1959-es radikalizmusához, amikor Hogarth-sorozatában a bernáthi nyelvet felelevenítve ezredvégi és világvégi kavalkádokat festett egy XVIII. századi történet aktualizálásaként.

Csernus képeinek jó része nem ismert, nem látható Magyarországon. Korai festményeinek nagy része – mindössze néhány kép – a Magyar Nemzeti Galériában van, néhány pedig más magyar köz- és magángyűjtemények-

ben. Egypár képe olyan jelentős gyűjteményekbe került, mint a Thyssen-Bornemisza Gyűjtemény Madridban vagy a Hirshhorn Museum and Sculpture Garden Washingtonban, és sok műve van tekintélyes bel- és külföldi magángyűjteményekben. A 2006-os Kogart-beli kiállítás katalógusában látom, hogy egy barokkizáló festményét megvásárolta a Magyar Nemzeti Galéria. 1997-ben Kossuth-díjat kapott.

Noha nyolcvan évet élt, nincs oeuvre-katalógusa, nem készült róla részletes pályakép, nem jelent meg róla monográfia. A magyar kultúrában mind ez ideig csak néhány rövidebb tanulmány, kritika, katalógus-esszé rögzíti a nyomát Csernus Tibornak, a XX. század egyik legnagyobb festőtehetségének.

Forgács Éva

Csernus Tiborról a *Holmiban* olvasható még:

György Péter: KONDOROSTÓL PÁRIZSIG. 1989. november;

Szabadi Judit: PORTRÉVÁZLAT CSERNUS TIBORRÓL. 1998. október;

Domokos Mátyás: KÉPREGÉNY, NON-FICTION. 2006. július;

Forgács Éva: CSERNUS TIBOR. 2006. július.